

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

**İSTANBUL MAHKEMELERİNDE MÜSTEMENLERİN DAVALARI
VE HUKUKİ MUAMELELERİ (XVII. YÜZYIL)**

Yüksek Lisans Tezi

SEDAT ALBAYRAK

İstanbul 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

**İSTANBUL MAHKEMELERİNDE MÜSTEMENLERİN DAVALARI
VE HUKUKİ MUAMELELERİ (XVII. YÜZYIL)**

Yüksek Lisans Tezi

SEDAT ALBAYRAK

Danışman: PROF. DR. EKREM BUĞRA EKİNCİ

İstanbul 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

HUKUK Anabilim Dalı KAMU HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi SEDAT ALBAYRAK'ın İSTANBUL MAHKEMELERİNDE MÜSTEMENLERİN DAVALARI VE HUKUKİ MUAMELELERİ (XVII.YÜZYIL) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 21.05.2015 tarih ve 2015-18/16 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 12/10/2015

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. EKREM BUĞRA EKİNCİ
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. MEHMET AKMAN
3. Jüri Üyesi	Prof. Dr. FETHİ GEDİKLİ

İmzası

E. Ekinci
M. Akman
F. Gedikli

ÖNSÖZ

Bir yüksek lisans tezi için takdir edilen süreyi biraz aşmış olarak aslında hiçbir akademik çalışmanın tam manasıyla bitmemiş olduğu gerçeği ile de tanıştım. Çalışmanın bazı idari ve ihmali sebeplerle inkitaya uğraması henüz akademik hayatının başındaki adaylar için üzücü olmakla birlikte metni sonlandırıp saygın bir jüri karşısına çıkmak, dünyayı değiştirmese de tezi savunmak ve eleştirilere cevap vermeye çalışmak büyük bir zevk. Ve nihayet bu safhaları geçerek metni teslim ediyor olmak da huzur verici

Bu merhalede her birine ayrı ayrı teşekkür etmem gereken çok kıymetli hocalarım ve dostlarım var. Danışmanım Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci, tez jürisinde yer alarak kıymetli değerlendirme ve katkılarını sunan Prof. Dr. Mehmet Akman ve Prof. Dr. Fethi Gedikli ile desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Osman Kaşıkçı hocalarıma ayrı ayrı çok teşekkür ederim. Ve çalışmanın ilk numunelerini Middle East Studies Association's 48th Annual Meeting'de Ottoman merchants başlıklı oturumda sunarken bizi dinleyip katkı sunan Gábor Ágoston, Ariel Salzman ve Suraiya Faroqhi'ye şükranlarımı sunarım. Bu süreçte çalışmanın gizli kahramanları olarak paylaşımlarını ve tavsiyelerini eksik etmeyen ve her zaman refikini dinleyen pek çok arkadaşıma da defaatle teşekkürlerimi iletirim. Çalışmanın büyük bir bölümünü yazarken bize rahat araştırma ortamı sağlayan İSAM Kütüphanesi çalışanlarına da ayrıca minnettarım. Gelecek çalışmalar adına minik de olsa faydalı bir başlangıç olmasını dileğiyle...

Sedat Albayrak

Üsküdar 2015

İSTANBUL MAHKEMELERİNDE MÜSTE'MENLERİN DAVALARI VE HUKUKİ MUAMELELERİ (XVII. YÜZYIL)

Özet

Sedat Albayrak

Osmanlı İmparatorluğunda müste'men, ahidnâme verilen Avrupa devletleri teb'asına verilen isimdir. Ahidnâme sayesinde Avrupalı tüccarlar ve onların bayrağı altında bulunanlar; Osmanlı ülkesinde ikamet edebilir, ticaret yapabilir, mahkemelere başvurabilirdi. Venedik ve Ceneviz'in ardından 16. yüzyılın sonundan itibaren Fransa, İngiltere ve Hollanda ahidnâmeler elde ederek Levant ticaretinde güç kazanmıştır. Müste'men tüccarlar kendi aralarındaki uyuşmazlıkları genellikle konsoloslar vasıtasıyla çözmekteydi. Ahidnâme gereği Osmanlı teb'ası ile olan uyuşmazlıkları için Osmanlı mahkemelerine başvurmaları gerekiyordu. İstanbul şer'iyye sicillerinde oran olarak az miktarda müste'men tüccar kaydına rastlanılmaktadır. 17. Yüzyılın çeşitli dönemlerine ait incelenen yaklaşık 30 defterde karşılaştığımız kayıtların büyük bir bölümü müste'menlerin hukukî muamele tescildinden oluşmaktadır. Bunların yaklaşık %20'si ise davalardır. Davalar genellikle müste'men ile Osmanlı tebası arasında olmakla birlikte iki müste'men arasındaki davalara da rastlanılmıştır. Müste'men kayıtları borçlanma ilişkileri, alım-satım ve ortaklık ilişkileri gibi konularda ağırlık kazanmaktadır. Yine şer'iata ve ahidnâmeye göre tescil zorunluluğu olan kefalet, vekalet gibi hususlar da çoktur. Muhakeme şeriatın hükümlerine göre yapılmakla beraber ahidnâmedeki bazı imtiyazlar müste'menler tarafından sürekli öne sürülürdü. Bunlar arasında özellikle belge ile ispat zorunluluğu, yetkisizlik iddiası ve bazı muafiyetler mahkemede üstünlük sebebi idi. Müste'menler davalar esnasında sıkça ahidnâmeyi destekler nitelikte şeyhülislâm fetvalarını da mahkemeye sunmuşlardır. Müste'menlerin ticari hayatta yaşanan anlaşmazlıklarla bağlantılı olarak mahkemelere etkin olarak başvurabildiklerini, ve davayı kazanmak için bir çok vasıtayı kullandıklarını söylemek mümkündür. Davalardan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı kadıları ahidnâmelere bağlı kalarak müste'men tüccarların ticari faaliyetlerini gözetmektedir

LEGAL DISPUTES AND TRANSACTIONS OF MUSTA'MAN AT THE SHARIA COURTS OF ISTANBUL (IN XVII TH CENTURY)

Abstract

Sedat Albayrak

The subjects of the European nations who were provided with ahidnames by the Ottoman Empire were called musta'man. Thanks to ahidnames that were given to them, mustamans were able to reside and trade in the Ottoman territory as well as they were able to apply to the Ottoman courts for litigation. Following Venice and Genoa, France, England and the Netherlands started to obtain more ahidnames in the late 16. century, thus strengthening their position in the Levantine market. Musta'mans were resolving their internal disputes generally through their own consuls. On the other hand, according to ahidnames, they were required to apply to the Ottoman judiciary for any disputes with the Ottoman subjects. There is a relatively small number of the cases regarding mustamans that can be found in the Istanbul Sharia Court records. A survey of 30 record books of Istanbul courts from the various points of the 17th century reveals that most of the court records concerning musta'mans are the registrations of the legal transactions of the musta'mans . And approximately twenty percent of the records are about lawsuits. Even though the cases generally stemmed from disputes between musta'man merchants and Ottoman subjects, there are also examples of intra-musta'man litigations. Most of the records regarding musta'mans are about matters such as debtor-creditor relationships, sale contracts and partnerships. Issues related to surety and power of attorney which needed to be recorded by virtue of shariah and ahidnames are also frequently found in the court records. Although the sharia law was applied in the trials, some privileges provided by ahidnames were constantly being referred to by the musta'man in their court appearances. Especially some of the privileges concerning burden of proof, jurisdiction claims, and some exemptions were quite in favor of the musta'man. Additionally, musta'man supported their claims in the court with the fatwas of Grand Mufti. The cases examined in this paper demonstrates that musta'man were able to access to the courts in the face of legal disputes and defend their cases through various means. As it was further observed through the cases studied, the Ottoman kadis were abiding by ahidnames and protecting the musta'man merchants' commercial activities.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. Konunun Takdimi	2
II. Kaynaklar ve Yöntem.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA MÜSTE'MEN

I. İslâm Devletler Hukuku	9
II. İslâm Hukukunda Ülke.....	12
A. Dârüislâm	13
B. Dârulharb	14
C. Dârussulh	15
III. Eman.....	16
IV. Sulh (Muahede)	19
V. Dârüislâm'da Fertlerin Statüsü.....	22
A. Müslüman	23
B. Zimmî	24
C. Harbî	25
D. Mu'âhed.....	25
E. Müste'men.....	26
F. Elçiler	27
VI. Müste'menlerin Dârüislâm'da Halleri.....	28
A. İslâm Ülkesine Girişi ve İkameti	29
B. Müste'menlerin Hak ve Hürriyetleri	30
C. Müste'menin Hukukî Uyuşmazlıklarının Çözülmesi	31
D. Müste'menin İşlediği Suçlar ve Yargılanması	32
E. Müste'menin Vergi Yükümlülükleri	33

İKİNCİ BÖLÜM

OSMALI HUKUKUNDA AHİDNÂMELER

I.	Osmanlı'da Devletlerarası Hukuk.....	37
II.	Ahidnâme Kavramı	40
III.	Ahidnâmelerin Tarihi Seyri.....	41
IV.	Ahidnamelerin Veriliş Usûlü	46
V.	Ahidnamelerin Hukukî Mahiyeti	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI MAHKEMESİNDE MÜSTE'MENLER

I.	Osmanlı Devletinde Hukukî Statüsülerine Göre Müste'menler	53
A.	Harbî, Müste'men, Mu'âhid, Frenk.....	53
B.	Elçi, Konsolos, Balyos.....	56
C.	Tercüman	60
II.	Şer'iyeye Sicillerinde Müste'menlerin Davaları ve Hukukî Muameleleri	63
A.	Müste'menlerin Davaları	63
1.	Müste'menlerin Teb'aya Karşı Davaları	67
2.	Teb'anın Müste'menlere Karşı Davası	72
3.	Müste'menin Müste'mene Karşı Davası	82
B.	Müste'menlerin Hukukî Muameleleri	83
1.	Satım Sözleşmesi (Bey')	83
a.	Menkul ve Köle Alım-Satımı.....	85
b.	Gayrimenkul Alım-Satımı	90
2.	Kira Sözleşmesi (İcâre)	92

3. Ödünç Sözleşmesi (Karz/Boçlanma Akitleri)	95
4. Kefalet	102
5. Vekalet.....	106
6. Hizmet Sözleşmesi	109
7. Havale.....	112
8. Rehin.....	114
9. Ticari Ortaklılar	115
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	124

KISALTMALAR

b. bin, ibn-i

bkz. bakınız

bsk. baskı

bt. bint-i, ibnet-i

c. cilt

çev. çeviren

DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. editör

EI² Encyclopaedia of Islam (ikinci edisyon)

h. hicrî

haz. hazırlayan

İA Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi

md. madde

nu. numara

ö. ölümü

s. sayfa

S. sayı

SBE Sosyal Bilimler Enstitüsü

ŞS. Şer'iyeye Sicilleri

TTK Türk Tarih Kurumu

v. varak

y. yayınevi

GİRİŞ

Kadim dönemler açısından toplumsal münasebetleri düzenleyen belirli normların varlığı kabul edilmekle birlikte, devletlerarası ilişkilerde sınırları belirli bir hukukî düzenden bahsetmek modern dönemlerin konusunu teşkil etmektedir¹. Devletler hukuku daha çok Avrupa tarihi içerisinde ele alınmakta ve buradaki gelişim süreci takip edilmektedir². Yabancılar hukuku incelenirken de bu gelişim serüveni içerisinde yabancılara tanınan statü ve haklar çerçevesinde ele alınmaktadır. Fertler, vatandaşı olmaksızın sınırları içerisinde bulunduğu devletlerden hangi hakları talep edebileceklerdir? Barış temelinde kurulan devletlerarası anlaşmalar yabancı kişilere koruma sağlar ve bir takım hakları kendi ülkesinin sınırları haricinde de sunar. Modern dönem açısından bakıldığında vatandaşlığın ortaya çıkışı ile yabancılar da hukukî tanımlanan bir statüye dönüşmüş ve yabancılar hukuku, tarihi seyri itibarıyla vatandaşın hukukuna yaklaşan bir düzlemde gelişmiştir³.

Tarihte İslâm ülkelerine seyahat eden yabancıların buralarda yaşadıkları, birçok çalışmanın konusu olmuştur. Seyahatnâme türü eserler bu konuda önemli bir literatür teşkil etmektedir. Yabancıların bu coğrafyalarda neler müşahade ettikleri ve nasıl muamele gördükleriyle ilgili olarak daha çok bu tür metinler çalışmalarda ön plana çıkmıştır. Geçmişte yabancıların hukukî statüsü ve uyumsuzluklarını nasıl çözdükleri meselesi ise hukuk tarihinin bir konusunu oluşturmaktadır. Bu yönüyle hukuk tarihinin Osmanlı Devleti'nin belli bir periyodunu konu edinen çalışmalar, Osmanlı hukukunun kaynakları esas alınarak incelenebilecektir. Osmanlı hukuku, İslâm hukukunun tarihsel bir dönemini de aksettirdiği için öncelikle fıkıh ıstılahında müste'men adı verilen yabancılara ilişkin bahisleri de bu neviden çalışmaların esasını oluşturacaktır.

İslâm hukukunun müste'menlere tanıdığı statü zaman ve coğrafyaya göre büyük değişimler göstermemiştir. Müslüman ülkelerde seyahat veya ikamet eden gayrimüslim ülke

¹ “Ubi societas, ibi jus” Cicero'ya ait olan “Nerede toplum varsa orada hukuk vardır.” önermesi toplumsal münasebetler için geçerli olsa da kadim devirlerde bir uluslararası toplumdan bahsedilemeyeceği için ortak uluslararası hukuktan bahsetmek zordur. Montesquieu'nun “Tutsakları yeseler bile İrokoa yerlilerinin de bir milletlerarası hukuku vardır” sözü daha çok tek taraflı muameleleri ifade etmektedir. Majid Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000, s. 53, 54.

² Ahmet Haluk Atalay, *Uluslararası Hukukun Oluşumu: İlk Küreselleşme Dönemi 1492-1642*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 41-64.

³ Engin Nomer, *Teb'a İle Yabancıların Hukukî Müsavâtı*, Baha Matbaası, İstanbul 1962, s. 11. Batıda yabancılar hukukunun seyri için bkn. Stefano Vinci, *The Legal Status of Foreigners in Medieval Europe and Modern Ages*, *Revista Aequitas*, S. 2, 2012, s. 45-54.

tebası, bu yerlere yalnız eman adı verilen özel izinle girebilirdi. Emanla himaye görür ve güvence sağlanırdı. İslâm hukukunda erken dönemlerinden itibaren kurumsallaşan devletlerarası antlaşmalar ile de yabancıların uyacakları kurallar çerçevesi ortaya konulmuştur. Henüz hicrî ilk asırlarda teşekkül eden İslâm devletler hukuku ve bununla bağlantılı olarak yabancıların hakları, Osmanlı devletinde de gelişerek uygulamada geniş yer kazanmıştır. Osmanlı uygulaması dikkate alınırca yabancıların Osmanlı hukukundaki yeri ve Osmanlı mahkemelerindeki yargı işlerine dair çalışmalar önemli bir araştırma alanı teşkil etmektedir.

I. Konunun Takdimi

Osmanlı Devleti topraklarında ticaret yapan, elçilikte bulunan, seyahate çıkan Avrupalıların bu coğrafyada nelerle karşılaştıkları asırlardır merak konusu olmuştur. Çok sayıda araştırmanın konusu olan Osmanlı ülkesinde yabancıların durumları ile ilgili daha çok şahsî nazarları yansıtan kaynaklar olan seyahatnameler ağırlıklı olarak kullanılmıştır⁴. Buna benzer şekilde Avrupalı elçilerin konsolosluk raporları ciddi bir arşiv malzemesi oluşturmaktadır. Osmanlı makamlarının yabancılarla muamelelerinde neleri gözetmediği ya da gözetmediği tarihsel kayıtlardan ortaya çıkarılabilir. Osmanlı Devleti'nde müslüman ve gayrimüslim tebanın haklarını belirleyen temelde İslâm hukuku olmuştur. Benzer surette gerek İslâm hukukunun gayrimüslimlere tanıdığı bazı kazaî yetkiler ve bu doğrultuda gerek Osmanlı ahidnâmelerinin müste'menlere tatbik olunacak hukuk konusunda bazı imtiyazlar sağlaması yine İslâm hukukunun sınırları içerisinde sağlanan haklardır.

İslâm hukukunda gayrimüslim devletlerle münasebet ve onların vatandaşlarına tatbik edilecek hukuk, erken dönemden itibaren fıkıh kitaplarında yer almıştır. Müste'menlere dair hükümler Hz. Peygamber'in, bilhassa Hz. Ömer'in ve diğer raşid halifelerin uygulamaları doğrultusunda fukahanın içtihatları ile şekillenmiştir. İslâm devletlerinin Akdeniz etrafında hakim olması İslâm coğrafyasını dünya ticaretinin önemli bir parçası haline getirmiştir. Böylelikle ticaret hukukunun prensipleri genişlemiş, erken dönemden itibaren ortaklık türleri tatbikat konusu olmuştur. İslâm coğrafyasına gerek kara yolu ile gerek deniz yolu ile ticaret

⁴ Gerald Mac Lean, *Doğu'ya Bakış: 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, s. 8.

yapan yahut transit geçiş yapan yabancı tüccarlara dair hükümler fıkhıta önemli yer tutar. Bu bakımdan tarih sürekliliği de göz önünde bulundurarak İslâm devletlerinde artan yabancı ticaretinde eman müessesesinin nasıl rol oynadığı merak konusudur.

Osmanlı Devleti devraldığı Selçuklu İmparatorluğu ve Anadolu beylikleri mirası neticesinde Bizans İmparatorluğu ile kimi zaman hasmane kimi zaman dostane diplomatik temaslar sürdürmüştür. Bizans'ın sona ermesi ile bu coğrafyada Ceneviz ve Venedik ticaretini korumuş asırlarca Osmanlı topraklarında tacirlerine eman sağlanmıştır. Erken modern Avrupa devletleri Osmanlı'dan ahidname almış Akdeniz'de bu sayede rahat ve güvende ticaret yapabilmıőlerdir. Burada eman ve ahidnâme mefhumlarının çok yönlü yapısı ortaya çıkmaktadır. Öncelikle devletlerarası sözleőmeden doğan hukuktan söz edilebilir. Ahidnamenin güvence sağlaması baőtta Levant olmak üzere Akdeniz hatta Avrasya coğrafyasında ticareti kolaylaőtıyordu. Osmanlı ahidnameleri birçok araştırmanın konusu olmakla birlikte Avrupalı devletlerin tebalarının bu ahidnamelerden nasıl yararlandığı, haklarını nasıl temin ettiği hukuki cihetten yeterince ele alınmış bir alan değildir.

Türk hukuk tarihinde Osmanlı hukukunun bakir sayılabilecek alanlarından biri, bugünün tasnifi ile, devletlerarası hukuk ve devletlerarası hususi hukuk olarak görülebilir. Osmanlı devletinin savaş ve barış hukuku nispeten ele alınan bir konu olmakla birlikte ahidnâmeler henüz devletler hukuku cephesinden ele alınmış değildir. Bu çalışmanın konusu olan müste'menlerin Osmanlı mahkemelerindeki konumu da daha evvel tam bir monografinin konusu olmamıştır. Bazı araştırmalar ahidnamelerdeki hükümlerle yabancıların statülerini tespit etmeye çalıőmıőtır.

Çalışmanın konusu Osmanlı hukukunun tatbikatının ana kayıtları olan Şer'iyye sicillerindeki müste'men kayıtlarıdır. Bunu değerlendirmek için İslâm hukukunda müste'menin konumunu belirlemek zorunluluk teşkil ettiği için ilk bölümde İslâm hukukunda müste'men bahsi ele alındı. İslâm hukuku açısından devletlerarası münasebetlere ve bundan doğan hukuka genel hatlarıyla bahsedildi. İkinci bölümde Osmanlı ahidnamelerinin tarihi seyrini, kapsamını ve hukukî tahlili ele alındı. Son bölümde ise müste'menlerin kadı mahkemesindeki uyuşmazlıkları ve muamelt kayıtları Osmanlı hukuku açısından ele alınmıştır. Bu bakımdan Şer'iyye sicilleri zengin bir kaynaktır. Burada devletlerarası hukukun ve milletlerarası özel hukukun bazı önemli konularını görmek mümkündür.

II. Kaynaklar ve Yöntem

Osmanlı hukukunda müste'menlerin şer'iyye mahkemelerindeki işlerinin görülmesinde ve uyuşmazlıklarının çözülmesinde temel usûl ve prensiplerin ortaya çıkmasına yardım edecek bir çalışma hedeflenilmektedir. İslâm hukukunun müste'menlere dair hükümlerinin Osmanlı ahidnameleri doğrultusunda adli makamlarca nasıl uygulandığı böylelikle müste'menlerin haklarının neler olduğu, haklarını nasıl temin ettiği, kadı önünde nasıl muhakeme oldukları, statüleri bu araştırmanın diğer konuları olarak görülebilir.

Bu konuda İslâm hukukunda müste'men bahsi hakkında başta İmâm Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-harâc*'ı olmak üzere Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'si İmâm Serahsî'nin İmâm Muhammed Şeybânî'ye ait *es-Siyeru'l-kebîr*'e yazdığı *Şerhu's-siyeri'l-kebîr* isimli şerhi temel kaynaklar olarak zikredilebilir. Bununla birlikte gerek erken dönem gerek geç dönem fıkıh eserleri teorik çerçeveyi oluşturmamıza katkı sağladı. Böylelikle Mevsilî'nin *el-İhtiyâr*, Mergînânî'nin *el-Hidâye*, Serahsî'nin *el-Mebsût*, Hindistan'da Burhânpûrlu Şeyh Nizâm başkanlığında hazırlanan *Fetâvâ-yı Hindiyeye*, İbn Âbidîn'in *Reddu'l-muhtâr*, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukuk-ı İslâmiye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Hayreddin Karaman'ın *Mukayeseli İslâm Hukuku* adlı eserleri teorik çerçeveyi oluşturmakta İslâm hukuku konusunda önemli müracaat ederleri oldu.

Bu konular üzerine akademik çalışmalar olan Muhammed Hamidullah'ın *İslâm'da Devlet İdaresi*; Majid Khadduri'nin *The Law of War and Peace in Islam*;; Ahmet Özel'in *Dârüİslâm Dârülharb: İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*; Ahmet Yaman'ın *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*; Labeeb Ahmed Bsoul'un *International Treaties (Mu'ahadat) in Islam: Practice in the Light of Islamic International Law (Siyar) According to Orthodox Schools*; Şemsettin Ulusal'ın *İslâm Hukukunda Uluslararası Andlaşmalar (Mukayeseli Andlaşmalar Hukuku)* gibi çalışmalarını Arapça kaynaklardan istifade eden eserler olarak yol gösterici oldu. Ayrıca A. Reşid Turnagil'in *İslâmiyet ve Milletler Hukuku* başlıklı eseri bu sahada dilimizdeki telif ilk eserlerden olması hasebiyle önemli bir başvuru kaynağı oldu. Ayrıca

İslâm hukukunda müste'men konusunu ele alan bazı çalışmalar da metot bakımından yol gösterici oldu⁵.

Osmanlı fakihlerinin *fürû-ı fıkha* dair eserlerinde harbî/müste'men bahisleri de dikkate alındı. Geniş malumata rastlanılmasa da Molla Hüsrev'in *Dureru'l- hukkâm fî şerhi Gureri'l- ahkâm*'ına Halebî'nin *Multeka'l-ebhur*'una Şeyh Bedreddin'in *Letâifü'l-işârat fî beyâni'l- mesâ'ili'l-hilâfiyât*'ındaki bahisler gözetildi.

Osmanlı devletinde yabancıların hukuki statüsü genellikle kapitülasyonlar esas alınarak incelenmiştir. Bu çalışmaların öne çıkanlarından bu incelemede yararlanıldı. Yasemin Saner Gönen'in *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli İmtiyazları*, Maurits H. Van Den Boogert'in *The Capitulation and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th Century* adlı çalışması, Belkıs Konan'ın *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, İrem Karakoç'un *Hukuk Tarihinde Vatandaşlık ve Yabancılık Statüsü* örnek olarak gösterilebilir. Viorel Panaite'nin *The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute Payers* çalışması Osmanlı Devleti'nde devletlerarası hukuka yer ayırması bakımından son derece önemli bir eserdir. Fakat çalışmanın esas konusunun “haracgüzârlık” statüsü olması hasebiyle müste'menlere fazla yer ayırlamamıştır. Yazarın bu konudaki makaleleri ülkemizdeki araştırmaların seyri bakımından ufuk açıcudur⁶. Kapitülasyonlar konusunda geniş bir bibliyografyadan bahsedilebilir fakat bu çalışmaların çoğu Osmanlı hukukunun devletlerarası hukuka müteallik kısmını ahidnâme metinlerinden ibaret görmektedir⁷. Ahidname metinlerinin tümünün karşılaştırmalı olarak neşredilememiş olması bu sahadaki çalışmaları zorlaştırmakta bazı karışıklıklara yol açmaktadır. Ahidnâme metinlerinin otantik halleri ve onraki neşirleri bakımından bir takım problemler bulunmaktadır. Ahidnamelerin bir kısmının Feridun Bey'in (ö. 1583) *Münşeâtü's-Selâtin*'inde bazı kayıtları vardır. Fakat bu eser

⁵ Gülnihal Bozkurt'un “İslam Hukuku'nda Müste'menler” başlıklı makalesi bu konuda yazılan ilk Türkçe çalışmalardandır. Hakan Serhat Yeter'in *İslam Hukukunda Müste'men (Yabancılar) Hukuku (Dört Halife Dönemi)* başlıklı yüksek lisans tezi ilk bölümün sistematüğinde dikkate alındı.

⁶ Viorel Panaite, “Western Merchants and Ottoman Law: The Legal Section of the Turkish Manuscript no.130 from the Bibliotheque Nationale in Paris”, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, no. 45 (1-4) 2007:45-62; Viorel Panaite, "The status of trade and merchants in the Ottoman-Polish 'ahdnames, 1607-1699." In *Essays on Ottoman civilization: Proceedings of the XIIth congress of the Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes, Praha 1996*, Prag: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, 275-298.

⁷ Bunun tipik bir örneği olarak Mahmud Esad (Bozkurt), *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine: Tarih ve Metinlerin Işığında Kapitülasyonların Hukuki Özellikleri*, çev. Ahmet Öztürk, Türk Hukuk Kurumu, Ankara 2008. Altuğ, s. V.

hakkında yapılan tetkiklerde buradaki vesikaların birçoğunun doğru olmadığı sonucuna varılmıştır⁸. Bu bakımdan *Muâhedat Mecmuası*⁹ temel kaynak olmakla birlikte bu kaynağın hayli eksik ve bir kısmının tercüme olması¹⁰ sebebiyle mümkün olduğu durumlarda daha çok arşiv merkezli çalışmalar dikkate alınmaktadır¹¹.

Kadı mahkemelerinde müste'menlerin davalarının nasıl görüldüğü şer'îye sicilleri göz önünde bulundurularak henüz incelenmemiştir. Şer'îye sicillerine dair geniş bir literatür oluşmasına rağmen müste'men kayıtlarının hayli az bulunması sebebiyle çalışmaların da azlığı dikkat çekmektedir. Şer'îye sicillerinde müste'men kayıtlarına ilk kez elen alanlardan Ronald Jennings, *Cristians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Meditarrenean World* başlıklı çalışmasında Kıbrıs sicillerinde yabancılara dair kayıtları ayrı bir başlıkta incelemiştir¹². Konuya dair ilk müstakil yayın Fethi Gedikli tarafından yapılmıştır. Gedikli, "Galata Şer'îye Sicillerinde Yabancıların Osmanlı Ülkesindeki Ticari Faaliyetleri" (1994) başlıklı makalesinin ardından Galata kadılığına ait şer'îyye sicillerinde yaptığı araştırmalar neticesinde tespit ettiği müste'men kayıtlarını çeşitli makaleler halinde yayınlamıştır¹³.

⁸ Abdülkadir Özcan, "Münşeâtü's-Selâtin", *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 21. Orhan Fuat Köprülü, "Feridun Bey", *İA*, c. 4, s. 570. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, 2. bsk. Mersin 1992, s. 119.

⁹ *Muâhedat Mecmûası*, Derleyen: Ferik Mahmud Mesud Paşa, c. 1-5, Hakikat Matbaası; Ceride-i Askeriye Matbaası, h. 1294-1298.

¹⁰ Le Baron I. De Testa, *Recueil des traites de la porte Ottomane*, c. 1-10, Editeur des Archives Diplomatique, Paris, 1864-1901. Testa'nın eserindeki derleme ahidnamelerin bir kısmı uyarlamalarla tercüme edilmiştir.

¹¹ Venedik ahidnâmeleri için Hans Theunissen, "Ottoman-Venetian Diplomacy : the Ahd-Names : The Historical Background and the Development of a Category of Political Commercial Instruments Together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents", *Electronic Journal of Oriental Studies*, Utrecht, 1998. Hollanda ahidnâmeleri için Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2003. Avusturya ahidnameleri için Uğur Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit: Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş 2009. İngiltere ahidnameleri için Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1953. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580 - 1838)*, c. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974. Fransa ahidnameleri Fransızca eserlerde bulunmakla birlikte henüz Türkçe olarak tam neşredilmiş değildir. Tahsin Fındık, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Fransız İşkileri (1550-1600)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, 1998. Lehistan ahidnameleri için Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Brill Press, Boston 2000. Bu eserler haricinde başta *TTK Belleten* olmak üzere bir çok dergide müstakil makalelerde ahidname metinleri incelenmiştir.

¹² Ronald Jennings, *Cristians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Meditarrenean World*, State University of New York, Albany 1993, s. 156-160. Yazar, "Foreigner, Latins or Franks and Foreign Merchants" başlıklı bölümde müste'men kayıtlarını incelemektedir.

¹³ Fethi Gedikli, "Galata Şer'îye Sicillerinde Yabancıların Osmanlı Ülkesindeki Ticari Faaliyetleri" *Çerçeve Dergisi*, S. 12 (Kasım-Aralık 1994) s. 56-59; Fethi Gedikli, "Venedik Elçisinin Padişah'tan Dileği", *Çerçeve Dergisi*, S. 14, (Mayıs-Temmuz 1995), s. 74-75; Fethi Gedikli, "Galata'da 'Efrenciler' Arası Ticaret / Trade

Gedikli'nin çalışması bilhassa Galata sicillerindeki müste'men kayıtlarının önemini hatırlatması bakımından önemli bir konuma sahiptir. Galata sicillerindeki bir diğer çalışma olan Metin Ziya Köse'nin "Yeniçağ'da Akdeniz ve Avrupa Tarihi Kaynağı Olarak Galata Şeriyeye Sicilleri" başlıklı makalesinde yine bazı kayıtlar üzerinden müste'menlerin ticari faaliyetleri değerlendirilmektedir. Bu çalışma da tanıtıcı mahiyettedir. Köse'nin incelemesi Akdeniz'de yabancı ticareti ile ilgili şer'iyye sicillerinin önemini ortaya koymaktadır¹⁴. Ayrıca Timur Kuran'ın yayına hazırladığı *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*¹⁵ derlemesinin ilk cildinin son bölümü müste'menlere ayrılmıştır. Galata ve İstanbul kadılıklarından bir miktar kayıt çalışmaya dahil edilmiştir. Kuran'ın son bölümün giriş kısmına yazdığı kısa tahlil yazısı bu konuyu gündeme taşımaktadır. Kuran, *Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslâm Hukukunun Rolü*¹⁶ başlıklı çalışmasında önceki çalışmadaki sicil kayıtlarındaki malzemeyi değerlendirmiştir. Bu çalışmanın yabancı ayrıcalıkları ve konsolosluklara ilişkin bölümünde de müste'men kayıtları analiz edilmiştir.

Osmanlı gayrimüslimleri hakkındaki çalışmalarda müste'menlerle ilgili bilgiler olmakla birlikte asıl inceleme konusu zimmîler olması sebebiyle bu eserler doğrudan başvuru kaynağı olmamış yeri geldikçe faydalanılmıştır¹⁷. Ali İhsan Bağış'ın *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler: Kapitülasyonlar- Beratlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-*

Amongst 'Efrençis' in Galata the Early 17th. Century", *Çerçeve Dergisi*, S. 18, (Ağustos-Aralık 1996), s. 116-119; Fethi Gedikli, "17. Yüzyılda Osmanlı'da İngiliz Topları", *Çerçeve Dergisi*, S. 19, (Ocak-Mart 1997), s. 123-125; Fethi Gedikli, "Osmanlı Devleti'ndeki Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri", *Çerçeve Dergisi*, S. 20, (Ekim 1997), s. 99-102; Fethi Gedikli, "On Yedinci Asırda Galata Tacilerinin Karşılaştıkları Hırsızlık Olayları", *Çerçeve Dergisi*, S. 22, (Nisan 1998), s. 132-134; Fethi Gedikli, "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı'da Tüccarın Müste'menleşmesi: Peksimadi Anton Örneği", *Çerçeve Dergisi*, S. 23, (Kasım 1998) s. 142-149; Fethi Gedikli, "1007 Tarihinde İstanbul'da Avrupa Tüccarı", *Çerçeve Dergisi*, S. 29 (Nisan 2003), s. 86-88; Fethi Gedikli, Osmanlı Devletinde Şaraptan Alınan Vergiler, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 7, (Bahar 2009), s. 7-19.

¹⁴ Yazarın Osmanlı topraklarında yabancılarla ilgili bir diğer çalışması. "Venedik-Mısır Deniz Ticareti: Venedikli Bir Tüccarın Mısır'da İflas'ı", *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu-III Bildiriler Kitabı* 7-8 Nisan 2011, Mersin 2011, s. 221-230. Metin Ziya Köse, "Osmanlı Galatasında Tercüman Olmak: Bir Venedik Tercümanının Terekesi ve Borçları", *Turkish Studies*, C. 6, S. 3, s. 1065-1074. Ayrıca yazarın henüz basılmamış iki çalışması: Metin Ziya Köse, "Osmanlı Balkan'ında Kara Ticaretinde Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)", *II. İktisat Tarihi Kongresi, 24-25 Haziran 2010 Elazığ*. Metin Ziya Köse, "Kadı Sicillerinde 'Öteki' ve Ticaret: Galata'da İngilizler (1600-1650)", *XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül 2010 Ankara*. Metin Ziya Köse, "Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne: Yeniçağ'da Galata'da Müste'men Yahudilere Dair Kayıtlar", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 10, 2012, s. 195-212.

¹⁵ Timur Kuran (ed.), *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, c. 1, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2010.

¹⁶ Timur Kuran, *Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslâm Hukukunun Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁷ Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

1839) başlıklı çalışması *beratlı tüccarları ve Avrupa tüccarını* incelemesi bakımından müste'menleri de ele almaktadır fakat konusu 18. ve 19. yüzyıl olması sebebiyle inceleme alanımız dışındadır. Rahmi Tekin'in *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı: 1520-1670* başlıklı çalışması Galata ve İstanbul'un diğer mahkemelerine ait birçok kadı sicilini incelemiş gayrimüslimlerle beraber sınırlı örneklerde de olsa müste'men kayıtlarını değerlendirmiştir. Fakat müste'menlere ayrı bir bölümde değerlendirmemiş gayrimüslimlerle birlikte ele almıştır¹⁸. Kerim İlker Bulunur'un *Osmanlı Galatası (1453-1600)* başlıklı çalışması Galata'ya ait 16. yüzyıla ait bir miktar kadı sicilini incelemiştir. Çalışmada yabancılarla ilgili hayli detaylı bir bölüm de bulunmaktadır¹⁹. Pehlül Düzenli'nin "*Gayrimüslimlere Dair Fetvalar*" adlı eseri Osmanlı şeyhüislâm ve müftülerinin yazma ve matbu fetva mecmualarında gayrimüslimlere dair kayıtları bir araya getirmiştir. Yazar çalışmanın son bölümünü harbî/müste'menlere ayırmıştır²⁰.

Belirli bölgelerin sosyo-ekonomik yapısını inceleyen diğer bazı çalışmalarda Bursa, Kahire, Kudüs, Halep, Kıbrıs, Ankara, Antakya, Girit (Resmo) şer'iyye sicillerindeki müste'men kayıtlarına rastlanılmıştır. Fakat müstakilen incelemeye tabi tutulmamıştır.

Bu çalışmada 17. yüzyıla ait daha önce yayınlanan şer'iyye sicilleri esas alınarak bu kayıtların değerlendirmesi yapılmıştır. Kaynaklar arasında bir araştırma heyeti tarafından hazırlanıp Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)'nin neşrettiği İstanbul Kadı Sicilleri'nden Galata Mahkemesi 32, 37, 46, 65, 90; İstanbul Mahkemesi 3, 12, 18; Bab Mahkemesi 46, 54; Rumeli Sadareti 56, 80 numaralı defterlerden faydalanıldı²¹. Ayrıca Timur Kuran'ın yayına hazırladığı *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam* derlemesindeki Galata Mahkemesi 24, 25, 27, 130 ve 145; İstanbul Mahkemesi 1, 2, 3, 4, 9, 16, 22 ve 23 numaralı defterlere ait neşirlerden faydalanılmıştır. Bu kaynaklar yayınlanmış arşiv malzemesi olması hasebiyle kaynak belirtilirken mahkeme adı, defter numarası ve varak, kısaltmalarla belirtilmiştir. Kadı sicillerine dair diğer kaynaklarda ise ilgili çalışmaya atıf yapılmıştır.

¹⁸ Rahmi Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı: 1520-1670*, Birleşik Yayınevi, İstanbul 2014, s. XXI'de giriş kısmında gayrimüslimler arasında müste'menler de sayılarak daha sonra zimmîlerle birlikte incelenmiştir.

¹⁹ Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 168-177.

²⁰ Pehlül Düzenli (haz.), *Gayrimüslimlere Dair Fetvalar*, Klasik Yayınları, İstanbul 2015.

²¹ Yayınlanan defterlerin tam künyeleri kaynakçada belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA MÜSTE'MEN

I. İslâm Devletler Hukuku

İslâmiyet'in vazettiği kurallar manzumesi ahlâki, dinî ve hukukî hükümler barındırır. Hukukî hükümlere dair saha daha sonra fıkıh olarak adlandırılmış ve nevi şahsına münhasır bir ilim haline gelmiştir. İslâm hukuku henüz hicretin ilk asırlarında tedvin edilmeye başlanmış ve kısa bir zaman içerisinde sistematığe kavuşmuştur²². Vahye ilkin muhatap olunan Mekke'de daha çok inanç, ahlak ve ibadet konuları üzerinde durulmuş fıkıh için alt yapı oluşturulmuştur. Müslümanların Mekke'den hicret etmesiyle Hz. Peygamber'in davet edilip lider olarak benimsendiği Medine'de ise Allah-fert ilişkileri yanında sosyal hayata dair düzenlemeler ağırlıkta olmuştur. Bir taraftan cihad, aile, mirasla diğer taraftan anayasa, ceza, muhakeme usulü, muâmelât, devletlerarası münasebetlerle ilgili bir takım hüküm ve kaideler konulmuştur²³.

Siyasi bir yapı olarak devletin ortaya çıkması ise fıkha göre daha erken tarihlerde vuku bulmuştur. Siyasi güç örgütlenmesi açısından ele alındığında, İslâm tarihinde devlet oluşumunun Müslümanların Mekke'den tecrit edilmesi ile başlayıp Akabe biatları ile devam ederek Medine'de olgunlaştığı kabul görmektedir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesiyle bu beldede siyasi güç örgütlenmesinin birçok fonksiyonu da tamamlanmıştır. Medine Vesikası şehirde yaşayan topluluklarca onaylanarak site devletin teşkilatını düzenleyen ve siyasi hakimiyeti deklare eden anayasal bir metindir²⁴. Vesikanın ikinci maddesinde şehir halkı için geçen "bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (cami) teşkil

²² Abdulvahhâb Hallâf, *İslâm Teşrii Tarihi*, Çev. Talat Koçyiğit, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 39. Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 7. bsk., Beta Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 43. Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964. Fıkıhın teşekkülü ile ilgili bkn. Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1989. Muhammed El-Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul ty. N.J. Coulson, *A History of Islamic Law*, Edinburgh 2001. Abdulvehhab Hallaf, *İlk Dönem İslam Hukuku: Yasama, Yürütme, Yargı*, Pınar Yayınları 2006.

²³ Hayrettin Karaman, "Fıkıh", *DİA*, c. 13, İstanbul 1996, s. 3

²⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları*, Ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul; 2005, s. 101

ederler” ifadesi İslâm Devletinin, hiçbir yabancı otoriteye bağımlı olmayan bir devlet olduğunu ortaya çıkarmaktadır²⁵.

İslâm devleti ilkin civar kabilelerle ve devletlerle çeşitli münasebetlerde bulunmaya başlamıştır. Hz. Peygamber, devlet başkanı olması hasebiyle devlet idare etmiş, savaşa çıkmış, elçiler göndermiş, elçiler kabul etmiş ve sulh antlaşmaları yapmıştır²⁶. Mekkelilerle yapılan savaşlardan sonra Hudeybiye Muahedesi ile İslâm Devleti hukuken tanınmıştır. Kısa bir sürede çok geniş bir coğrafyaya yayılan İslâm toprakları sebebiyle Müslümanlar diğer devletlerle temasları artırdılar²⁷. Hz. Peygamber devrinde iki büyük devlet olan Bizans ve Sasanilerle diplomatik münasebetlerde bulunulmuştur²⁸. Çeşitli merkezlere İslâm’a davet ve siyasi ilişkileri genişletmek maksatlarıyla elçiler ve mektuplar gönderildi²⁹. Medine’de birçok defa elçiler ağırlandı hatta miladî 628 yılına senetu’l-vufûd (elçiler yılı) denilmiştir³⁰. Elçilerinin ağırlandığına özel bir ihtimam gösterilmiş ve elçiler için resmi konuk evi tahsis edilmiştir³¹.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra (h.10) Raşid Halifeler devrinde fetihler sürdürülmüştür³². Hz. Ebubekir devrinde dinden dönenlerle ridde savaşları yaşanmıştır. Hz. Ömer devrinde (ö. 23) İslâm toprakları Mısır, Filistin, Suriye’yi içerisine almış Irak ve İran’a kadar genişlemiş, devletin diplomatik örgütlenmesi güç kazanmış, haraç defterleri kayıtları düzenli tutulmaya başlamıştır³³. Hz. Osman devrinde ve Hz. Ali döneminin istikrarlı ilk senelerinde fetihler Orta Asya içlerine dayanmış ve Çin ile diplomatik temasa geçildiği dahi bilinmektedir³⁴.

²⁵ Hamidullah, *İslâm’ın Hukuk İlmine Yardımları*, s. 138.

²⁶ Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2006, s. 17

²⁷ Sir Thomas Walker Arnold, *The Preaching of Islam*, Ams Press, Newyork 1974,1974, s. 109.

²⁸ “Diplomatik”, *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 360

²⁹ Yasin İstanbuli, *Diplomacy and Diplomatic Practice in the Early Islamic Era*, Oxford Press, Karachi 2001, s. 46; Muhammad Hamidullah, *Foreign Relation of the Prophet Muhammad*, Hyderabad 2002, s. 5.

³⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul; 1993, s. 271.

³¹ İsrail Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara Okulu, Ankara; 2006, s. 57

³² Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir Belazüri, *Fütuhu'l-Büldan : (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987, s.127.

³³ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İFAV Yayınları, İstanbul 2006, s. 15-16.

³⁴ Muhammad Hamidullah, *Foreign Relation*, s.18.

Emeviler döneminde devlet müesseselerinin tekamülüyle hicretin ikinci asrında devletlerarası münasebetlere dair eserler kaleme alınmaya başlanmıştır³⁵. *Harac, emval ve fey'e* dair kitaplarda bu konular işlenirken fıkıh kitaplarında “*megazi, cihad, siyer, cizye, ğanâim, ehlü’z-zimme, ihtilâfu’d-dareyn ve harâc*” gibi kısımlarında³⁶ ele alınan İslâm devletler hukuku daha çok harp ve sulh hukukunu düzenlemekteydi³⁷. Bu bahislerin düzenlendiği kısımlara “*kitabü’l-cihad, kitabü’s-siyer, kitabü’l-megazi*” gibi isimler verilir³⁸.

Ebû Hanife’ye (ö. 150) ait “*es-Siyer*” adlı eser rivayet edilmekte ise de bugüne ulaşmamıştır. Talebelerinden İmam Muhammed (ö. 189) “*es-Siyerü’s-Sagir*”i ve bilahare “*es-Siyerü’l-Kebir*”i yazmıştır. Abdurrahman Evzaî (ö. 157), bu ilk esere karşı tenkit ve reddiyelerini de içeren “*Kitâbü’s-Siyeri’l-Evzaî*”yi yazmış, buna karşı Ebû Yusuf (ö. 182) da “*er-Red alâ Siyeri’l-Evzaî*” adlı eseri yazmış İmam Şafî de “*el-Ümm*” adlı eserinde bu iki kitabı da inceleyerek müstakil bir bölümde konuyu genişletmiştir. Ayrıca yakın dönemlerde İmâm Malik, Zeyd b. Ali (ö.122) el-Vâkidî (ö. 207), Sevri, İbrahim el-Ferâzî (ö. 188) eserlerinde bu bahislere yer ayırmışlardır³⁹.

İslâm devletler hukuku şeklinde ifade ettiğimiz İslâm fıkında gayrimüslim ülkelerle münasebetleri ele alan bölüme verilen isim “*siyer*”dir. Bununla birlikte siyer ülkenin dahili hukukunun bir parçası olarak kabul edilmekteydi⁴⁰. Modern devletler hukukunu oluşturan temelde devletlerarası teamüller, andlaşmalar ve mukabele-i bi’l-misil uygulamalarıdır. Bu başlıklar aynı zamanda siyerin de inceleme konusu dahilindedir.

Burada bahis mevzuu olan yabancılar hukuku özel hukukun bir parçası olmakla birlikte İslâm hukukunda *siyer*le aynı kısmın konusu olduğu için birlikte incelemesi faydalı görüldü. Modern yabancılar hukuku ise dört kısımda incelenen devletlerarası hususi hukukun bir parçasıdır. Diğer kısımları ise vatandaşlık hukuku, kanunlar ihtilafı ve devletlerarası usul hukukudur. Bazı tasniflerde yabancılar hukuku vatandaşlık hukuku ile birlikte ele alınırken diğer iki kısım birlikte veya ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Bu çalışmada sadece

³⁵ Bu eserlerin yazılmasında siyasi tesirlerle ilgili Hamidullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 83 vd.

³⁶ Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, İstanbul 1998, s. 15.

³⁷ Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s.143 vd.

³⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. 3, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1978, s. 354

³⁹ Mehmet Yıldız, "İslâm ve Osmanlı Uygulamasında 'Uluslararası İlişkiler' Kuramı Üzerine Bazı Tespitler" *Modernite ve Dünya Düzenleri*, der. Mesut Özcan, Muzaffer Şenel, Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 123.

⁴⁰ Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, s. 12.

müste'menlerin dârüislâmdaki ahkamı ele alındığı için genelde yabancılar hukukunun konusu olacak tarzda incelemede bulunuldu. Kısmen de devletlerarası usul hukukunun parçası olabilecek veriler sunuldu.

II. İslâm Hukukunda Ülke

Bugünkü tasnifle devletin ülke, nüfus ve egemenlik unsurlarından oluştuğu kabul edilmektedir⁴¹. Modern hukuk açısından ülke, toprak unsurunu ifade etmekle birlikte İslâm hukukunda bunun karşılığı olan “dâr” kavramı devlet yerine de kullanılmaktadır. Nüfus tabii olarak devletin en temel unsurudur. İktidar ise o toprak parçasındaki insan topluluğunun siyasi egemenliğini temsil eder. İster monark olsun ister seçilmiş bir yönetici, bağımsızlığı temsil eden bir iktidar, devletin diğer zorunlu bir unsurudur. İktidarın yani siyasi egemenliğin üç unsuru olan yasama(teşrii), yürütme(icra), yargı(kaza) ülke içerisinde yaşayan bir halk mevcut oldukça tatbik sahası bulabilecektir. Toprak unsuru, kara ülkesi, deniz ülkesi ve hava ülkesi olarak bütünlük arz eder⁴². Devletin ülkesi, yeryüzünde o devletin egemenliğine tabi kılınmış olan belirli bir toprak parçasıdır⁴³.

İslâm hukukunda ülkenin (toprak unsurunun) karşılığı olarak kullanılan “dâr” (الدار) kelimesi Arapça’da ev, bina, yapı, mesken, ikamet yeri; oturak, üstüne oturlan yer, bölge, kesim, yurt, vatan gibi manalara gelmektedir⁴⁴. Bu kelimenin çoğulu olan “diyâr”(ديار) dilimize geçmiş olup “memleket, ülke” manalarında kullanılmaktadır⁴⁵. Kur’an-ı Kerim’de mesken, cennet, cehennem, ahiret yurdu, Medîne-i Münevvere gibi manalarda kullanılan “dâr”, hadis-i şeriflerde ise mesken, yurt ve Medîne manalarında kullanılmıştır⁴⁶.

⁴¹ Recai Galip Okandan, *Umumî Amme Hukuku*, İÜHF Yayınları, 1968, s.676-710

⁴² Seha Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, c. 1, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1960, s. 119.

⁴³ Ali Fuat Başgil, *Devletin Ülke Unsuru*, c. 13, S. 4, (1947), *İÜHF*, s. 1262.

⁴⁴ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 284

⁴⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat : Eski ve Yeni Harflerle*, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, 21. bsk., Aydın Kitabevi, Ankara, 2004, s.184. Osmanlıca’da “dâr” kelimesi mekana izafe edilerek sıkça kullanılmıştır; dârulfünûn, dârulhadîs, dârüşşifâ, dârulaceze. (bk. R.N. Frye, *Dâr*, *EP*, c. 3, E.J. Brill, Leiden 1991, s. 113)

⁴⁶ İbrahim Çelik, “Dâr” *DİA*, c.8, İstanbul 1993, s.482. Elmalılı “dâr” kelimesinin tercih edilmesinin şu şekilde açıklar “Lisan-ı fıkıhta “dâr” kelimesinin “vatan” kelimesine tercih edilmesi alaka-i kalbiye ve mahfûziyyet-i hukukta manâ-yı dârın manâ-yı vatandan ziyade ehemmiyeti ve husûsiyeti hâiz olmasındandır. Bu ta’birin zevkine eremeyenler, İslâm’da alaka-i vataniyyenin mefkûdiyetine zâhib olmuşlar. İslâm’ın bütün vatanını bir ev addettiğini anlayamamışlardır. Elmalılı, *Kamus*, s.333

Hukuki terim olarak dâr müslüman veya gayrimüslim idarecinin hakimiyeti altındaki ülke olarak tanımlanabilir⁴⁷. İbn Âbidîn, *dârı* Müslüman veya gayrimüslim bir idarecinin fiilî hakimiyeti bulunan bölge olarak tanımlar⁴⁸. Ülke müslümanlara veya gayrimüslimlere idare veya hakimiyet bakımından nisbet edilir⁴⁹. Bu manada ülke, bir devletin faaliyet alanıdır ve orada fiili kontrol ve hakimiyeti tesis edilip dışa karşı koruyan otorite de devleti teşkil eder. Bir memleket, orada koruyucu bir idare ve hakimiyet kurmaları ve kontrolü elde bulundurmaları sebebiyle o ülke halkına göre statüsü belirlenir. Böylelikle bu ikili tasnifte temel amilin hakimiyet ve idareye izafe edildiğini söyleyebiliriz.

İslâm hukukçuları devletin ülkesini tarif ve tespit ederken dünyayı iki kısma ayırmışlardır. Devletin siyasi, iktisadi, idari, hukukî düzeninin İslâm esaslarına dayandığı, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin İslâmî otoritenin elinde bulunduğu ülkelere dârülİslâm, İslâm düzeninin hakim olmadığı ve bu yetkilerinin Müslüman otoritenin elinde bulunmadığı ülkelere dârülharp adını vermişlerdir⁵⁰.

A. Dârüİslâm

Dârüİslâm kısaca İslam ülkesi⁵¹ için kullanılan yaygın fikhî istilâhtır⁵². İçerisinde İslâm hukuku tatbik edilen ve bir müslüman hükümdarın hükmü altındaki memleket demektir⁵³. İslâm devleti veya İslâm devletler topluluğu manasında da kullanılmaktadır⁵⁴. Mer'î olan hukuk düzeninin ehemmiyetini ifade etmesi bakımından dârülhâkâm da kullanılan bir tabirdir. Dârüİslâm fıkıh kitaplarında “müslümanların hakimiyeti altındaki yer” veya “müslümanların imamının (devlet başkanının) hüküm ve sultanı altındaki ülke” şeklinde

⁴⁷ İslâm hukukunda dâr kavramı ve tasnifi ele alan eser güncel tartışmaları da sunmaktadır. Yanagihashi Hiroyuki, *The Concept of Territory in Islamic Law and Thought*, Kegan Paul International, London 2001.

⁴⁸ İbn Âbidîn, *Redd'ül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, c.4, çev. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul 1983, s.166.

⁴⁹ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, s.80

⁵⁰ Ahmet Özel, “Dârulharp”, *DİA*, c.8, İstanbul 1993, s.536

⁵¹ “Dârüİslâm”, *İA*, c.3, İstanbul 1977, s.492. Armand Abel, “Dâr al-İslâm”, *EP*, c.4, E.J. Brill, Leiden 1991, s.127.

⁵² Fukaha arasında dârüİslâm manasında bir çok kelime kullanılmıştır. Dârüliman, dârülttevhid, dârülmüslimin, dârü ahkâm, dârüna, bilâdulislâm, bilâdulmüslimîn bunlardan bazılarıdır. Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, s.83.

⁵³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstulâhları Kâmusu*, Eser Neşriyat, İstanbul 1997, s. 333. (Elmalılı dârüİslâmı “İmâmü'l-Müslimînin hükmü câri olan bilâd” ve “hüküm-i İslâm'ın câri ve hayât-ı İslâmiyeye galip olan vatan-ı İslâmdır.” şeklinde tanımlar.

⁵⁴ Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 98.

tanımlanmaktadır⁵⁵. Hanefi ve Hanbeli hukukçularının tariflerinde dârüislâm çoğunlukla hakimiyet ve idareye nisbet edilerek izah edilir. Şafîilere göre buna benzemekle birlikte dârüislâm üç kısımda açıklanmıştır: 1) Müslümanların meskun buldukları yerler 2) Müslümanların fethedip gayrimüslim ahalisini cizye karşılığında iskan ettikleri yerler. 3) Başlangıçta Müslümanların meskun buldukları, fakat daha sonra gayrimüslimlerin istila ve hakimiyeti altına geçen yerler⁵⁶.

Dârüislâm için esas unsur hakimiyet olduğu için ülkenin nüfus unsuru belirleyici değildir. Yani tamamen veya çoğunlukla gayrimüslim ahalinin yaşadığı ülkede Müslümanların idareci olması yahut İslâm ahkâmının tatbik edilmesi durumunda bu yer dârüislâm kabul edilecektir⁵⁷. İdarecileri gayrimüslim olmakla birlikte İslâm ülkesine bağlı yerler yine bu kapsamdadır. İslâm dışı bir idarenin hakimiyeti altına giren yerlerde İslâm hakimiyetinin izleri bulunduğu sürece dârüislâm olmaya devam edecektir⁵⁸. İslâm topraklarının tamamı Müslümanların imamının (hükümdar) otoritesi altındadır ve onun hakimiyeti Müslümanlardan oluşan topluluğun ortak iradesidir⁵⁹. Bir yerin statüsünü belirleyici unsurun hakimiyet olduğu ifade edilmişti. Hakimiyetin kapsamı konusunda mezhepler arasında bir ayrıma gidilebilir. Ekseriyet müslüman idareciyi şart koşmakla birlikte herhangi bir istila sonrası durumlar tartışmalıdır. Neticede bir yerin dârüislâm kabul edilebilmesi için nüfusunun tamamının Müslüman olması gerekmez⁶⁰.

B. Dârulharb

Dârüislâm'ın kapsamı konusunda ciddi ihtilaf bulunmamakla birlikte dârulharbin mahiyeti hususunda bazı güncel tartışmalar bulunmaktadır⁶¹. Aslında dârulharb için dârüislâm haricindeki her yer gibi kolay ve kısa bir tarif yapılabilir⁶².

⁵⁵ Ahmet Özel, "Dârüislâm", *DİA*, c.8, İstanbul 1993, c.542.

⁵⁶ Ahmet Özel, *Dârüislâm Dârulharb: İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s.81

⁵⁷ Hicretin ilk senelerindeki Medine'nin durumu böyledir.

⁵⁸ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, s.82.

⁵⁹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İradesi*, s.120.

⁶⁰ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku-I Giriş ve Amme Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993, s.183

⁶¹ Mustafa Mustaq Ahmad, The Notion of Dâr al-Harb and Dâr al-Islâm in İslamic Jurisprudence with Special Reference to Hanafi School, *Islamic Studies*, 47:1 (2008) s. 32.

⁶² Macid Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 62. Kavramın Türkçe latinize ifadesi *dârulharb* olmakla birlikte imlasına bağlı kaldığımız *DİA*, *dârulharb* şeklinde kabul etmiştir.

İslâm hukuku açısından bir yerin konumunu belirleyecek olan hakimiyettir. Böylelikle bir yer İslâm'a veya İslâm dışı bir idareye (küfre/gayrimüslimlere) izafe edilir. İslâm hukukçuları bu ıstılahı tercih ederken hakim olan ilişkiyi gözetmişler ve İslâm ülkesini sulh toprağı olarak görmüşlerdir. Dârülharp kelime manası olarak “harp sahası, savaş halindeki toprak, savaşılan yer, savaşılan ülke” manasına gelir. Fikhî ıstılah olarak ise İslâm dışı devlet ve yönetimlerin hâkimiyet alanı, faaliyet ve hukuk düzenlerinin uygulama sahasını ifade eder⁶³. Diğer bir deyişe İslâm'ın siyasi hakimiyet alanı dışında kalan, yönetim ve hukuk düzeni İslâm esaslarına uymayan her ülke dârülharptir. Bu tasnif İslâm hukukunun ülke doktrinini yansıtır. Adlandırma tarihte devletlerarası ilişkilerin dayandığı zemini göstermesi bakımından önemlidir. Fakat bu ülke tasnifinden İslâm devletinin dârülharp ile sürekli savaş halinde olması gerektiği sonucu çıkarılamaz⁶⁴.

İkili tasnife göre dârülişlâm haricinde her yer dârülharp olarak görülebilir. Fakat İslâm devleti ile gayrimüslim idaresi altında bulunan bir devlet ile belirli şartlar sağlanırsa sulh andlaşması yapabilir. Ömer Nasuhi Bilmen dârülharbi şu şekilde tarif eder: “Müslümanlarla aralarında muvâda'a ve musâlaha bulunmayan gayrimüslim ülkesidir”⁶⁵. Dârussulhun kapsamına giren andlaşmalı yerleri hariçte tutularak şu şekilde bir tarif yapılabilir: “Müslümanlara karşı açık düşmanlık ve tecavüzleri sebebiyle dârülişlâmla aralarındaki barış hali sona eren ülkedir”⁶⁶.

C. Dârussulh

Devletlerarası münasebetlerde asıl olanın sulh olduğu ifade edilmişti. Devletlerarası antlaşmalar tarihi bir gerçeklik olduğu gibi Hz. Peygamber'in de başvurduğu bir yoldur⁶⁷. Zaruret halinde doğan harbin maksadı düşmanın gücünü azaltmak, talepleri kabul etmesini sağlamaktır. Bu yönüyle İslâm devletler hukukunda sulh antlaşması imzalanan ülkelerin statüsü dârülharpten farklıdır. İslâm devleti diğer devletlerle diplomatik münasebet

⁶³ Özel, “Dârülharp”, s. 536.

⁶⁴ Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, s.17.

⁶⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c.3, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1978, s.335. Ali Himmet Berki de buna yakın bir tarifte bulunmuştur: Dârülharp, ehl-i İslâm ile aralarında sulh ve salah olmayan gayrimüslimlerin memleketleridir. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tâbirler*, Doğu Matbaası, Ankara 1966, s.11.

⁶⁶ Özel, “Dârülharp”, s.536

⁶⁷ D. B. Macdonald, “Dâr al-Sulh”, *EP*², c.2, E.J. Brill, Leiden 1987, s. 918.

kurabileceği gibi sulh andlaşması da yapabilir⁶⁸. Gayrimüslim devletlerle süreli antlaşmalar yapmak icmaen caiz görülmüştür. Antlaşmalar fıkha dair eserlerde muvâda'a, mühâdene, müsâleme, musâlaha, muâhede, hüdne, sulh ve silm ıstıhlarıyla ifade edilmektedir⁶⁹. Kendisi bu tür bir andlaşma yapılmış gayrimüslim memleketlere dârussulh adı verilmektedir. Dârussulh için dâruulahd de denilmektedir. Dârussulh, İslâm beldesi ve gayrimüslim hakimiyeti altında kabul edilen yerler haricinde İslâm ülkesi ile sulh andlaşması yapmış yerleri ifade eder⁷⁰.

Geçici anlaşmalar mezheplerin çoğu tarafından caiz kabul edilmiştir⁷¹. Bu tür anlaşmaların temel özelliği muhatap ülkenin İslâm devletinin hakimiyeti altına girmeyip saldırmazlık anlaşması içerisinde bulunmasıdır. Antlaşma bir bedel karşılığında olabileceği gibi herhangi bir bedel kararlaştırılmamış da olabilir. İlgili ülke ve halkına ehl-i sulh veya ehl-i hüdne adı verilir⁷². Bu andlaşmaları devlet başkanı veya naibi yapabilir. Hanefiler savaş sırasında komutanların da yapabileceği görüşündedir⁷³. Hanefilere göre bu nev'i anlaşmaların gerektiğinde bozulabilir⁷⁴. Andlaşma süresi Şafiilerde 10 sene ile sınırlanmakla birlikte⁷⁵ diğer mezheplerde sınırlayıcı süre şartı yoktur. Andlaşmanın mahiyeti ise can ve mal emniyeti üzere kurulur. Zira bu sulh vasıtasıyla cihadla gaye edinilen şer savulmuş olur⁷⁶.

III. Eman

İslâm hukukunda vatandaşlığı belirleyen, fert ile devlet arasındaki hukuki münasebettir. Müslüman fertler devlet başkanına biat ederek o devletin teb'ası olurken gayrimüslimler ise İslâm fikhına göre cizye ve haraç vererek zimmet akdiyle devlet arasında

⁶⁸ Majid Khadduri, "International Law" *Law in the Middle East : Origin and Development of Islamic Law*, ed. Macid Kadduri, Herbert J. Liebesny, c. 1, The Middle East Institute, Washington 1955, s. 349-373. Aynı eser içerisinde; Choucri Carhadı, "Conflict of Law", s.334-349. Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1955.

⁶⁹ Bilmen, III, s.344, Hadduri, *Savaş ve Barış*, s.205.

⁷⁰ Manoucher Parvin ve Maurie Sommer, *Dar Al-Islam: The Evolution Of Muslim Territory And Its Implications For Conflict Resolution In The Middle East*, *Int. J. Middle East Studies*, S. 2. (1980), USA, s. 4.

⁷¹ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, s.142

⁷² İbn Kayyim, *Ahkâmu Ahl-i Zimme*, II, s. 476 (aktaran Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, s.142)

⁷³ Bilmen, III, 386.

⁷⁴ Şâfiî, Maliki ve Hanbelilere göre andlaşma süresi içerisinde ahde bağlı kalınmalıdır. Fakat ilgili tarafın bozacağına dair kuvvetli emare varsa sulhe bağlı kalınmayabilir.

⁷⁵ Bu 10 sene yenilenebilir.

⁷⁶ Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 126 vd.

vatandaşlık bağı kurarlar. Devlet müslüman ve gayrimüslim vatandaşlarını himaye eder ve güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Müste'men adı verilen yabancıların ise dârülislâma girebilmeleri için eman adı verilen güvenceyi almaları gerekmektedir. Eman(أمن) kelime manası olarak düşmana verilen can, mal, ırz, din emniyeti sağlayan dokunulmazlık beyanı, sözü yahut belgesidir⁷⁷. Hukuki bir ıstılah olarak ise İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayrimüslime can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt veya akdi ifade eder⁷⁸.

Kur'an-ı Kerim'de eman "*civar*" kelimesi ile ifade edilmektedir. Tevbe suresindeki "*Ve eğer müşriklerden biri senden eman dilerse, Allah'ın kelamını işitip dinleyinceye kadar ona eman ver, sonra (Müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu(müsamaha), onların bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.*"(Tevbe:6) eman müessesinin temel dayanağıdır. Hz. Peygamber'in "*Müslümanların zimmeti bir bütündür. Onların en aşağı seviyede olanları dahi bu zimmeti taşır. Her kim bir müslümanın vermiş olduğu zimmet ahdini bozarsa Allah'ın meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun. Kıyamet gününde ondan herhangi bir tevbe ve fidye kabul olunmasın.*" hadisi emanın meşruiyetini ve bağlayıcılığını ortaya koymaktadır⁷⁹. Hz. Peygamber'in mektuplarında *civar*, *zimmet*, *ahd* kelimeleri bu manalarda kullanılmıştır⁸⁰.

Emanın hukuki niteliği açısından devletin verdiği eman ile fertlerin verdiği eman farklı kapsamda incelenmelidir⁸¹. Gayri resmi olarak herhangi bir müslüman, bir şahsa eman verebileceği gibi bir topluluğa da eman verebilir. Müslümanlardan şartları haiz kimsenin muayyen bir düşmana yahut topluluğa verdiği emana "eman-ı has" denilmektedir⁸². Fertlerin verdiği eman devletin verdiği emana göre hukuki güvence yönüyle bir farklılık arz etmez. Verilen eman toplum menfaatine uygun değilse, devlet başkanı bu emanı kaldırabilir ve eman

⁷⁷ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. bsk. Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s.119. Eman yazılı bir şekilde verilirse emaname denilmektedir. Elmalılı, s.401. Emân: Safe guarding, to grant protection: Güven, korkunun zıddı. Eman (أمن) öldürme ve köleleştirme yoluyla savaşın canına, malına, namusuna ve dinine düşmanlık olmayacağına dair verilen söz. Muhammed Revvas Kal'acı, *Fıkıh Lügatı: Arapça- İngilizce-Türkçe*, Ocak Yayıncılık, çev. Ayhan Ak, İstanbul 2012, s.41.

⁷⁸ Nebi Bozkurt, "Eman", *DİA*, c.11, İstanbul 1995, s. 75

⁷⁹ Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi, c. 8, Şamil Yayınları, s. 25-26; Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 239.

⁸⁰ Joseph Schacht, "Aman", *EI²*, c.1, E.J. Brill, Leiden 1986, s. 429.

⁸¹ Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s.164 vd.; Şemsettin Ulusal, *İslâm Hukukunda Uluslararası Andlaşmalar (Mukayeseli Andlaşmalar Hukuku)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2011, s. 61, 62.

⁸² Erdoğan, s. 120.

vereni cezalandırabilir⁸³. Erkek veya kadın akil ve baliğ kimseler eman verebilir. Köleler Şafîî, Malikî ve Hanbelî mezhebine göre eman verebilir. Hanefî mezhebine göre efendisi yetkilendirmemişse yahut köle savaşta değilse eman veremez⁸⁴. Esaretteki Müslümanlar da eman veremez, halihazırda dârülharpte bulunan Müslüman tüccar da eman veremez⁸⁵. Zimmîlerin eman veremeyeceği hususunda da ittifak vardır⁸⁶. Hanefilere göre bir müslüman, bir kişiye eman verebileceği gibi bir şehir halkına dahi eman verebilir⁸⁷. Eman vermek zorunlu değildir. Yani her eman isteyen harbîye eman verilmesi gerekmez. Ancak Tevbe Suresindeki ayetteki emir üzere, İslâm'ı tanımak isteyen eman verilmelidir⁸⁸.

Resmi eman ise devlet başkanının veya onun yetkilendirdiği bir kimsenin verdiği emandır⁸⁹. Böylelikle devlet başkanı veya diplomatik temsilci başka ülke vatandaşlarına geçiş hakkı tanır, elçi kabul eder, harb sırasında eman vererek sulh görüşmesi yapabilir, bir şehre eman vererek güvence tanıyabilir. Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde Ebu Süfyan'ın evine sığınanların emniyette olacağını bildirmesi resmi eman olarak kabul edilebilir⁹⁰. İmamette bulunan kimsenin ve naibinin topyekün bütün düşmana verebileceği müsalaha niteliğindeki bu eman, eman-ı âm olarak isimlendirilir⁹¹.

Eman akdi bahsedilen sebeplerden biri ile sona ermediği durumlarda eman süre yönüyle niteliğine bakılır. Süre yönüyle eman, eman-ı muvakkat ve eman-ı mutlak olarak ikiye ayrılır⁹². Eman-ı muvakkatın süresi en fazla bir yıldır⁹³. Eman-ı mutlak, daimi olması

⁸³ Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî, *El-İhtiyâr li-Tal'îli'l-Muhtar*, c. 4, çev. Mehmet Keskin, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2005, s. 54, 56.

⁸⁴ Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Harâc*, çev. Müderriszade M. Ataullah Efendi, sadeleştiren: İsmail Karakaya, Akçağ Yayınevi, Ankara 1982, s. 418. Serahsî'ye göre "Müslümanların zimmeti birdir, Müslümanların ednası bile zimmet verebilir" hadisinde genelde anlaşılan kölelerin bile eman verebileceğidir fakat bununla dârülharbe en yakın oturanların anlaşılması gerekir. Şemsü'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Serahsi, *Mebûsût*, çev. Heyet, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2008, c.10, s. 47.

⁸⁵ Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, çev. Beşir Eryarsoy, Risale Yayıncılık, c.8, İstanbul 1994, s.193; Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s.165.

⁸⁶ *Fetâvâyı Hindîyye*, çev. Mustafa Efe, Akçağ Yayınları, Ankara 1985, c.4, s.166.; Vehbe ez-Zuhayli, "Eman", *DİA*, c.11, İstanbul 1995, s. 81. Fakat komutan (yahut devlet başkanı) zimmîye bu konuda yetki vermişse, onun verdiği eman da sahihtir.

⁸⁷ Ulusal, s.62.

⁸⁸ Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 244.

⁸⁹ Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 164.

⁹⁰ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 263.

⁹¹ Bilmen, c.III, s.336; Erdoğan, s. 119.

⁹² Elmalılı, c.I, s. 405

⁹³ İbn-i Abidin, *Redd'ül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, c.8, çev. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul 1983, s. 443.

hasebiyle zimmet akdi manasına gelir böyle bir akit yapılan kişi veya topluluk zimmi olarak dârüislâm tabiiyetine geçer. Burada bahis mevzuu olan eman-ı muvakkattır.

Hanefî mezhebi açısından eman akdi maslahata binaen bağlayıcı görülmemiştir. Kaldırılmasında maslahat görülürse devlet başkanı veya yetkili memuru emanı kaldırabilir⁹⁴. Fakat müste'men açıkça emanını ihlal etmediği için güvenli bir yere ulaştırılır. Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Zeydîlerin oluşturduğu çoğunluğa göre eman Müslümanlar açısından lazım, müste'men açısından caiz bir akittir. Bu akit zarar doğurmadıkça ve müste'men tehlike arz etmedikçe Müslümanlar için lazım ve devamlıdır⁹⁵.

IV. Sulh (Muahede)

İslâm tarihinde Hz. Peygamber'den itibaren gayrimüslim kabilelerle ve devletlerle bir çok andlaşma yapılmıştır. İslâm hukukunda bu andlaşmaları karşılayacak bir çok ıstılah vardır; ahd, muahede, sulh, musâlaha, ahd, hüdne, muhâdene, murâvada silm, müsâleme, muvâde'a, misak, akd, eman, zimmet bunlardan bazılarıdır. Sulh kavramı İslâm hukuku açısından bir davada uyuşmazlığın taraflarının uzlaşma usullerini de ifade etmekle birlikte asıl yerini bugün de yaygın kullanım olan devletlerarası sahada bulmuştur⁹⁶. Hz. Peygamber'in taraf olduğu bir çok andlaşma sadece ateşkesten ibaret değil sınır güvenliği, mücrimlerin iadesi, ticari konular olmak üzere bir çok konuda şekillenmiştir⁹⁷. Eyle, Ezruh, Maknâ halkları, Necrân Hıristiyanları ve Bahreynlilerle yaptığı andlaşmalar çift taraflı birer ahiddir. Hudeybiye de başlangıçta çift taraflı iken daha sonra tarafların sayısı artmıştır⁹⁸.

Hz. Peygamberden sonra da gayrimüslim topluluklarla ve devletlerle mahiyeti birbirinden farklı olmakla birlikte andlaşmalar yapılması İslâm tarihinde bir vakiydir⁹⁹. Fıkıh literatüründe genelde iki tür andlaşmadan bahs olunmaktadır. Bir savaş halini sona erdiren mütareke andlaşmalarıdır. Diğer kısmı ise barışçıl ilişkileri düzenleyen sulh

⁹⁴ Zuhayli, "Eman", s. 80.

⁹⁵ Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 245.

⁹⁶ Majid Khadduri, "Sulh", *EP*, c. 9, E.J. Brill, Leiden 1997, s.845, 846.

⁹⁷ Ahmet Yaman, "Sulh", *DİA*, c.37, İstanbul 2009, s. 487.

⁹⁸ Ulusal, s. 47.

⁹⁹ Abidin Sönmez, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları*, İnkılâb Yayınları, İstanbul 2007, s. 23 vd. Yaman, "Sulh", s. 486. Hamidulah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 142.

andlaşmalarıdır¹⁰⁰. Hasmane münasebetleri sona erdirecek mütareke mahiyetindeki belli şartlara sahip andlaşmaların yapılabileceği hususunda fukahanın çoğunluğunca kabul edilmektedir¹⁰¹.

Gayrimüslimlerle süresi olarak yapılabilecek andlaşma zimmî başlığında üzerinde durduğumuz zimmet andlaşmasıdır. Ahd adı da verilen bu andlaşma İslâm devleti açısından bağlayıcı olur dârüzzimme, dârülahd denilen bu bölge halkı yaşadığı yerde İslâm hakimiyeti sağlanır. Zimmîlerle yapılan andlaşmanın içeriğine göre mükellefiyetleri belirlenir. İslâm ülkesi bu ahidle tabiiyetini kabul ettiği bu topluluğun haklarını koruma mükellefiyeti altındadır. İlk kısmın bir parçası olarak eman ahidleri de ayrıca incelenmiştir. Umumî eman da bir nevi zimmet statüsündedir. İkinci andlaşma şekli ise silm/musâlame, sulh/musâlaha, hüdne/muhâdene, müvâdea gibi isimler alan düşman bir devletle savaş haline son verip sulhu sağlar. Bu maslahata binaendir ve süre şartına bağlanmıştır.

Burada konu edindiğimiz barış andlaşmalarını daha çok mu'âhede ıstılahı karşılar durumdadır. Vehbe Zuhaylî'nin tarifine göre mu'âhede, "İslâm devleti ile bir başka devlet ya da müslüman olmayan belli bir toplum arasında varılan ve uluslar arası nitelikteki hukukî bir ilişkiyi düzenleyen ya da devletler arasında esirlere muamele savaş kuralları, silahlı çatışmanın meşruiyeti ve güç kullanımı gibi önemli konularda gerçekleştirilen uzlaşmadır"¹⁰².

İslâm devletinin gayrimüslimlerle sürekli savaş halinde olduğu iddiası¹⁰³ isabetli gözükmemektedir. Savaş halini sona erdiren andlaşmalar belirli şartlar altında süre kaydıyla mümkün olduğu bütün fakihlerce kabul görmektedir. Andlaşmaların âzamî süresi mezheplerde ihtilafıdır. Şafî fakihlere göre müslümanları gücüne göre bu değişir, müslümanlar güçlü ise bu süre olabildiğince kısa olmalıdır. Üst sınır ise her halükarda Hudeybiye'de kararlaştırılan on senedir. Hanefî fukahasına göre ise bu takyidi bir hüküm olmaması sebebiyle on sene ile sınırlanamaz. Müslümanların maslahatı ve ihtiyacı ekseninde daha uzun olabilir. Mâlikî ve bir takım Hanbelîlere göre süre ihtiyaca göre devlet başkanının

¹⁰⁰ Ulusal, s.48, 49.

¹⁰¹ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, s. 142. Bernard Lewis, sulh akdetmenin İslâmiyet'te olmadığını, iki taraflı bir barış akdinin İslâm hukukunun meçhulü olduğunu iddia etmiştir. Fakat ilk dönem fakihlerden itibaren Hz. Peygamber'in andlaşmalarına dayanarak bir musalaha, muahede hukuku olduğu ortadadır. Bernard Lewis, "İslâm'da Siyaset ve Savaş", *İslâmın Mirası*, Maxieme Rodinson, Pınar Yayınları, 2. bsk., İstanbul 2003, s. 173. Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, çev.Ünsal Oskay, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s. 126.

¹⁰² Ulusal, s. 31

¹⁰³ Macid Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s 71 vd. Gilles Veinstein, *Osmanlılar ve Avrupa Kavramı*, *Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar*, ed. Dejanirah Couto, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 50.

içtihadına bırakılmıştır¹⁰⁴. Fukahanın büyük bir çoğunluğu süresiz andlaşma yapılamayacağı görüşündedir zira böylelikle ilahi bir emir olan cihad hükmü ortadan kalkmış olacaktır.

Aksi durum ortaya çıkmadıkça andlaşmalar bağlayıcıdır¹⁰⁵. Hanefi mezhebi açısından teorik farklılık ise müslüman hükümdar andlaşmayı müslümanların maslahatı açısından artık faydalı bulmuyorsa feshini muhataba haber vermek kaydıyla sona erdirebilir. Bu bakımdan muahede eman akdi gibi bağlayıcı olmamaktadır fakat İslâm hukukçuları andlaşmayı haklı sebep olmaksızın bozmanın doğru olmadığını belirtmektedirler¹⁰⁶.

Bu andlaşmayı yapabilecek olanlar devlet başkanı veya onun vekili konumundaki yetkili memurudur. Savaşta komutanlara böyle bir yetki tanınmaktadır. Devlet başkanı, andlaşma yapmakla yükümlü kimsenin (elçinin, hakemin) müslümanların aleyhine kararlaştırdığını düşündüğü hükümleri kabul etmeyip iptal edebilir¹⁰⁷. Andlaşmalar taraflardan birinin veya ikisinin bitirme iradesini ortaya koymasıyla feshedilir. Ahde vefa ilkesinin istisnasını oluşturacak bu tek taraflı feshin şartları ise karşı tarafın andlaşmayı bozacağı endişesi, andlaşmadaki fesih şartının gerçekleşmesi, andlaşma ile ulaşılmak istenen maslahatın ortadan kalkması, sürenin dolması, müslümanların güçlenmesi bunlardan bazıları olarak sayılabilir¹⁰⁸. Andlaşma bitse dahi İslâm topraklarında bulunan mu'âhedler açıkça ihanette bulunmadıkça koruma altındadır.

Muahedeleri İslâm devletler hukukunun bir kaynağı görülmekten ziyade andlaşma metinleri üzerinden devlet başkanının içtihadları olarak görmek mümkündür. Bu yönüyle hem gayrimüslim ülkeler münasebetin hem de onların teb'ası olan harbî/müste'menlere uygulanacak kuralların belirlenmesinde İslâm hukuk tarihinde içihadî olarak ciddi bir yekun tutacak kayıt mevcuttur.

¹⁰⁴ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*, s. 141, 142. Ulusal, s. 84. Mâlikiler müslümanlar cihada güç yetirebiliyorsa bu sürenin en fazla dört ay olacağı görüşündedir.

¹⁰⁵ Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 210.

¹⁰⁶ İbn Kayyım, "Ahdi bozanın hali bizzat savaşıandan daha kötüdür" demektir. Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 174.

¹⁰⁷ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 196.

¹⁰⁸ Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 175.

V. Dârüislâmda Fertlerin Statüsü

İslâm hukukuna göre kişilerin devlet nezdindeki statüsünü belirleyen kıstas dinî aidiyettir. Fakat ülke taksimi bakımından, uygulanacak hükümler de değişebilmektedir. Misalen dârülharpte bulunan müslümana uygulanacak hükümler, dârüislâmdeki Müslümanlara göre bazı farklılıklar içerir. Kur'an-ı Kerim insanları müslümanlar ve kafirler olarak sınıflandırır. Önceki semavi dinlerin mensubu olan Hristiyan ve Yahudilerden ehl-i kitab şeklinde bahsolunur. Bu isimlendirmenin daha genel bir hali gayr-i müslim ibaresidir, bu kelime ile Müslüman hariç diğer din mensupları ifade edilir, fakat özelde ehl-i kitab kast edilir. İslâm hukukunda Müslümanlar arasında teorik bir ayrıma gidilmezken gayrimüslimlerin hukuki statüsü bakımından ayırım söz konusudur¹⁰⁹. Dârüislâmda yaşayan cizye vermeyi kabul eden gayrimüslimlere “*zimmi*” adı verilir. İslâm devleti ile aralarında sulh bulunmayan dârülharp vatandaşı gayrimüslimlere ise “*harbî*” denilmektedir. Şayet söz konusu ülke ile İslâm devleti arasında bir sulh anlaşması var ise bu ülke vatandaşları “*muahid*” statüsündedir. Eman adı verilen güvence ile dârülharpten İslâm topraklarına dahil olanlara ise güven altındaki kişi manasında “*müste'men*” denilmektedir. Belirtmek gerekir ki müste'men bugünkü hukuk sistemlerindeki yabancı/ecnebi'nin tam karşılığı değildir. Zira İslâm hukukunda bugünkü gibi resmi-siyasi aidiyete bağlı vatandaşlık tanımı olmadığı gibi yabancılık yalnız sınırlarla ilgili değildir. Temel ayırımın din üzerinden olduğu çeşitli şekillerde ifade edilmişti. Böylelikle dârülharpten de gelse bir müslümanın müste'men olmadığı açıktır.

Dârülharpte mukim bulunan Müslümanlar için kullanılan vatandaşlığı ifade eden yerleşik bir tabir yoktur. Bazı fıkıh kitaplarında¹¹⁰ “ehl-i dârüislâm” tabirine rastlanılsa da bu hakim kullanım değildir. Burada Müslüman ibaresi sadece bir dinin mensubunu değil aynı zamanda siyasi aidiyeti de içerir. Dârülharpte bulunan Müslümanlar için de ayrı bir isimlendirme yoktur, bazı fikhî hükümlerin farklılığı ise ülke ayrılığı (*ihtilâfu'd-dareyn*) sebebiyledir¹¹¹.

¹⁰⁹ Ahmet Özel, “Gayrimüslim”, *DİA*, c.13, İstanbul 1996, s.420.

¹¹⁰ Serahi, *Şerh-i Siyer'ül-Kebir*, c. 4, s. 1381 (Aktaran Özel, “Gayrimüslim”, s. 420)

¹¹¹ Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 172.

A. Müslüman

İslâm hukukunda vatandaşlığı ifade eden hususi bir ıstılah yoktur¹¹². Burada müslüman vatandaşlar için teb'a kavramını tercihimizin sebebi bu kelimenin Osmanlı devletinde yerleşik bir tabir olması ve son dönem araştırmalarında da kabul görmüş olmasıdır¹¹³. Modern Arapça'da vatandaşlık kavramı için *muwâtin* kelimesi kullanılmaktadır¹¹⁴. İslâm hukukçuları hukukî ve siyâsî yönden devlete bağlı kimseler için farklı ifadeler kullanmışlardır, İslâm ülkesinin tabiiyetindeki Müslüman ve gayrimüslimleri (zimmî) ifade etmek için “*ehlu'l-dârülİslâm*” ve “*ehlu dârinâ*” (ülkemiz ehli) tabirini kullanmışlardır. Gayrimüslimler vatandaşlar için “*ehlu'z-zimme*” daha çok tercih edilmektedir. İslâm ülkesinin vatandaşı olmayan eman almamış yabancıları “*ehlu'l-dârülharb*” şeklinde anılmıştır¹¹⁵.

Daimi olarak dârülharpte yaşasa bile Müslümanlar için yabancılığı karşılayacak bir ifade kullanılmamıştır. Tüm İslâm beldeleri dârülişlâm kabul edildiği gibi bütün müslümanlar da bir nevi dârülişlâmın vatandaşı mesabesinde bu sebeple yabancı telakki edilemez¹¹⁶. Bir Müslüman, İslâm beldesini terk edip irtidat etmedikçe harbî olmaz fakat fikhî yönden bazı farklı hükümlere tabiidir. Hukuki ilişkiler belirlenirken ülke ayrılığı¹¹⁷ dikkate alınsa da temelde statüyü belirleyen dindir.

¹¹² Talip Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri: İslâm ve Batı Düşüncesi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 67. Vatandaşlık, Batı için de modern bir kavramdır. Müellife göre vatandaşlığın fıkıh kitaplarında olmayışı İslâm'da onun yokluğuna delalet etmez. Kullanım olmamakla birlikte devlet ile fertler arasında hak ve yükümlülük doğuran bu hukuki ve siyasi bağ mevcuttur.

¹¹³ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. 3, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 247. (Cinsiyet, unsur, yurttaşlık yine muadil kavramlar olarak kullanılmaktadır.) Teb'a(تعبة) kelimesi hem tekil hem de çoğul olarak kullanılmaktadır. Ayverdi, c. III, s. 3064.

¹¹⁴ Harith Suleiman Faruqi, *Faruqi's Law Dictionary*, Librairie du Liban, Beyrut 1988, s. 125. Muvâtin (مواطن - citizen) bir çok Arap ülkesinde anayasalarda ve kanunlarda vatandaş manasında kullanılır, kelime müzekkerdir fakat kadınları da kapsayacak bir manada kullanılmaktadır. Vatandaşlık manasında ise modern Arapça'da daha çok (تعبة، رعويدة، جنسية) gibi kelimeler kullanılmaktadır

¹¹⁵ Türcan, s. 66. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, s. 246.

¹¹⁶ Hatırlatmak gerekir ki bu modern devletlerin ortaya çıkışına kadardır. Modern İslâm devletlerinde de tabiiyet kanunla belirlenmektedir.

¹¹⁷ Türcan, s. 67. Bu konu ihtilafu'dareyn bahsinde görülecek kısma havale edilir.

B. Zimmî

Dârülişlâm'da yaşayan gayrimüslim adı verilen ehl-i kitaptan kimselerin de bir takım vatandaşlık hakları vardır¹¹⁸. İslâm kamu hukukuna göre bir yerin İslâm topraklarına ilhak olmasıyla orada yaşayan ehl-i kitab ile zimmî antlaşması yapılır, cizye vermeyi kabul eden gayrimüslimler zimmî statüsünü kazanır¹¹⁹, bu şartları kabul etmeyenler ise ülkeyi terk etmek durumundadır. Zimmî, kabul ettiği zimmî akdi¹²⁰ gereği İslâm ülkesinde emniyetle yaşayan kimsedir. Ülkede yaşayan gayrimüslim topluluğa da ehl-i zimmî denir¹²¹. Bir gayrimüslim açısından zimmîliğe geçiş kolaydır. Zimmî akdi devlet başkanı veya yetkili memurunun esasen harbî bulunan bir şahsın veya cemaatin ahd ve emanını yani tabiiyetini kabul etmesinden ibarettir¹²². Zimmîlik müessesesi müste'menliğe hükümleri bakımından esas olduğu için önem taşımaktadır. Zira zimmî akdi daimî eman olup muvakkat emanlı olan müste'men, zimmînin faydalandığı bir çok hakka sahiptir. Ehl-i kitab olmayanlar ise Hz. Peygamber'in Mecusiler için "Onlara da ehl-i kitab gibi muamele edin" buyurmasıyla zimmî kabul edilmiştir. İslâm topraklarının genişlemesinin ardından Hindû, Budistler de bu şekilde muamele görmüşür¹²³.

Zimmîler İslâm ülkesinde egemenliğe dair bazı sınırlamalar haricinde vatandaşlık haklarına sahiptirler¹²⁴. Müstakil araştırmaların konusu olması cihetiyle burada hukuki statüleri üzerinde detaylıca durulmasına ihtiyaç yoktur. Zimmîlerin kazaî vaziyetleri müste'menleri de ilgilendirmesi bakımından önemlidir. Burada genel hatlarıyla üzerinde durulması gereken ehl-i kitaptan topluluklar ahval-i şahsiyeye dair konularda kendi aralarındaki bir takım uyuşmazlıkları cemaat içi muhakeme ve tahkim yolu ile çözebilirler. Fakat kamu hukukuna dair konularda ve resmi olarak tenfiz edilmesi ihtiyaç olan hususlarda

¹¹⁸ Chafik Chehata, "Dhimma", *EI²*, c. 2, E.J. Brill, Leiden 1991, s. 231; Özel, "Gayrimüslim", s. 418.

¹¹⁹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 402.

¹²⁰ Zimme (ذممي) /Zimmî; ahd, eman ve kefil olmayı ifade eden bir kelimedir. Kadın gayrimüslimlere zimmîye denilir. Kal'acî, s.150. Zimmî akdi hususi olabileceği gibi umumi de olabilir. Eğer bir bölge sulhen fethedilmiş ve oranın ehl-i kitab halkı cizye vermeyi kabul ederek bir zimmî akdi yapılmışsa buraya "dârüzzimme" adı verilir.

¹²¹ Erdoğan, s. 117.

¹²² Bilmen, III, s. 422.

¹²³ Özel, "Gayrimüslim", s. 420. Ahmet Bostancı, *Kamu Hukuku Açısından Hazreti Peygamber'in Gayrimüslimlerle İlişkileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001, s. 61. Arap coğrafyasında yaşayan müşrikler İslâm'a düşmanlığı sürdürdükleri için onların zimmîti kabul edilmemiştir.

¹²⁴ Özel, "Gayrimüslim", s. 421. Fayda, *Gayr-i Müslimler*, s.278.

şer’i mahkemelerde talebini gündeme getirebilirler. Kadı taraflar zimmî de olsa İslâm hükümlerini tatbik eder¹²⁵.

C. Harbî

İslâm hukuku açısından gayrimüslimler ya zimmetle yahut emanla İslâm ülkesinde hukuki güvence kazanırlar. Dârülharp tebası olan gayrimüslimler şayet muahid bir ülke vatandaşı değil iseler eman almadıkça *harbî* statüsündedirler¹²⁶. Daha kısa bir tabirle harbî, müslümanlarla aralarında sulh akdi bulunmayan ülke vatandaşlarıdır. Harbî, dârülharp vatandaşı olarak sulh anlaşması olmaması ve fiilî tehlike sebebiyle *ehl-i harp* şeklinde de isimlendirilmiştir. Eman alan harbîler sadece müste’men şeklinde isimlendirildiği gibi yine dârülharbe izafe edilerek “*harbî müste’men*” kullanımı da yaygındır. İzinsiz dârüislâma girmesi durumunda eğer elçi ya da tüccar değilse hukuken korunmaz, savaş halindeki gibi mallarına el konulabilir, esir edilebilir¹²⁷. Fakat tacir olduğunu ispat edecek vesika veya mal göstererek eman kazanabilir. Bir müslüman veya zimmînin dârülharpte bir harbîyi öldürmesi durumunda kısas gerekmez¹²⁸. Dârülharpte cereyan eden haksız fiil, borç vs. gibi alacak, tazmin durumları sebebiyle harbî emanla dârüislâma gelse bile bunları talep edemez. Burada mezheplerin ittifakı vardır çünkü yargılama hakimiyet gerektirir. Harbîlerle ilgili hükümlerin çoğunluğu ülke farklılığı ve hukuken korunmamaları sebebiyle aleyhe tezahür etmektedir¹²⁹.

D. Mu’âhed

Devletlerarası münasebetlerde sulh esastır ve savaş halinde andlaşma İslâm hukukunun tanıdığı bir yoldur¹³⁰. Kendisiyle andlaşma yapılan ülkeler antlaşma süresince dârülharp sayılmaz, bu devletin vatandaşları harbî muamelesi görmez. Burada söz konusu olan sulh anlaşması(muahede, musalaha, muvadaa, hüdne vb.) umumi bir eman hükmündedir. Böylelikle bu ülkenin fertleri İslâm ülkesinde eman almaksızın müste’men gibi muamele

¹²⁵ Bunun istisnası kendi dinleri bakımında mal kabul edilen hususlardaki davalarıdır.

¹²⁶ Ahmet Özel, “Harbî”, *DİA*, c. 16, İstanbul 1997, s.113. Kal’acî, s. 112. Erkeklerle harbî (حرب ي) kadınlara da harbîye denilmektedir. Erdoğan, s. 179. Harbî kelimesi yol kesen, yol emniyetini kaldıran manasında da kullanılmaktadır.

¹²⁷ Bostancı, *Hız. Peygamber’in Gayrimüslimlerle İlişkileri*, s. 92.

¹²⁸ Ahmet, “Harbî”, s.113.

¹²⁹ Ahmet Özel, “Harbî”, s.114.

¹³⁰ Turnagil, s. 53

görürler. Bu kimselere mu'âhed adı verilmektedir¹³¹. Bu kimseler şayet İslâm ülkesinde daimi kalmaya kara vererek cizye vermeyi kabul ederlerse bu kimselerle kendisiyle (zimmet) akit yapılan kişi manasında mu'âhid denilir, bu zimmînin muadilidir¹³². Mu'âhedler kendi ülkelerinde harbî dârüislâmda da müste'men hükümlerine tabiidirler. Müslümanlar andlaşma hükümlerine bağlı kalmak durumundadır. Andlaşmanın hangi şartlar altında bozulacağı belirlidir. Mu'âhed statüsü tarih boyunca şahsi emanlara nispeten daha yaygın uygulama alanı bulmuştur. İslâm devletlerinin komşuları dostane ilişkiler sürdürdüğü durumlarda ticareti kolaylaştırmak için bu yola başvurmuştur. Fakat andlaşmasızlık hallerinde de şahsi eman ile dârüislâma giriş mümkün olmuştur.

E. Müste'men

Müste'men kavramını her ne kadar bugünkü hukuk düzenlerindeki yabancı/ecnebi¹³³ kavramlarının muadili olarak kullanılsa da aynı mefhumlar olduğunu söylemek zordur. Belirtildiği üzere İslâmiyet'in insanları arasındaki hukuki tasnifi temelde dine göredir. Bu bakımdan bugünkü Arap-İslâm devletlerinde yabancılar için ecnebî, harici gibi ıstılahların kullanılması kavramın farklılığını göstermektedir¹³⁴.

Zimmet akdiyle dârüislâma bağlı bulunmayan gayrimüslimlerin yalnız eman adı verilen izinle (ve güvence) İslâm devleti topraklarına girebileceğini belirtmiştik. İslâm ülkesi vatandaşı olmayan dârülharp tebası olan gayrimüslimlere verilen ad harbîdir¹³⁵. Eman isteyen harbîye ise müstemîn¹³⁶ denilmektedir. Eman olarak geçici bir süre dârülİslâmda bulunan harbîye müste'men adı verilmektedir¹³⁷. Müste'men ıstılah olarak daha çok eman almış yabancılar için kullanılsa da gayrimüslim bir ülkeden diğerine izinle giren bir harbî için de müste'men kelimesi fikhî literatürde geçmektedir, bu kimselere “*müemmen*” de denildiği

¹³¹ Erdoğan, s. 383 Bu kimselere ehl-i sulh, ehl-i ahd de denilmektedir. Kendisi ile sulh akdedilen manasında muşâlih de kullanılmaktadır. Bilmen, III, s. 389.

¹³² Erdoğan, 383

¹³³ İngilizce'de “*foreigner*” ve “*alien*” Fransızca'da “*étranger*”, Almanca'da “*ausländer*”, “*fremde*” şeklinde olan bu hukuki kavram Roma hukukundaki bir şehrin vatandaşı olan *civis*'in karşıtı olarak görülebilir, Medeni kanun (civil code) vatandaşların kanunu olarak ortaya çıkmıştır.

¹³⁴ Faruqı, s. 298.

¹³⁵ Özel, “Harbî”, s. 113.

¹³⁶ Kal'acî, s. 306. Ahmet Özel, “Müste'men”, *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 140. İsti'man ise eman istemeyi ifade eder. Erdoğan, s. 267.

¹³⁷ Erdoğan, s. 431. Özel, “Müste'men”, s.141. Bilmen, III, s. 346. Eman elde etmiş kimseye “âmin” de denilir.

vâkidir. Dârülharbe müsaadeyle giriş yapan müslüman veya zimmîye de müste'men/müemmin denilmektedir¹³⁸.

Müste'menin can, mal ve ırzı eman veren İslâm devleti tarafından güvence altındadır. Bu bakımda hükümleri itibariyle zimmîlere yakındır. Müste'menler fıkıh kitaplarında genellikle zimmîlerle aynı yahut benzer başlıklar altında ele alınırlar. En önemli farkı zimmet süreye bağlanmazken burada söz konusu olan hususi eman mutlak surette en fazla bir yıl kararlaştırılabilir¹³⁹.

F. Elçiler

İslâmiyetin zuhurundan evvel Mekke'de elçilik müessesesi mevcuttu, kabileler savaş hallerinde elçiler vasıtasıyla ilişkilerini sürdürürdü. Fakat elçiliğin asıl işlevi dış dünya ile ticari ilişkileri ilerletmek, yeni ticari imtiyazlar elde etmek üzere şekillenmekteydi. Hz. Peygamber hicretin altıncı yılında Hudeybiye Antlaşması sonrası devrin bazı hükümdarlarına elçiler vasıtasıyla davet mektubu göndermiştir¹⁴⁰. Medine'de elçilerin ağırlanması ile ilgili hususi usuller belirlemiş, elçiler için konukevi tahsis etmiş, elçilere iyi davranılması hususunda bir takım kurallar vazetmiştir. Kendi yollayacağı elçileri de gayet istidatlı varsa lisan bilen kimselerden seçmiş, onlara elçiliğe çıkmadan evvel bazı diplomatik temas kaideleri öğretmiştir¹⁴¹. Tarihi olarak elçilerin daimi görevde bulunması yeniçağa münhasırdır¹⁴² daha öncesinde ise sulh görüşmeleri yapmak, antlaşma müzakeresi yaparak

¹³⁸ Bilmen, III, s. 432. Ahmet Özel, "Müste'men", s.140. Gayrimüslim ülkelerdeki müslümanların durumuyla ilgili tartışmalar için bkn. İsmail Eriş, *The Dar al-Islam and the Dar al-harb : a Discourse on the Crafting of a Muslim State*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Texas, Austin 2000. Talip Türcan, "İslâm Hukukunda Müslüman Bireylerin Gayr-i Müslim Devletlerin Vatandaşlığını İktisap Etmeleri Sorunu", *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, 17-19 Eylül 2001, Çanakkale, Basım Yeri: Ankara 2003, 345-352.

¹³⁹ Bsoul, s. 130. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, s. 255.

¹⁴⁰Bu mektupların aslı metinleri için; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu Diplomatik ve Arap Yazısının Temeline Giriş*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 1990. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997. Daha öncesi diplomatik temas için Hz. Peygamber'in Habeşistan muhacirlerinin haklarını savunmak üzere gönderdiği o sırada henüz müslüman olmayan Amr. B. Ümeyye ed-Darî'yi örnek göstermek mümkündür.

¹⁴¹ Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s.4. Arapça'da elçi, resul kelimesiyle ifade edilir. Ayrıca "vefd"(tekil: vâfid, çoğul: vüfûd) kelimesi elçi göndermek anlamına geldiği gibi elçilik heyeti manasına da gelir.

¹⁴² Daimi elçilikler Yeniçağ Avrupası'nda Osmanlılarla sürdürülen diplomatik temaslardan doğmuştur. Osmanlı ülkesinde ilk konsül bulunduran ülke Ceneviz ve Venediklilerdi. Bugün de yerleşik literatürde konsolos olarak bilinen belirli bir ülke vatandaşlarının haklarını korumak amacıyla daimi ikamet eden bu elçilerin milletler arası özel hukuka göre sözleşmelerden kaynaklanan hususi bir statüsü vardır. Rona Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayıncılık, İstanbul 2009, s.16, 17. Konsoloslüğün doğuşu ile

imzalamak gibi diplomatik temasta bulunmaktaydılar¹⁴³. İslâmın ilk döneminde diplomatik temasta bulunanlara “*resûl*” buna ek olarak uzlaşma ve sulh görüşmesi yapanlara da sefir denilmiştir. Elçi için Safeviler’de ve bilahare Osmanlılarda daha çok sâfir/sefir ifadesi kullanılmaya devam edilmiştir¹⁴⁴.

İslâm hukukuna göre elçilerin masuniyeti bulunduğu gibi bir takım imtiyazları da vardır. Kendilerinden ticaret yapmadıkça ayrıca vergi, rusüm vb. alınmaz¹⁴⁵. Dârüislâma emansız girebilirler. Esas olan, temasta buldukları süre zarfında dârüislâmda bulunmakla birlikte daha uzun ikametleri durumunda zimmîlik statüsüne geçmezler, kendilerinden cizye istenmez. İbadetlerini yerine getirmekte hürdürler. Hatta kendilerine ibadethane tahsis edilebilir¹⁴⁶. Dokunulmazlıkları olmakla birlikte suçlarında müste’menlerin hükmüne tabi olup had suçlarından kul haklarına müteallik fiilleri sebebiyle cezalandırılabilirler¹⁴⁷. Elçi dokunulmazlığı esas olmakla birlikte elçinin ziyareti sırasında savaş açma hususu gibi devletlerarası iyi niyet kurallarını ihlal eden davranışlar karşısında ilgili devlet elçisi hapsedilebilir. Hz. Peygamber, Hz. Osman’ın Mekke’de alıkonulması karşısında Kureyş elçisini hapsedmiş ve bilahare bırakmıştır¹⁴⁸. Elçiler elçiliklerini gösterir vesika sunmak durumundadırlar. Zira sulh maksatlı buldukları için kendilerinden emin olunması için bu zorunludur.

VI. Müste’menlerin Dârüislâmda Halleri

Müste’menin dârüislâma girişi, ikameti, hukukî muameleleri, yargılanması İslâm hukuku eserlerinde düzenlenen konulardandır. Bu hükümler çoğunlukla zimmîlere

ilgili Turnagil Haçlı seferleri esnasında Hıristiyan tüccarların hukukunu koruyan hakimleri ilk olarak gösterir. Turnagil, s. 84.

¹⁴³ Mecdu Mansuroğlu, “Elçi”, *İA*, c.4, Ankara 1964, s. 231.

¹⁴⁴ A. Ayalon, “Sâfir” in *Diplomacy*, *EP*, c. 8, E. J. Brill, Leiden, s. 813. Bu kelime daha çok Farsçada kullanılmakla birlikte yeni çağ Osmanlısında gerek ziyaret maksatlı gerek daimi Osmanlı temsilcileri bu adla anılmıştır. Daha sonra elçiliğe “sefaret” konsolosluğa da “şehbender” denilmiştir.

¹⁴⁵ Ali Rıza Temel, *Harp mi Sulh mü? İslâm’da Dış Politika ve Diplomasi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1988, s. 264. Alınacak vergiler hususunda mütekabiliyet esastır. İpşirli, “Elçi”. , s. 4.

¹⁴⁶ Hamidullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, s. 191.

¹⁴⁷ Temel, s. 266. Elçiler emindirler ancak elçi olduklarını gösteren vesika ibraz etmelidirler. Bilmen, III, s. 383.

¹⁴⁸ İpşirli, “Elçi”, s. 4.

benzemekle birlikte ülke ayrılığına, İslâm devlet başkanının ve mahkemelerinin yetki sınırına dayanan bir dizi farklılıktan da bahsedilebilir. Bazı modern araştırmalar dahi zimmî ve müste'meni aynı başlık altında ele almıştır. Bugünkü hukukta azınlık ve yabancı olarak ifade edilen bu kavramlar farklı hukuk disiplinlerinin konusudur. Zimmiler vatandaşlık hukukunun bir parçası iken müste'menler ise yabancılar hukukunun oluşturmaktadır¹⁴⁹. Bu çalışmada müste'menlerin dârülİslâmdaki durumunu esas alındı.

A. İslâm Ülkesine Girişi ve İkameti

Dârülharbe mensup bir şahsın dârüİslâma girebilmek için eman istemesi durumunda kendisinde belirli şartlar aranır. Ticaret yapmak, dârüİslâmda bir meslek icra etmek, diplomatik bir vazifesi olmak, iltica talebinde bulunmak, seyahat etmek, yakınlarını ziyaret gibi maksatla gelenlere eman verilebilir¹⁵⁰. Bunun haricinde gelenlerin casusluk şüphesi olması sebebiyle eman verilmez. Ehl-i harpten kimseler eman alarak İslâm beldesine girebilir çünkü emanları olmadıkça kendilerine muharip muamelesi yapılır¹⁵¹. Emanın hangi şartlar altında nasıl ve kimlerce verilebileceği eman bahsinde detaylıca aktarıldı. Harbînin İslâm beldesine girişi kara veya deniz yolu ile olabilir. Kara sularına dahil olmakla dârüİslâma girmiş kabul edilir. Kendilerine umumi eman verilmemiş dârülharp vatandaşları harp sırasında, sınırlardan geçerken yahut limanlarda eman alabilirler. Kendilerini himaye eden müslüman tüccar bulunması durumunda ilgili müslüman tüccarın kefaletiyle emanlı kabul edilirler. Harbî, elçi olduğunu gösteren belge ile de dârüİslâma girebilir. Yahut hâlihazırda dârüİslâmla daimi ticaret yapan bir tüccar ise belirli süre kalmak kaydıyla kendisine tekrar eman tanınır. Müste'mene tanınan süre esas itibarıyla kısa olmak durumundadır fakat Hanefilere göre azami bir yıldır¹⁵². Bu süre Şafîlilere göre dört ay iken¹⁵³ Hanbelîlere göre bu süre 10 seneye kadar çıkabilmektedir¹⁵⁴. İmam Malik'e göre ise önceden süre belirlenmişse

¹⁴⁹ Yusuf Fidan, *İslâm'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, Ensar Yayıncılık, Konya 2005. Bu çalışmanın asıl başlığı "İslâm Hukukunda Ehl-i Kitâp ve Hükümleri" olmakla birlikte meri hukuktaki isimlendirme tercih edilmiştir. Karaman da aynı şekilde zimmîleri de konu edinen eserinin ilgili bölümünü "Yabancılar Hukuku" olarak adlandırmıştır. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, s. 256.

¹⁵⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, s. 269.

¹⁵¹ Bilmen, III, s. 434.

¹⁵² Bilmen, III, s. 435. Ahmet Bostancı, *İslâm Hukukunda Vatandaşlık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1992, s. 23

¹⁵³ Devlet başkanı bu süreyi bir seneye kadar uzatma yetkisine sahiptir.

¹⁵⁴ Bostancı, *İslâm Hukukunda Vatandaşlık*, s. 23.

bunun azami süresi yoktur¹⁵⁵. Kadınlar ve çocuklar azami ikamet süresine tabi olmamışlardır çünkü muharip olmaları söz konusu olmadığı gibi onlardan cizye de alınmaz¹⁵⁶.

Müste'men istediği vakit İslâm ülkesinden ayrılabilir. Dârüislâmda borçlanan veya evlenip de henüz borcunu ödemeyen müste'men dârülharbe dönmekten men edilebilir¹⁵⁷. Seyahat hürriyeti vardır. Ancak Hicaz gibi gayrimüslimlerin girmesinin yasak olduğu yerler hariç kısıtlanmaz. Zira emanla şüphe kalkmıştır¹⁵⁸. Emanı ihlal edecek şekilde davranmış, bir suça karışmış, ticareti yasak meta alıp-satmış, bulunduğu yerde güvenliği tehlikeye düşürmüş ise sınır dışı edilir. Bu durumlar açıkça ortaya çıkmasa da müste'menin dârüislâmda bulunmasının maslahata ters görülmesi durumunda devlet başkanı emanı sonlandırabilir. Devlet başkanı veya yetkili kimseler emanı maslahata binaen kaldırırsa emanı olan kişi açıkça emanını ihlal etmediği için güvenli bir yere ulaştırılır veya sınır dışına çıkarılır¹⁵⁹.

B. Müste'menlerin Hak ve Hürriyetleri

Müste'menin eman almakla İslâm ülkesindeki tabiiyet haklarının bir çoğundan yararlanabileceğini belirtilmişti. Can ve mal güvenliği temin edilmek zorundadır. Sadece alıp satılması yasak olan dârüislâmda az bulunan veya müslümanların aleyhine olabilecek silah gibi metalar bakımında kısıtlanır. Din ve ibadet hürriyeti bakımından zimmîlere benzerler. İbadetlerine müdahalede bulunulmaz. Malî mükellefiyetler açısından mütekabiliyet esas tutulmuştur. Emlak edinme açısından gayrimüslimlere dair fikhî belirli sınırlamalar dışında serbestiyet esastır. Gayrimenkul ticareti veya rehni yolu haricinde bir müste'menin gayrimenkul edinmesi onu dârüislâmda yerleşme isteğini gösterir. Böyle bir durumda kendisine cizye teklif edilir, cizye ödeyerek zimmî teb'a statüsüne geçer. Şayet gayrimenkul ticari bir gayeyle alınmışsa bu daimi yerleşme iradesi ifade etmez.

Müste'menler dârüislâmda ikamet süresine uygun meslek icra edebilirler, ortaklık kurabilirler, toprak ekebilirler. Devlet memuriyetinde zimmî ahkâmına tabî olmakla birlikte

¹⁵⁵ Udeh, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, c.1, çev. Ali Şafak, Rehber Yayınları, İstanbul 1990, s.277.

¹⁵⁶ Ebû Yusuf, s. 288.

¹⁵⁷ Bilmen, III, s. 434.

¹⁵⁸ Özel, "Müste'men", s. 141.

¹⁵⁹ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 245.

geçicilik ve dârülharbe mensubiyet sebebiyle bu hayli sınırlı bir durumdur. İslâm tarihinde bu tür vazifelerin genellikle yerleşme arzusu ile gelenlere tevdi edildiği vakıadır.

Aile hukuku açısından müste'menlerin durumu zimmîlere benzer. Müste'menler, gayrimüslümlerle evlenebilirler. Müste'men bir erkek müslüman bir kadınla evlenemez. Müste'men bir kadın ise müslüman bir erkekle evlenerek gerek sürekli kalma iradesi bakımından gerek evlilik yoluyla zimmî statüsüne geçer. Burada da İslâm devletinin zimmîlere tatbik ettiği ahval-i şahsiyeye dair hükümlere tabiidirler¹⁶⁰. Müste'menlerin müslümana varis olamazlar ve bu kural zimmîler için de geçerlidir¹⁶¹. Müste'menin zimmîlere mirasçılığı bakımından ise Hanefiler tabiiyete dayalı hükmi ayrılığı, Şafîiler de ikamete dayanan fiilî ayrılığı mirasçılığa engel görmüşlerdir¹⁶².

C. Müste'menin Hukukî Uyuşmazlıklarının Çözülmesi

Burada hukukî uyuşmazlıklardan kasıt özel hukuka müteallik davaların nasıl görülebileceği ve yetkili mahkemeler konusudur. İslâm hukukunda, bugünkü atıf kurallarına benzer bir sistem bulunmamaktadır¹⁶³. Mahkemelerde her halükarda iç hukuk olan İslâm hukuku uygulanır. Sadece iki müste'menin söz konusu olduğu durumlarda varsa kendi hakimlerine başvurabilirler. Tahkim hususunda tarafların rızası esas olduğu için bir sınırlama söz konusu değildir. Müslümanların müste'menlere olan borçları veya haksız fiil sebebiyle yol açtıkları zararlar, ülkeye göre değişmekle birlikte, diyaneten ödenmesi gerekmektedir. İslâm hukukunun şahsilik ciheti ağır basar. Hz. Peygamber göçebe kabilelere nerede olurlarsa olsun İslâm ahkamına bağlı kalmaları geldiğini telkin etmiştir. Ebu Yusuf "bir müslüman nerede olursa olsun hareketlerini İslâm hükümlerine göre tanzim etmelidir." demiştir¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Ayten Erol Vahapoğlu, *İslâm Devletler Hususî Hukukunda Yabancı Unsurlu İhtilaflar (Şahıs, Aile, Miras)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Anlara 2004, s. 180 vd.

¹⁶¹ Özel, "Müste'men" s. 142.

¹⁶² Özel, "Müste'men" s. 142.

¹⁶³ Yıldız Demir, *İslâm Hukukunda Gönderme(Atıf) Teorisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2007, s. 78.

¹⁶⁴ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 149

Müste'menler kadıya başvurarak müslüman, zimmî veya müste'mende olan alacağını isteyebilir. Taraflardan biri müslüman ise merci zorunlu olarak kadıdır¹⁶⁵ Müste'menle olan davasında bir başka müste'men şahit olabilir fakat müslüman karşısında müslüman şahit bulmak durumundadır. Müste'menlere karşı İslâm devleti vatandaşları dava açabilirler. Muamelata dair taleplerini İslâm mahkemeleri yoluyla isteyebilirler. Ceza hukukunda hukuku'l-ibad kabul edilen hususlarda şikayetçi olabilirler¹⁶⁶. İki müste'men uyuşmazlıklarını şer'i mahkemeye taşıyabilir¹⁶⁷.

Taraf olma cihetiyle müste'menler İslâm mahkemesi yoluyla alacağını talep edebilir, dârülharbe gitse alacağı devam eder hatta ölmüş olsa dahi varisleri bu hakkı talep etmeye devam edebilir. Ta ki bu yerler müslümanlarca fethedilmemiş olsun, bu yerlerin fethedilmesiyle borçlar düşecektir.

D. Müste'menin İşlediği Suçlar ve Yargılanması

İslâm hukukunda bugünkü mülkîlik ya da şahsîlik ilkesinin var olduğunu söylemek zordur. Fakat ukubat dediğimiz ceza hukuku bakımından hem fertlerin hem de kamunun hakları gündeme geleceği için müste'menler için de uygulanması söz konusudur. Dârülişlâm'da işlenen suçlar sebebiyle uygulanacak hukuk gündeme gelecektir. Belirli istisnalar bulunmakla birlikte İslâm ülkesinde ceza hukukunda İslâm hukuku caridir. Faillerin niteliği ve dinî aidiyete ait bazı farklılıklar haricinde bu durum değişmez¹⁶⁸.

Dinî istisnalar dediğimiz müste'menin kendi dininde meşru kabul edilen fiillerinde durum şu şekildedir. İçki içmeleri yasak değildir fakat açıktan içmeleri durumunda kamu düzenini ihmal etmeleri sebebiyle ta'zir cezasına maruz kalabilirler. Zina durumunda ise ehl-i kitap bakımından bu fiil tecviz edilmemekle birlikte Ebû Hanife'ye göre zimmîlerin nikahı sahih sayılmayacağı için muhsan (evli) cezası verilmez. Nikah şüphesi nazariyesi gereğince bekarlara tatbik edilen celde cezası verilir¹⁶⁹. Kazf adı verilen zina iftirası suçunda da

¹⁶⁵ Özel, "Müste'men", s. 141.

¹⁶⁶ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 326

¹⁶⁷ Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 168.

¹⁶⁸ Udeh, I, s. 253-256

¹⁶⁹ Özel, "Müste'men", s. 142. Ebû Yusuf bu hususta muhsana mahsus cezanın verilebileceği görüşündedir. Mâlikilere göre müste'men zimmî ile zina etmişse kensi mahkemelerine havale edilir. müslüman ile zina etmişse cezalandırılır. Hanbelîler de bu görüştedir. Şafîilere göre müste'mene zinadan dolayı had cezası verilmez.

müste'menlere had cezası uygulanacaktır. Hırsızlık suçu bakımından ise Mâlikî, Hanbelî ve Hanefîlerden Ebû Yusuf'a göre had cezası uygulanır. Ebu Hanife'ye göre el kesme cezası uygulanmaz, yol kesme suçunda da durum aynıdır. Tazir verilebilir, mal her halükarda sahibine iade edilir¹⁷⁰.

Kıyas suçları açısından bir müste'men; müslümanı, zimmîyi veya başka bir kasden müste'meni öldürmüş ya da yaralamış ise kıyas tatbik edilecektir¹⁷¹. Çünkü müste'men eman alırken hukuku'l-ibad denilen kul haklarına uyacağını taahhüt etmiştir. Kıyas suçları da kul haklarından kabul edilmektedir. Konumuz müste'menin failliği olmakla birlikte müste'menin mağdur veya maktul olması halleri zimmîlere benzemektedir. Hanefîlerde müste'men kan bakımından müslümana denk tutulmadığı için müslümana kıyas uygulanmaz ve tazir cezaları gündeme gelir¹⁷².

Ebû Hanife'ye göre bir müslüman, zimmi ya da müste'men suç işleyerek dârülharbe kaçsa dahi cezası düşmez, geri dönmesi veya yakalanması durumunda aynı hükümlere muhatap olacaktır¹⁷³. Fıkıh kitaplarında dârülharpte işlenen suçlar önemli bir bölüm teşkil etmekle birlikte konumuz haricindedir. Sadece yargılama yetkisi bakımından konu hukukî uyuşmazlıklar kısmında ele alınmıştır. Zimmîlerin yalnız kendi aralarındaki şahitliği kabul olunur. Ukubat cihetiyle zimmîler had suçlarında şübh ve recm haddine muhatap olmazlar¹⁷⁴. Müste'men casusluk gibi ülkenin güvenliğini tehlikeye atacak fiillerde bulunursa emanı düşecektir, bu sebeple hayat ve malı da korunmayacağı gibi cezalandırılabilir¹⁷⁵.

E. Müste'menin Vergi Yükümlülükleri

Vergi esas itibarıyla vatandaşların devlete servet, kazanç veya ticari muamelelerinden belirli oranlar üzerinden aynı veya nakdi yükümlülüğüdür. Müste'menler zimmîlerin ödemekle yükümlü olduğu cizye ve haraç gibi vergileri ödemek durumunda kalmamışlardır.

¹⁷⁰ Mâverdi, s. 427. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, s. 324.

¹⁷¹ Hadduri, s. 168. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, s. 343.

¹⁷² Ebû Yusuf zimmet ve eman gereği kasden öldüren kişiye kıyas cezası verileceği görüşündedir. Maverdi, s. 434. Zeydan ve Karaman'ın bu konudaki eleştirileri ve tercihleri için bkn. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, s. 346.

¹⁷³ Udeh, I, s. 258.

¹⁷⁴ Özel, "Gayrimüslim", *DİA*, c. 13, s. 423. Ebû Yusuf'a göre zimmîler recm cezası uygulanır.

¹⁷⁵ Bilmen, III, s. 440.

Bu ancak azami barınma süresinin tamamlanmasıyla zimmet akdini kabul etmekle mümkün hale gelir. Fakat her halükarda ticari vergileri ifade eden uşûru ödemekle mükelleftirler.

İslâm tarihinde vergi kalemleri ele alınırken İslâm hukukunun vergi düzenlemelerini tetkik etmek gereklidir. İlk vergi mükellefiyetleri dine göre değişir. Müslümanlar zekat, gayrimüslimler cizye ve haraç ödemekle mükelleftirler. Bunun haricinde her kim olursa olsun belirli istisnalar hariç ticari mallar üzerinden öşür vergisi ödemekle mükelleftir. Tacir olmayanlar misafir sayılıp kendilerinden vergi alınmaz¹⁷⁶. Tarım arazilerini bu süreçte ekmesi durumunda vergiler yine gündeme gelecektir.

Müste'menlere ilk defa gümrük vergisi Hz. Ömer zamanında ihdas edildi. Menbic halkının "bize ticaret yapmak için izin ver bizden vergi al" talebi üzerine Hz. Ömer bu hususu ensar ve muhacir görüşerek kararlaştırmıştır¹⁷⁷. Burada söz konusu olan uşr/üşûr vergisi ticari ürünlerden alınan vergileri ifade etmekle birlikte burada aynı şekilde ürünün değeri üzerinden alınan gümrük vergisini olarak kullanılmaktadır¹⁷⁸.

Kitâbu'l-Harac'ta anlatılan vaka vergi nisapları ve mütekabiliyet açısından önemlidir: Basra valisi Ebû Musa el-Eş'âri, Hz. Ömer'e "Buradaki bazı Müslüman tacirler, düşman ülkesine ticaret için gidiyorlar ve götördükleri eşyadan dârülharpte, onda bir oranında vergi alınıyor. Biz ne yapalım?" şeklinde yazmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer valisine "Sen de Müslüman tacirlerden aldıkları kadar, onların tacirlerinden vergi al. Zimmîlerden yirmide bir, Müslümanlardan ise kırk dirhemden bir tane al. İki yüz dirhemden az olan mallardan bir şey alma. İki yüz dirhem ise beş dirhem alırsın. Ondaki sonrasını ise ayrıca hesapla." ¹⁷⁹ Burada genel ticari ürünlerde Müslümanlardan %2,5 zimmîlerden %5, müste'men tacirlerden ise ehl-i harbin Müslüman tacirlerden aldıkları %10 oranında alınması emredilmiştir¹⁸⁰. Müste'men tacirlerin vergi oranı görüleceği üzere mütekabiliyet esasına göre belirlenmiştir¹⁸¹. Bir başka husus ise 200 dirhem altındaki ticari emtiadan da vergi alınmamaktadır.

¹⁷⁶ Turnagil, s. 74.

¹⁷⁷ Ebû Yusuf, s. 307. Bu hususta icma sağlanmıştır. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 237.

¹⁷⁸ Erdoğan, s. 589. Gümrük vergisi cahiliye Araplarında da bulunan adına meks denilen bir vergi türüdür. Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 293.

¹⁷⁹ Ebû Yusuf, s. 306.

¹⁸⁰ Bu yüzde onluk vergi oranı uzun bir süre devletlerarası ticaretlerdeki örfi bir kaide olarak süregelmiştir.

¹⁸¹ Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, haz. Mehmet Erkal, İstanbul 1984, s. 132.

Şevkânî'ye göre eğer gayrimüslim ülkeler Müslüman tacirlerden vergi almıyorsa İslâm devleti de onların tacirlerinden almaması gerekir, bu maslahat gereğidir ve şayet Müslüman ülke onlardan buna rağmen vergi alırsa bundan İslâm devleti zarar görebilir¹⁸². Serahsî, vergi nisap miktarının altında kalan ticari ürünlerden vergi alınmamasının bir gereklilik olduğunu belirterek şayet gayrimüslim ülkeler Müslüman tüccardan alıyorsa, aynı şekilde vergi alınabileceğini belirtir¹⁸³. Vergilerin alınması ve miktarı hususunda Hanefî ve Zeydîlere göre devletlerarası mütekabiliyet esas alınır¹⁸⁴. Hanbelîler, Malikîler, Şafîîler ve İbaziyye mütekabiliyeti kabul etmemiştir. Bu bakımdan vergi oranının nasıl hesaplanacağı ihtilafa sebep olmuştur fakat ağırlıklı olarak ticari metadan onda bir alınması kanaati hakimdir¹⁸⁵. İbn Abidin, nisap miktarından az olan mallardan vergi uşûr almanın emana aykırı olup zulüm olacağını belirtmektedir. Devlet uşûr vergisi ödeyen müste'men tacirin mallarını korumayı taahhüt eder¹⁸⁶.

İmam Malik'in nakline göre Hz. Ömer, Nabat tacirleri Medine'ye zeytinyağı ve buğday getirdiklerinde Hz. Ömer bu maddelerin şehirde yeterince bulunması için bu ürünlerden yirmide bir (%2,5) vergi almıştır. Ebû Ya'lâ'nın nakline göre ise zorunlu ihtiyaçlar hususunda hiç vergi alınmayabilir, çünkü bu maddeler bolca bulunmalıdır. İmam Şafîî de bu kanaattedir. İbn Kayyim bu cihetle idarecinin isterse gümrük vergisi nisaplarını düşürebileceğini hatta maslahat varsa tamamen kaldırabileceği fikrindedir¹⁸⁷.

Ticari mahiyette olan her şey vergi konusu mallar olarak kabul edilebilir. Müste'men İslâm topraklarına dahil olmakla yanında bulundurduğu mallardan mütekabiliyet nisabı olan %10'u öder¹⁸⁸. Gümrük vergisi yalnız bir kere girişte istenir. Dârüİslâmdan aldığı mallar için ayrıca uşûr istenmez. Mükerrer vergi İslâm hukukunda yasaklanmıştır.¹⁸⁹ Uşûr konusu

¹⁸² Ahmet Özel, "İslâm Hukuku ve Modern Devletler Hukukunda Mukabele Bilmisil" *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2005, s. 63.

¹⁸³ Serahsî, *Şerhu's-Siyer*, V, s. 234. Özel, *Mukabele Bilmisil*, s. 64. Bu aynı şekilde örfen bir teamül haline dönüşmüş olabilir.

¹⁸⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyer*, V, s. 232. Serahsî Hz. Ömer tatbikatına dayanarak mütekabiliyetin esas olduğu kanaatindedir.

¹⁸⁵ Burada esas alınan Hz. Ömer'in tatbikatıdır. İmam Şafîî'ye göre kendisine eman verilirken vergi şartı söylenmişse vergi alınabilir aksi halde emana aykırılık olur. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, s. 291.

¹⁸⁶ Bilmen, III, s. 435. Müste'menin malları da eman altındadır.

¹⁸⁷ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, s. 292. Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 296.

¹⁸⁸ Yanında bulundurduğu malın kendisine ait olmadığı, borcu olduğu vs. iddiaları ispat etmedikçe kabul edilmez. Serahsî, *Şerhu's-Siyer*, s. 337.

¹⁸⁹ Serahsî Hz. Ömer'in bir Bizanslının mağduriyetine dair mektubunu nakleder. Serahsî, *Şerhu's-Siyer*, V, s. 239.

mallara ise ticari maksatla bulundurulan elbise ve hayvanlar dahildir. Altın, gümüş ve sair madenlerin durumu da böyledir. 200 dirhemin altındaki eşyadan uşûr alınmaz¹⁹⁰. Ticari olmayan yiyecek, giyecek vs. vergi alınmaz. İçki ve domuzun durumu tartışmalıdır. İmam Muhammed'e göre içkiden vergi alınır, domuzdan alınmaz¹⁹¹. Ebû Yusuf'a göre her ikisinden de vergi alınabilir¹⁹².

¹⁹⁰ 200 dirhem zekat mükellefiyetinde esas alınan miktar olup. Uşûr mükellefiyetinde de kıyasen tatbik edilmiştir.

¹⁹¹ Serahsi, *Şerhü's-Siyer*, V, s. 240.

¹⁹² Ebû Yusuf, s. 304.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMALI HUKUKUNDA AHİDNÂMELER

I. Osmanlı'da Devletlerarası Hukuk

Klasik dönem Osmanlı Devleti için bir devletlerarası hukuktan bahsedilebilip bahsedilemeyeceği sorusu bugün için akademik anlamda büyük miktarda cevabını bulmuştur. İnalçık, Osmanlıların Avrupa ile ilişkilerinin İslâm hukukunun ilkeleri anlaşılmasından çözümlenemeyeceğini ifade etmektedir¹⁹³. Önceki kısımlarda üzerinde durulduğu üzere temel esaslarını Kur'an ve sünnetten alan İslâm hukukunda *harb* ve *sulh* ahkâmı sonraki dönem fakihlerin eserlerinde gayrimüslim fertlerin ve devletlerin durumunu da düzenlemiştir. Osmanlı devleti, kurucularının ve halkının inançları üzere sünî bir İslâm devletiydi. Henüz beylik döneminden itibaren Batı sınırındaki Bizans İmparatorluğu ile *gazalarda* bulunması, elde edilen ganimetin taksimi, esirlerin durumu gibi bir çok konularda İslâm fikhının temel kaynaklarına müracaat olunmuştur. Müstakil bir devlet haline gelmesiyle İslâm coğrafyasından fakihler davet edilmiş, hanedan nezdinde itibar görmüş *fürû-ı fıkha* ve *usûl-i fıkha* dair eserler neşretmişler, klasik fıkıh eserlerine şerhler ve haşiyeler yazmışlar, fetva mecmuaları meydana getirmişlerdir¹⁹⁴. Gerek telif gerek şerh ve haşiyeye yoluyla neşredilen bu eserlerde fikhin klasik muamelat taksimatında olduğu üzere genellikle “*kitab'üs-siyer*”, “*kitab'ül-cihad*”, “*ganimet*” “*babü'l-gaza*,” “*babü'zimme*” “*bab'ül-öşr ve harac*”, “*fasl-ı cizye*”, “*ahkâmü'l-müste'men*”, “*ahkâm'ül-ehl-i harb*” gibi bölümler yer almıştır. Bu bahislere dair müstakil risaleler yazıldığı da olmuştur. Hatta Şehzade Korkud (ö. 918/512), “*Hallü İşkâli'l-Efkâr fî Hilli Emvâli'l-Küffâr*” isimli bir eser kaleme alarak Osmanlı Devletinde cihad, esirler, ganimet, kölelik gibi bahisleri değerlendirmiştir¹⁹⁵. Osmanlı

¹⁹³ Halil İnalçık ve Donald Quatret (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi:1300-1600*, c.1, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000. s. 237.

¹⁹⁴ Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluşundan Fatih Dönemine Kadar*, Arasta Yayınları, İstanbul 2001, s. 298-305.

¹⁹⁵ Ahmet Hamdi Furat, “Osmanlı Hanedanında Şâfiî Bir Fakih: Şehzade Korkud (Ganimet Ahkâmıyla Alakalı “Kitabu Halli İşkâli'l-Efkâr fî Hilli Emvâli'l-Küffâr” İsimli Eseri Bağlamında)”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, XIV. cilt, 44. sayı, Erzurum, 2010, s. 193-212.

şeyhülislâmının ve diğer fakihlerin fetava mecmualarında da bu bahislerin karşılığı olacak bir çok fetva kaydı mevcuttur. Siyasi olmaktan evvel hukuki bir metin ve nazariye olarak ele alınması gereken bu fetvalarda Osmanlılarda “kamu hukuku”nun karşılığı olabilecek bir çok mesele mevcuttur. Bunlardan ön plana çıkan “Kıbrıs Fetvası” adı ile maruf Şeyhülislâm Ebussuud Efendi’ye ait fetva bir çok çalışmanın konusu olmuştur¹⁹⁶. Bu fetvalar devletler hukuku tatbikatını anlamakta bir çok ayrıntıyı içerisinde barındırır. Bilhassa şeyhülislâm fetvalarında dârülislâm, dârülharp, dârülahd ahkâmına dair bahisler devletlerarası hukukun konusu olmak bakımından dikkat çekicidir¹⁹⁷. Sefere çıkılacağı zaman gazanın gerekliliğine dair fetva istenirdi. Yine dârülharp statüsündeki bir devlete ahidnâme verileceği zaman şeyhülislâmdan fetva alınırdı¹⁹⁸.

Osmanlı diplomatikasında devletlerarası hukukun bir başka önemli kaynağı Ecnebi Defterleri olarak bilinen “*Düvel-i Ecnebiye Defterleri*”dir. Bu defterlerde verilmiş ahidnameler ve yenilenmesi, tashih edilmesi, elçiler, müste’menler ve tercümanlara dair hususlar yer almaktadır. Daha geç dönemde ise diplomatik notlar kabilinden devletlerarası ilişkilere dair kayıtlar fazladır. Ayrıca diğer devletlere verilen padişah iradesi niteliğindeki “*nâme-i hümayûn*”, “*ahidnâme-i hümayûn*”, “*fetihnâme*”, “*ferman*”, “*berat*”, “*mektup*” gibi belgeler devletlerarası münasebetin önemli belgelerindedir. Formel kaynaklar daha da çoğaltılabileceği birlikte teorik esasları vurgulayan “*el-Ahkamü’s-sultaniye*” ve “*es-Siyaseti’ş-şeriyye*” tarzı siyasete dair eserler hem fihhi hem ahlaki bir tür olarak verimli bilgiler sunmaktadır.

Osmanlı’da devletlerarası hukukunun kaynağını öncelikle İslâm hukuku sonrasında ise muahedeler ve örfi hukuk oluşturmaktaydı. İslâm hukukunda gayrimüslim ülkeler ve tebaasıyla olan münasebetleri düzenleyen siyerin konusu olan eman müessesesi Osmanlı Devleti’nde farklı dönemlerde farklı manalarda kullanılmıştır. İstanbul’un fethedilmesiyle Sultan II. Mehmed’in Galata Cenevizlilerine verdiği emannâme teoride daha çok zimm

¹⁹⁶ Hüseyin Algül, Ebussuud Efendi’nin Kıbrıs Seferiyle İlgili Fetvasına Tahlilî Bir Bakış, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler Sempozyumu*: 23-25 Mayıs 1997, TDV Yayınları, Ankara, 1998, s. 304-320.

¹⁹⁷ Viorel Panaite, İslâmî Gelenek ve Osmanlı Milletler Hukuku, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 10, ed. Kemal Yıldız ve Saim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 264.

¹⁹⁸ Halil İnalçık, “İmtiyâzât”, *DİA*, c.22, İstanbul 2000, s. 246. İnalçık, kapitülasyonların Hanefi mezhebine riayet edilerek verildiğini belirtmektedir.

akdine benzemektedir¹⁹⁹. Emanın bir başka sık kullanımı ise bir yerin muhasarası durumunda bu yer halkının harb etmeyerek eman istemesi veya kalenin teslim olması durumunda verilen emannâme şeklinde tezahür etmekteydi. Bu emannâmeler söz konusu topluluklarca yüzyıllarca korunmuş, yerel ve merkezi idare ile olan sıkıntılarında ibraz edilmiştir.

Osmanlı hukukunda devletlerarası münasebetlerin sahası şüphesiz burada konu edildiğinden daha geniştir. Zira bu konunun içerisine diğer müslüman beyliklerle ve devletlerle olan münasebetler, haracgüzar statüsündeki bağlı vassal voyvodalıklar, savaş hukuku, deniz hukuku gibi bir çok konu dahil edilebilir. Buradaki inceleme konumuz itibariyle devletlerarası andlaşma olarak kabul edilen ahidnameler, diğer hususları da kapsaması hasebiyle, bu cihetten ele alınmıştır. Bir diğer taraftan Yeniçağ'da bugünküne benzer şekilde devletlerarası teamüllerin ve mütekabiliyetin kabul gördüğü bir *uluslararası hukuk* ve *uluslararası toplum* bulunmadığı için, bütüncül bir devletlerarası hukuk çalışmasından bahsedilemez.

Erken modern Avrupa'da genişleyen diplomasi kavramı sulh durumundaki dış siyaset tarzını göstermesi bakımından mühimdir. İslâm hukuku açısından genel hâlin sulh olduğunu ifade edilmişti. Eğer Müslümanların lehine ise sulhun de cihad olacağı fakihlerce ve müfessirlerce belirtilmiştir²⁰⁰. Osmanlı Devleti, Avrupa ile diplomasisini XVII. yüzyılın sonlarına kadar daha çok tek taraflı yürütmekteydi. Uzun bir dönem tek taraflı olarak yürütülen bu diplomatik faaliyetin sebepleri modern öncesi dönemin diplomatik münasebetlerin şeklini gösterdiği gibi hem de İslâm hukukundan kaynaklanmaktadır²⁰¹. Zira üzerinde durulduğu gibi İslâm'da devletlerarası hukukun karşılığı olan *siyer* iç hukuk gibidir. Bu bakımdan Osmanlı'da devletlerarası hukuku ve diplomatik münasebet tarzını açıklamakta siyere müracaat bir gerekliliktir. Fakat üzülecek belirtmek gerekir ki modern araştırmaların bir çoğu Osmanlı için uluslararası hukuk denilince hem bunu kapitülasyonlarla sınırlayarak hem de bütün dönemlere teşmil eden bir yaklaşım sergilemektedir²⁰².

¹⁹⁹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devletinde Eman Sistemi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yüzyıllık Süreç*, TTK, Ankara, 1999, s. 4.

²⁰⁰ Temel, s. 20.

²⁰¹ Bülent Arı, Early "Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy : Conventional or Unconventional ?*, Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, Hampshire 2004, s. 40, 41.

²⁰² Umut Özsu, "Ottoman Empire", *The Oxford Handbook of the History of International Law*, Ed. Bardo Fassbender ve diğerleri, Oxford Press, Oxford 2012, s. 429-448. Mezkur çalışma dünya tarihinde uluslararası hukukun Osmanlı bölümünü ele alırken sınırlayıcı bir yaklaşım sergilemiştir.

Osmanlı devletler hukukunun bir ayağını oluşturan ahidnâmelerin çift taraflı olup olmadığı tartışma konusudur. Ahidnamenin hukukî kapsamı başlığında daha detaylı üzerinde durulacaktır. Sultan III. Murad, 1580 ahidnâmesinin ardından İngiltere'ye ilk giden Osmanlı tüccarı münasebetiyle yazdığı mektupta “*mabeynimizde vakî olan şeritat-i ahd ü peyman ve revabit-i sulh eman kemâ-yenbeğî riayet ü himayet olunup*”²⁰³ diyerek iki taraflı bir andlaşmaya bağlı kalınması lüzumunu belirtmektedir. Ahidnamelerde padişahın yemin ettiği ve bilahare muhatabını da başta arz ettiği sadakate bağlı kalmaya davet ettiği dikkat çeker. İslâm hukukunda önemli bir yeri olan ahde bağlılığın burada da söz konusu olduğu açıktır. Hangi durumlarda ahdin bozulabileceği konusu üzerinde durulacaktır. Fakat esas durumun iki devlet açısından da ahde bağlı kalmak olduğu aşikardır.

II. Ahidnâme Kavramı

İslâm tarihinde gayrimüslimlere tanınan haklar, gerek dârüislâmda meskun zimmîlerle, gerek ecnebî ülkelerle yapılan andlaşmalar gereği garanti altına alınmıştır. Müste'men tacirlere tanınan bu hakların eman kavramı ve sulh ilişkisi etrafında şekillendiği vakıadır²⁰⁴. İslâmiyetin neşet ettiği coğrafyada ticari hayatın canlılığı İslâm devletinin oluşmasının ardından korunmuştur. Sadece diplomatik temaslarda değil tacirlere de güvence sağlanmış hatta bir takım imtiyaz denilebilecek haklar sunulmuştur. Hamidullah, Medine'de ağırlanan tacirlere tanınan imkanları erken dönem imtiyazları olarak adlandırır²⁰⁵. İslâm devletlerinde devlet başkanı veya naiblerince verilen ticari imtiyazlar bağışlayan belgelere füsûl, şürût, mersûm, eman, emannâme ve sulh gibi isimler verilmiştir²⁰⁶. Yeniçağ'da gelişen ticari ilişkileri eman ve ahde dayandırarak imtiyazlar sağlamak ve bunları korumak Avrupa diplomasinin bir başarısı olarak görülebilir.

Osmanlı ahidnameleri daha sonraki yaygın ismiyle muahedeleri modern araştırmalarda neredeyse tamamıyla *kapitülasyon* başlığı altında ele alınmıştır. Araştırmalarda daha yerli bir tabir olarak seçilen *imtiyazat* ise yine bir tercihin neticesidir. Ahidnameler konusunda 19.

²⁰³ Kurat, 187.

²⁰⁴ Cengiz Kallek, “İmtiyâzât”, *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 242.

²⁰⁵ Muhammad Hamidullah, “Exterritorial Capitulations in Favour of Muslims in Classical Times”, *Islamic Research Institute Miscellany*, 37/1, Bombay 1948-1950.

²⁰⁶ Kallek, s. 242

yüzyılda şekillenen yerleşik olumsuz algı bu mefhumun ele alınışında da bir takım problemler doğurmaktadır. Ahidnamelerin verilmesindeki iktisadi sebepler konumuz haricinde bulunduğu için hukuki tavsifini ele almaya çalışacağız. İlk ıstılah tercihindeki anakronist tavrı ortaya koymak gerekecektir²⁰⁷. Zira dönem dönem farklılaşan fakat umumiyetle “ahidnâme-i hümayun”, “ahidnâme-i şerif” “uhûd-ı atika”, “uhûd-ı kadîme” olarak anılan bu müesseseyi Osmanlı hukuku açısından incelerken döneme ait nitelendirmeye dikkat edeceğiz.

Ahidnamelerin sadece hukuki değil ticari bakımdan da çift taraflı menfaatlere yönelik olduğu şüpheye yer bırakmayacak şekilde bir çok çalışmanın konusu olmuştur²⁰⁸. Ahidnâme verilen devletten sadakat beklenmekte bu her fırsatta nâme-i hümayûnlarda da ifade edilmektedir. Ahidnâmelerin sağladığı ayrıcalıklardan bilhassa gayrimüslim Osmanlı teb’ası yararlanmıştı. Yahudiler, Ermeniler, Rumlar ve Slavlar 15. yüzyılda Venedik, Ancona, Lviv’de ticaret kolonileri kurmuşlardı. Yine haracgüzâr olan Dubrovnik (Raguza) teb’ası Osmanlı egemenliği sayesinde 16. yüzyılda büyük geniş bir alanda ticari ve coğrafi faaliyet göstermiş, zenginleşmiştir²⁰⁹. Venedik’teki Osmanlı tüccarlarından oluşan koloni hayli genişleşmiş nihayet 1592’de kendi “*fondaco dei Turchi*” adlı ticaret merkezini elde etmiştir. Bu andlaşmaların bilhassa daha sonraki dönem için mukayeseli bir iktisat tarihi analizine ihtiyaç vardır²¹⁰.

III. Ahidnâmelerin Tarihi Seyri

Gayrimüslimlere yapılan andlaşmaların fikhî cepheden değerlendirilmişti. Zimmet akdi ahdin bir nevi olarak kabul edilerek Hz. Peygamber’den itibaren bu andlaşmanın meşruiyeti

²⁰⁷Daniel Goffman, “Rönesans Devletleriyle Müzakere Etmek: Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Diplomasi”, *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Ed. Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman, çev. Onur Güneş Ayaş, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 91. Goffman, İncalcık da dahil bir çok ismin 19. Yüzyıla has imtiyazat-ı ecnebiye tabirini kullanmasını bir tür karışıklık olarak değerlendirir. İstılahla ilgili bir başka çalışma; Mustafa Malhut, “20. Yüzyıl Başında ‘İmtiyaz’ Kelimesi ile Kapitülasyon Kelimesinin Tarihsel Açından Karşılaştırılmalı İncelenmesi”, *History Studies*, c. 2, S. 2, 2010, s. 402-405. Malhut, burada kavramsal değerlendirmeyi 20. yüzyıla has kılarak bu iki kavram üzerinde yapar.

²⁰⁸ Edhem Eldem, “Kapitülasyonlar ve Avrupa Ticareti”, Kitap Yayınevi, *Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, c.3, ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna, İstanbul 2011, s. 360.

²⁰⁹ İncalcık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 238.

²¹⁰ Murat Çizakça, “Kapitülasyonların Ekonomik Analizi”, *Akademi, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, c. 3, S. 2-3, Bursa, 1974, s. 319-341. Çizakça erken dönem için kapitülasyonların devletin lehine olduğundan bahsederken bilhassa 19. Yüzyıl için ticari akışta terse gözükebilecek istatistiksel tablolar verir.

kabul görmektedir. Hz. Peygamber'in Eyle hakimi Yuhanna'ya, Ezrûh ve Makna halkına, Hz. Ömer'in Beytûlmakdis, Hâlid b. Velid'in Dımaşk, Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın Ba'lebek, Amr b. Âs'ın Mısır halkına verdikleri ahidnâmeler bu konuda ilk örneklerdir²¹¹. İki taraflı andlaşmalar açısından ise İslâm tarihinde meşruiyet Hudeybiye'ye dayandırılmaktaydı.

19. yüzyılın sonlarında Kahire'de Amerikan büyükelçiliği yapan Edward A. Van Dyck'a göre ahidnamelerin kökeni Hz. Peygamber'in gayrimüslimlerle yaptığı zimmet andlaşmalarına dayanır. Ahdname, sened, temessük gibi belgelerin erken dönemden itibaren gayrimüslimlerin haklarını düzenlediği bilinmektedir²¹².

Suriye'de Eyyübiler tarafından 1208, 1225, 1229 ve 1234 tarihinde İtalyan şehir devletlerine çeşitli ahidnameler verilmiştir²¹³. Anadolu'da ise Selçuklu sultanları Kıbrıs Krallığı ve Venedikliler'e 1207 gibi erken bir tarihte ticari imtiyazlar tanıdılar. Bugüne ulaşan en eski ahidname metni Mayıs 1210 tarihlidir. Anadolu beyliklerinin Latin devletlerine tanıdığı imtiyaz ise Aydınolu Hızır Bey'in mukaddes ittifak denilen Papalık, Venedik Şövalyeleri ve Kıbrıs ile yaptığı andlaşmadır. Menteşe Beyliği Rodos tüccarlarına bir takım imtiyazlar tanıdı daha sonra andlaşma da yapıldı²¹⁴. Bu cihetle Osmanlı ahidnamelerinin eskiden devreden bir miras olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlıların Ege ve Marmara Denizi etrafına hakim olmasıyla buralarda ticari faaliyet yürüten Venedikliler ahidname almak için yoğun çaba gösterdiler. Ankara Savaşı sonrası şehzadelerin her biri Venedikle uzlaşmak zorunda kaldılar. İlk kez Süleyman Çelebi 1403(806) tarihinde Venedik, Ceneviz, Bizans ve Rodos Şövalyeleri'nden oluşan ittifaka andlaşmayla imtiyazlar verdi. Fatih Sultan Mehmed, Bayezid'in Venediklileri haracgüzar statüsüne bağlama istediğini devam ettirdiği için bu süreci savaşlar takip etmiş, ciddi daralma yaşayan Venedik ticareti 1479 ve 1482 andlaşmalarıyla önemli imtiyazlar sağlamıştır²¹⁵.

²¹¹ Mustafa Fayda, "Ahidnâme", *DİA*, c. 1, İstanbul 1988, s. 536.

²¹² Edward A. Van Dyck, *Report upon the Capitulation of the Ottoman Empire Since the Year 1150*, Part 1, Government Printing Office, Washington 1881, s. 12, 13. Eseri telif eden dönemin ABD Kahire konsolosu Van Dyck, Kapitülasyonlar olarak adlandırdığı ahidnameler Hz. Peygamber'in yaptığı zimmet andlaşmalarını temel olarak göstermektedir. Ardından Sultan Selahaddin'in İtalyan deniz devletçiklerinden olan Pisa Cumhuriyeti'ne tanıdığı bazı imtiyazları delil gösterir.

²¹³ İdris Bostan, "İktisat ve Deniz Ticaret Tarihinde Doğu Akdeniz ve Mersin'e Nasıl Yaklaşmalı: Açılış Oturumu" *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu-III: Mersin ve Doğu Akdeniz Bildiriler Kitabı*, Mersin 2011, s. 19

²¹⁴ İnalçık, "İmtiyâzât", s. 247.

²¹⁵ Hans Peter Alexander Theunissen, "Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahdnames. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents", *EJOS*, 1(1998), no. 2, p. 1-698.

1498'de Napoli krallığına bazı imtiyazlar sağlandı. Venedikle yaşanan savaşın ardından 1503 andlaşması ile Venedik'e sağlanan haklar genişletildi. Ahidnameler 1513'te Yavuz Sultan Selim, 1521'de de Kanûnî Sultan Süleyman tarafından yenilendi. 1517'de Mısır'ın fethi ile Memlûk Sultanlarının ahidnameleri yenilendi. Venedik'in imtiyazları korundu. 1540'ta Arap toprakları ve Bosna ahidnameye dahil edilirken Karadeniz ve Kefe çıkarıldı. 1570-1572 Venedik'le Kıbrıs Savaşlarının yaşanması Fransa'nın Osmanlı devleti nezdinde itibarını arttırdı. Fransa ilk ahidnameyi Sultan II. Selim'in tahta çıkmasıyla 1569'da alabilmişti. Yaygın olarak bilinen 1536 ahidnamesi ise aslında bir andlaşma taslağıdır. Dönemin Fransa elçisi Jean de la Forêt, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini bir ahidnameye dönüştürmek istiyordu. Venedik ahidnamesini temel alarak bir andlaşma hazırladı. İbrahim Paşa ile müzakere ediyordu fakat İbrahim Paşa'nın idamı ile bu andlaşma hiçbir zaman uygulanamadı²¹⁶. Fakat bilhassa Fransızca literatürde mükerreren zikredilen bu metin 19. yüzyılda Osmanlı müellifleri tarafından da bir ahidname gibi algılandı²¹⁷.

Fransa'ya ilk ahidname 7 Cemâziyelevvel 977 (18 Ekim 1569) tarihinde verilmiştir. Bu ahidname Memlûk ahidnamelerinin yenilenmiş bir şeklidir. Kazanılan imkanlar açısından bu ahidname bu vakte kadar elde edilenlerin en iyisiydi. Kıbrıs seferi Osmanlıları Fransa ile güçlü münasebetler kurmaya itti. Venedik'e verilenlerden fazlası sağlandı. 1581 ahidnamesi ile İngiliz, Portekiz, İspanyol, Katalan, Sicilyalı, Ancolalı ve Gaguzalı tüccarlar Fransa bayrağı altında ticaret yapabilecekti. Zira bu ülkelerin henüz ahidnamesi bulunmamaktaydı. Haracgüzar devletlerden Ragusa (Dubrovnik) 980 (1572)'de Fransız korumasını reddetmişti. Bu dönemde Fransa, Venedik ve Lehistan'ın ahidnamesi vardı. Fransa'nın İspanya tesiri altına girmesiyle Osmanlı sarayı Fransa ile ilişkilerin temkinli davranmaya başladı. İngiliz tüccarlar Hind ticaretine girişmek için Osmanlı'dan ahidname arayışında idi fakat saray buna yanaşmadı. Osborne ve Staper aldı Londralı iki tüccar temsilcileri William Harbone'yi İstanbul'a gönderdiler ve Harbone bu tüccarlar için bir izn-i hümayun aldı. III. Murad,

²¹⁶ İnalçık, "İmtiyâzât", s. 248

²¹⁷ Halil Cemaleddin/Hırand Asador, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye, Dersaadet*, 1331, s. 5-6. Nihat Erim, "İlk Kapitülasyon" şeklinde adlandırarak yayınladığı Testa tercümesinde aynı hatayı tekrar etmektedir. İddiaya göre bu ahidname 1580'den önce kaybolmuştur. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, Ankara 1953, s. 6 vd. Testa'nın ilk ciltte yayınladığı aslında müsveddeden başka bir şey değildir. İnalçık, "İmtiyâzât", s. 248. Bu metni ilk olarak ahidname olmadığını ilk olarak ifade eden kişi Rumen tarihçi Nicolea Iorga'dır. Marsilya Ticaret Odası'nda yapılan araştırmalarda da bu sonuca Gaston Zeller ulaşmıştır. Ercüment Kuran'ın seminer tartışma konuşması, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler, Tartışmalar* (8-10 Haziran 1973) ed. Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s. 193.

Kraliçeye cevaben yazdığı mektubunda sadakatleri devam ettiği sürece eman ticarete izin verileceğini bildirdi²¹⁸.

İngiltere ile bu yakınlaşmada İspanya ile yaşanan mücadelenin etkisi büyüktür. Ayrıca İngiliz ticaretinin ekonomik hayata hareketlilik getireceği düşüncesi vardı. İngiliz kumaşları ve silah yapımında kullanılan metalleri daha ucuza temini düşüncesi temel etkenlerdendir. Böylelikle Fransa ahidnamesi esas alınarak İngiltere'ye ilk kez 1580 ahidnamesi verildi. İngiltere tacirlerinin Fransa bayrağı altında ticaret yapma zorunluluğunun sona ermesi uzun mücadele sonucunda başarı ile neticelendi. Hatta daha düşük gümrük vergileri sebebiyle birçok ülke taciri İngiltere'yi tercih etmekteydi. Fransa 1652 yenilenen bazı kayıtlarla İstanbul'da konsoloslugu olmayan ülke tacirlerini kendi bayrağı altında ticaret yapması hakkını elde etti. Fransa'nın sarayla ile olan yoğun temasına ve aldığı imtiyazlara rağmen 1620-1683 arası Levant'ta İngiltere'nin yükselişi sürdü. Konsolosu olmayan bir çok ülke İngiltere'yi tercih etmekteydi.

Hollandalı tüccarlar İngiltere bayrağı altında ticaret yapıyorlardı. Yaşanan uyuşmazlıklar neticesinde Hollanda ahidname arayışındaydı. Nihayet Felemenk elçisi Corneils Haga 1612'de bir Fransa ve İngiltere'nin kazandığı müsadere yakın hükümler içeren ahidname almayı başardı²¹⁹. 1652'de Fransa ahidnamesi olmayan ülkelerin Fransız bayrağı altında ticaret yapmaları için payitahtın desteğini aldı.

Mısır'daki İngiliz tüccar varlığı ve İngiliz konsoloslarının bölgede diğer ülkelerden aldığı vergiler Fransa'yı rekabette uzun süre geri bırakmıştı. Osmanlı'dan ahidname alamayan İspanya, Portekiz gibi ülkeler İngiliz bayrağı ile ticaret yapmayı tercih ediyordu. Fransa diplomatik imkanlarını kullanarak bunu engelleme çabasındaydı. Ceneviz ve Sicilya 1644 tarihli bir fermanla İngiltere'ye konsolosluk vergisi vermekten kurtuldu²²⁰. Uzun süreli rekabet bu ülkeler için Osmanlı hükümdarı nezdinde en önemli imtiyaz arayışına sebep oldu. İngiltere'nin 1601 ahidnamesi bu bakımdan önemlidir zira böylelikle İngiltere'ye daha önce kimseye verilmeyen altın ve gümüşten vergi alınmaması, başka bir ülkenin zorunlu olarak İngiltere bayrağı altında ticaret yapması gibi imtiyazlar sağlandı. En önemlisi ise gümrük

²¹⁸ Kurat, s. 22, 23. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, s. 11, 12.

²¹⁹ Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in Istanbul : Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi SBE Tarih Anabilimdalı, Ankara 2003.

²²⁰ İnalçık, "Kapitülasyonlar ve Ticaret", s. 69.

vergisinin %3'e düşürülmesi İngiltere bayrağı altında ticaret yapmayı rekabet edilemez hale getirdi. En önemli ahidnâme ise 1675'te John Finch'in elçiliğinde alınan ahidnâme ile İngiliz tüccarlarının bu devirde asıl ihracat malzemesi olan yünlü ve ipekten alınan vergiler yasaklandı.

Sultan III. Mehmed 1597 ahidnâmesiyle devrinde gümüş para ticaretine izin verildi, hububat ihracına dair bir kısım yasaklar kaldırıldı, Kuzey Afrika korsanlarına karşı garanti sağlandı. I. Ahmed döneminde 1604 ahidnamesiyle Kudüs'e giden Hıristiyan hacıları ve burada yerleşmiş bulunan keşişleri himaye hakkı tanındı böylelikle ilerleyen zamanlarda Fransa Osmanlı topraklarındaki Katolikleri ve misyonleri himaye hakkını elde etmiş oldu. 1619'da Comte de Cesy ahidnâmeyi yenilemek istedi fakat başarılı olamadı. Cenovalılara ahidnâme verilerek gümrük vergisi %3 olarak belirlendi. Köprülüler devrinde Fransa ile siyasi münasebetler askıya alındı. Levant ticaretinde Fransa hayli zayıflamıştı öyle ki Osmanlı ile ticareti 1620'ye göre on kat azalmıştı. 1619'da Comte de Cesy'nin yeni ahidname alma teşebbüsü akim kaldı²²¹. Fransa 1697'de Habsburglar'la barış andlaşması yapınca Osmanlı Devleti İngiltere'ye Mısır'da konsolosluk kurarak, Mısır-İstanbul arası ticaret yapma hakkı tanıdı²²². Alman tüccarlar Venedik bayrağı altında ticaret yapıyorlardı. Avusturya 1616'da Zitvatoruk andlaşması ile Avusturya kendi ahidnamesini aldı. Gümrük yolsuzlukları ile mücadele etmek için 1601 ahidnamesine madde eklendi. İran'da da Osmanlı Devleti ile paralel olarak ticari hayatı güçlendirmek için Avrupa devletlerine ahidnâmeler verilerek ticari imtiyazlar sağlanmaktaydı²²³.

Kapitülasyonların kaldırışına kadar (ilkini tek taraflı 1914'te daha sonra Lozan Anlaşması'yla 1923'te) ahidnâmeler imtiyaz alan devletler lehine genişleyerek yenilenmeye devam etti. Burada çalışmanın konusu olan 17. yüzyıla kadar olan ahidnâmenin genel manasıyla nasıl teşekkül ettiğine genel hatlarıyla temas edilmiştir.

²²¹ İnalçık, "İmtiyâzât", s. 249.

²²² Fransa ve İngiltere arasında doğu Akdeniz rekabeti Fransa'nın 1716 ve nihayet 1740'te en avantajlı ahidnameyi almasına kadar sürdü. İngiltere'nin tekrar üstün hale gelmesi ise 1838 Balta Limanı Andlaşması iledir.

²²³ A.K.S. Lambton, "İmtiyâzât", EI², c. 3, E.J. Brill, Leiden 1971, s.1190. Kallek, s. 242.

IV. Ahidnamelerin Veriliş Usûlü

Ahidnâme, “vasiyet etmek, ısmarlamak, yemin edip söz vermek, eman vermek ve zimmetini almak” gibi manalar ifade eden ahd kelimesi ile Farsça belge, mektup, kitap gibi manalar taşıyan nâme kelimelerinden oluşan bir terkiptir.²²⁴ İki hükümet arasında sulh ve asayişe müteallik olarak iktisadi, siyasi, hukuki ve sair işleri düzenleyen belgedir²²⁵. Erken dönem İslâm diplomatikasında daha çok Hz. Peygamber’in halife ve hükümdarların emriyle, çeşitli kademelerdeki yönetici ve memurlarla ilgili olarak düzenlenen tayin kararı, yazılı emir ve talimat; bazı şahıs ve gruplara tanınan hak ve imtiyazları ifade eden bir ıstılahtı²²⁶. Ahd kelimesinin kullanımı daha yaygındı. Halife veya hükümdarın veliaht, âmil, vali ve kadılara yönelik tayin, emir ve talimatlarına da bu isim verilirdi. Gayrimüslimlerle yapılan andlaşmaları ifade etmek için de kullanılmaktaydı. Emanla gelen kimselere zü-ahd, zimmilere de ehlü’l-ahd denilmesi bu yüzdendir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer’in halifeliği ile ilgili ahidame hazırlatmıştır. İslâm tarihinde daha çok veliaht tayininde öne çıkan bu vesika farklı dönemlerde farklı şekillerde kullanılmıştır.

Kalkaşendî (ö.821/1418) “*Subhu’l A’sâ fi Kitâbeti’l-İnşâ*” adlı İslâm’da diplomatikaya dair neşrettiği büyük eserinde andlaşmanın nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair bazı örneklemelerde bulunur. Andlaşmalarda öncelikle bir mukaddime bulunmalıdır sonrasında andlaşmayı gerektiren sebepler sıralanmalıdır. Andlaşma gayrimüslimlerle yapılıyorsa “şayet onlar barışa yanaşıyorsa sen de yanaş” (Enfal, 61) ayetini zikretmek uygundur. Şayet anlaşma Müslümanlarla yapılıyorsa “iki müslüman grup savaşarlarsa arasını sulh edin” (Hucurat, 9) ayetini ve “İki müslüman, kılıç kılıca karşı karşıya gelir de, biri diğerini öldürürse, öldüren de ölen de cehennemdedir” hadisini hatırlatmalıdır. Andlaşma taraflarının mevkileri gözetilmelidir. Andlaşma şartları sıralanmalı, unutulmamalıdır. Andlaşmada Allah’tan hayır dilenerek, faydalı olacağı umularak istişare ehli kimselerin görüşü alındığı da yazılmalıdır. Devlet başkanı ve naibinin ismi kaydedilmeli, andlaşma yeminle teyid edilmeli, şartların ihlal edilmeyeceği ve geri dönülmeyeceği kaydı düşülmelidir. Ve kullanılan takvime göre tarih

²²⁴ Bu terkip Osmanlılara has bir ifadedir.

²²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s.32. Pakalın bu belgenin siyaseten tanzim olunduğunu ifade etmektedir.

²²⁶ Fayda, “Ahidnâme”, s. 536. Schacht ahd’i daha çok verilen söz, anlaşmak manasında bir fıkıh ve kelam terimi olarak değerlendirmiştir. Joseph Schacht, ‘Ahd, *EP*’, c. 1, E.J. Brill, Leiden 1986, s. 255.

yazılmalıdır²²⁷. Kalkaşendî, ahidnameleri üç gruba ayırır; birinci grup ahidnameler müslüman hükümdar tarafından tek taraflı verilir(eman). İkinci grup ahidnameler karşılıklı andlaşma şeklinde yapılır(ahd-i zimmet). Üçüncü grup ise gayrimüslim insanlar insiyatîfide ikili andlaşma olarak yapılır(muvâda'a)²²⁸.

Osmanlı ahidnameleri gayrimüslim ülkelere tek taraflı olarak bahşedilen onların tebalarına Osmanlı topraklarında bir takım izinler sağlayan metinlerdir. Bu tür ahidnameler sadece padişahın mührünü taşır. Şayet ahidname bir savaşın ertesinde sulh andlaşması şeklinde yapılmış ise tarafların delegelerince hazırlanmış temessüklerden ortaya çıkan metin nihayet padişahın tuğrası ile ahidname hüviyetini kazanır²²⁹.

Diplomatik cihetten ahidname padişaha ait diğer ferman ve beratlarda olduğu gibi Allah'ın adı, Hz. Peygamber ve hulefa-i raşidinin isimlerinin zikredilmesi, Hz. Peygamber'den şefaet istenilmesinin ardından zamanın padişahının tuğrası ile başlar. Bazılarında padişahın unvan denilen sıfatları sayılmadan önce belgenin mahiyetini gösterir tarzda “nişân şerîf-i âlişân-ı sultânî.” gibi başlangıç bölümleri bulunabilir. Bu ifadeler ahidnâmenin karşı tarafa bazı haklar bahşeden bir tür berat olarak görüldüğünü ifade eder. Unvan bölümünde ise uzun bir şekilde padişah sahip olduğu mülkü ile anlatılır. Sonrasında karşı tarafın sıfatlarının sayıldığı elkab vardır. Bu bölüm de Hıristiyan hükümdarlar hakkındaki ifadeler bakımından dikkat çekicidir. Ahidnameye geçmeden evvel dualar serdedilir. Dibace bölümünde ahidnâmenin veriliş sebebi sıralanır. Bu bölüm ahidnâmenin hüviyetini anlamak adına önemlidir. Zira bir savaştan sonra veya yeni bir padişahın geçmesiyle ya da ilk defa bir ahidname tesis edilmesi halleri bu bölümden anlaşılır. Sulhun vergi ödenmesi kaydı gibi şartları varsa burada belirtilir. Daha önce hasmane münasebetler varsa bunların sona erdiği veya devam etmeyeceğine dair temenniler zikredilir. Harb sonrası karşılıklı teati ile şekillenen muahede metinleri de buna benzer fakat bazı şekil farklılıkları barındırır. Padişahın tuğrası ile hukukilik kazanır. Dibâcede yer alan bir başka husus kimin tarafından istendiği, ahidnâmenin hangi amaçla verildiği ve karşı tarafın ihlas ve sadakati her zaman yer alırdı. Bütün ahidnâmelerde dibacenin sonunda ahidnâmeye bağlı kalınacağına dair

²²⁷ Ulusal, s. 151.

²²⁸ Bostan, İktisat ve Deniz Ticaret Tarihinde Doğu Akdeniz, s.19. Viorel Panaite, Peace Agreements in Ottoman Legal and Diplomatic View (15th-17th Century), *Pax Ottomana: Studies in memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek, SOTA & Yeni Türkiye, Haarlem & Ankara, s. 277.

²²⁹ Mübahat Kütükoğlu, “Ahidnâme”, *DİA*, c. 1, İstanbul 1988, s. 536.

söz verilir ve yemin edilirdi²³⁰. Birbirine benzeyen bu yemin lafızları ahidnamenin bozmaya meşru gerekçe olmadıkça bağlı kalınması gerektiğini teyit ediyordu²³¹.

XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı ahidnamelerinde genellikle ahidnâmeler: “*Da’vet*”- Allah’ın ismi, “*tuğra*” –farsça nişân- sultanın andlaşma metninin üzerindeki ünvanı ve rütbesi, “*du’â*” muhatabı selamlama, “*talep*”, muhatabın barış talebinin özeti, “*nakil-dibâce-emr-hüküm*” Sultan’ın barış şartları konusunda verdiği yetki ve akabinde andlaşma şartları, “*yemin*” sultanın yemin ifadesi, “*tarih*” –andlaşmanın yapılaş tarihi, “*mekan*” andlaşmanın yapıldığı yer ve “*mühür*” gibi unsurlardan meydana gelmekteydi²³².

Osmanlı ahidname metinlerine bakıldığında sultanın verdiği bu hukuki statünün farklı ifadelerle yazıldığı fark edilecektir. XV ve XVI. yüzyıl Venedik, Polonya ve Habsburg İmparatorluğuna karşı verilen ahidnamelerde andlaşmanın tek taraflı kabul edildiğini belirtir mahiyette “malum ola ki” ifadesi ile belirtmekte “*nişân-ı şerif.... hükmü olur ki....*” ifadeleri ile barış ve ticari andlaşmasının şartları ortaya konulmaktadır. XVI. ve XVII. yüzyıl Polonya ahidnamelerinde ise sultanın şartlarından önce “*işbu ahdnâme-i hümâyunu verdüm ve buyurdum ki...*” ifadelere bir nevi tek taraflı deklarasyon mahiyeti yüklemektedir. Bununla birlikte 1483 Osmanlı-Macaristan barış andlaşmasında Sultan II. Bâyezid’in yazdırdığı “*Matyas kralı ile bizim aramızda musalaha ve dostluk...*” ifadeleri andlaşmanın iki taraflı bir mutabakatın sonucu akdedildiğini açıkça gösterir²³³.

Ahidnamenin içeriğine gelince sulh ahidnâmelerinde şartlar özel olarak tespit edilir, nerelerin kime ait olduğu, sınır meseleleri, kaleler ve binalar, harp esirlerinin iadesi varsa harp tazminatı kararlaştırılırdı. Ticari mahiyetteki ahidnamelerde ise müste’menlerin Osmanlı topraklarında, karasularında nasıl seyrüsefer edecekleri, ikametleri, vergileri, adli işleri gibi hususlar düzenlenmekteydi. Son olarak yeminle ahidnameye uyulması gerektiği bildirilir tarih düşünülerek yazıldığı yer kaydedilerek bitirilirdi.

Ahidnameye giden yol ise savaşlar ardından olacağı gibi dostane münasebet halindeki ülkelerin ahidnâme istemeleriyle de mümkün olabilirdi. Bu durumda ilgili ülkenin elçisi

²³⁰ Panaite, “Peace Agreement and Ottoman Legal and Diplomatic View”, s. 291.

²³¹ Münşeat mecmualarında tuğra, unvan ve elkaba yer verilmeyip yedi rükun zikredilmektedir. Pakalın, I, s. 29

²³² Viorel Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute Payers*, Columbia University Press, New York 2000, s. 243.

²³³ Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace*, s.241-242.

Osmanlı diplomatlarıyla görüşür, mazhar olursa bilahare padişahla görüşürdü Kendi hükümdarının sadakatini iletir. Kendi tüccarlarının Osmanlı ülkesinde seyrüseferi, ticareti için müsaade talep ederdi. Bir ahidnameye giden yolu en güzel şekilde anlatması bakımından ilk Hollanda elçisi Conelis Haga'nın faaliyetleri ve 1612 Hollanda ahidnâmesi en güzel misal olabilir²³⁴.

Çalışma konusu olan 17. yüzyıl yeni ahidnâme formunun oluştuğu, içerik bakımından zenginleştiği bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu dönem sonrası ahidnâme verilen ülke sayısı artmış, ahidnâmelerdeki tek taraflı kayıtlar fazlalaşmış ahidnâme sahibi ülkelerin ticari faaliyetleri yeni bir boyuta taşınmıştır. İnceleme konusu 17. yüzyılla sınırlı olması bakımından sonraki dönemlere temas edilmeyecektir.

V. Ahidnamelerin Hukukî Mahiyeti

Osmanlı hukuku açısından ahidnamenin meşruiyeti İslâm hukukundaki andlaşmalara dayandırılıyordu. Padişah'ın insiyatifinde olan andlaşma akdetme veyahut ahidname verme hakkı şeriatın sınırları içerisinde mümkündü. Fakat düzenlediği bir çok hususi hüküm bakımdan fikhın devlet başkanına yetki tanıdığı saha olması neticesinde örfi hukukun da konusunu oluşturmaktaydı. Bu bakımdan daha çok örfi hukukun konusu olan bir müessese olduğu söylenebilir²³⁵. Ahidnamelerde “*âdet, kanun ve kadim*” lafızları çokça geçmektedir. Gayrimüslim ülkelerle münasebet biçimini belirlemesi bakımından siyerin bir parçası olduğu için Osmanlı hukuku açısından bu konun fikhî meşruiyeti üzerinde bilhassa durulmuştur. Ahidname verilirken veya yenilenirken şeyhülislâmdan fetva alınması bunun en büyük göstergesidir²³⁶. Ebussuud Efendi'nin 1567'de Venedik ahidnamesinin yenilenmesi için verdiği fetva, ahidname verilirken şeyhülislâmdan alınan onayın mahiyetini göstermesi adına son derece mühimdir²³⁷.

²³⁴ Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in Istanbul : Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi SBE Tarih Anabilimdalı, Ankara 2003.

²³⁵ Maurits H. Van Den Boogert, *The Capitulation and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th Century*, Brill Press, Leiden 2005, s 59 vd.

²³⁶ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, c.1, s. 237.

²³⁷ Mes'ele: Sabıkan vilâyet-i dâr-i islâmdan olup, ba'de zamanin küffâr-i hâksâr müstevli olup, medâris ü mesâcidin harab ve mu'attal, ve menâbir ü mehâfilin 'alâim-i küfr ü dalâlet ile mâlâmâl edip, nice türlü ef'âl-i habise ile dîn-i islâma ihanet kasdın eyleyip, ve etraf-ı âleme evzâ'-ı kabîhalarm işâ'at eyleseler. Padişâh-ı

Şahsın hukuku bakımından ahidnameler ahidname alan ülkelere Osmanlı memleketinde bazı haklar tanır. Haraç ve yağmadan korunurlar, esir edilmezlerdir. Zimmîlerde olduğu gibi kıyafetlerine müdahale edilmez bu konuda kendi adetleri üzere giyinmekte serbesttiler. Hane dokunulmazlıkları vardı. Suçlu veya bir esiri saklamadıkça hanelerine girilemezdir. Şayet böyle bir durum söz konusu olsa dahi elçi veya konsolos nezaretinde bu mümkündü. Müste'menlerin hukuki yollar haricinde hiç bir surette mallarına dokunulmaz onlardan haraç istenilmezdi. Ahidnamenin düzenlediği bir başka önemli husus müste'menlerin vefatı halinde malı kanunî mirasçılarına intikal eder. Kanuni mirasçıları yoksa malı kendi konsolosuna iade edilir. Borcundan dolayı terekesi mesul olur. Konsolos veya bir başka müste'men kefil olmadıkça mükellef tutulamazdı. Müslümanların müste'menlerle olan davalarının kadı önünde görülmesi gerekirdi. Ancak davacı müslümanın alacağı ile ilgili daha önce kadıdan aldığı hücceti ibraz etmesi gerekirdi. Müste'menlerin davalarında müste'men ve zimmi şahitlik yapabiliirdi. Belirli bir miktarı (Bu ekseriyetle 4000 akçe olmuştur) aşan miktarlarda davanın İstanbul'da görülmesi kararlaştırılırdı. Aynı tabiiyetten olanların davalarını kendi aralarında görmelerine müdahale edilmezdi. Ahidnamenin düzenlediği en önemli hususlardan biri de diplomatik temsilci olan elçi ve konsolosların durumu idi. Konsolosluk beratı alan kimse müste'menden daha fazla olacak şekilde bazı haklara sahip olurdu. Kendilerinden vergi alınmaz tebaaları üzerinde bir takım haklara sahip olurlardı. Bu hem kendi millet arasındaki uyuşmazlıkları çözmek hem de onların ticaretinden konsolosluk hakkı gibi vergi alma hakkı tanıyordu. (Bu genellikle %1 ile %2 arasında değişiyordu) Konsoloslar milletleri üzerinde ticaretlerini kontrol etmek hakkında sahipti isterse bazı tüccarlara izin vermeyebilir, ceza verebilir, hapsedebilirdi. Bu hakların tamamı ahidnamelerde geçmez fakat beratla tanınan imtiyaz bu haklarını korurdu.

dinpenah hazretleri, hamiyet-i islâm muktezâsınca, diyâr-i mezkûru küffâr-i rûsiyâh elinden alıp, dâr-i islâma ilhak eylemeğe 'azimet ve himmet buyursalar, sabıkan mezkûr keferenin tasarruflarında olan âhar vilâyetler musâlâha olundukta ellerine verilen ahidnâmede, mezkûr vilâyet dâhil olmak ile, şerî'at-i mutahhara mucebince, mezkûr ahidnâme nakzına azimet buyurmalarına mâni' olur mu beyan buyurula? *El-Cevab: Asla mâni' olmak ihtimâli yoktur. Pâdişâh-i ehl-i İslâm (e'azzallâhu ensârahu) tevâif-i kefere ile sulh eylemeği ol vakit meşru' olur ki, kâffe-i müslimîne menfa'at ola. Menfa'at olmayıcak asla sulh meşru' değildir. Müşahede olunup müebbed yahud muvakkat sulh olunduktan sonra, menfa'at bu zamanda bozulması enfa' görülse, elbette bozmak vâcib ve lâzım olur. Hazreti Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) hicret-i nebeviyyenin altıncı yılında, küffâr-ı Mekke ile on yıl sulh edip hazreti Ali (keremallahu vecheh) müekked ahidnâme yazıp, mu'âhede mukarrere kılındıktan sonra, gelecek yıl bozmak enfa' görülüp, hicretin sekizinde üzerlerinde varıp, Mekke-i mu'azzamayı feth buyurmuşlardır. Hazret-i Halîfe-i Rabbul'âlemîn iazîmet-i hümayunlarında, cenâb-i Risâlet-penâh (sallallâhu aleyhi ve sellem) hazretlerinin sünnet-i şerîflerine iktidâen buyurmuşlardır. Müstetbi'-i feth-i mübîndir. Bi-'inâyet-illâh-ilmelik-il-mu'in. M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvalar Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 108-109.*

Ahidnamelerin en önemli hukuki hükümleri şüphesiz ticaret hukukuna dairdir. Akdeniz’de seyredecek gemilerin güven içerisinde ticarete bulunabilmesi için ahidname şarttı. Uğradıkları limanlarda erzak temini, zorda kalmaları durumunda Osmanlı idarecilerinin yardım edeceği, karşılaştıkları Osmanlı gemilerinin dostane münasebette bulunacağı ahidnamede belirlenen hususlardı. Osmanlı topraklarına karadan veya denizden dahil olabiliyorlardı. Bazı yasak maddeler haricinde ticaret serbestisi vardı. Bu maddeler genellikle hububat, silah, harp malzemesi, pamuk ipliği, deri vb. ham madde ya da ürünlerdi²³⁸.

Gümrük vergisi meselesi ahidnamelerin düzenlediği en önemli husustur denilebilir. Zira uzun mesafelerde ticaret yapan müste’menler vergiler, transit geçiş bedelleri, konsolosluk hakları gibi bir çok kaleme vergi ödeyerek ciddi bir maddi külfetle karşılaşıyorlardı. İlk dönem Osmanlı ahidnamelerinde gümrük vergileri hakkında “adet ve kanun üzere” ifadesi kullanılmaktadır. Bu tahmin edildiği kadarıyla Anadolu’daki Türk beyliklerinden tevarüs eden %2 gibi bir rakamdır. Fatih döneminde %4 ve bilahare %5’e çıkmış 1601 İngiliz ahidnamesinin ardından diğer ülkelerde %3’ye düşürmüşlerdir. Gümrük limandan veya karadan gelmesiyle gümrük memuru veya emini tarafından malların piyasa fiyatı hesaplanarak alınır. Bir maldan satılmadıkça ikinci kez gümrük alınamayacağı ahidnamelerin güvence altına aldığı bir başka husustur. Ayrıca müste’menlerin ellerindeki altın ve gümüş paradan gümrük vergisi alınamayacağı hükme bağlanmaktaydı. Böylelikle kendi paralarıyla ticaret hakkı tanınıyordu. Darphane yetkilileri ve kadılar, müste’menlerin paralarını akçeye çevirme hususunda icbar etmemeleri için uyarılıyordu. Malları zorla karaya çıkarılmaz, gümrükte fiyat tespitinde el konulamazdı. İstedikleri hamallarla iş yapabilirler, başkalarıyla çalışmaya zorlanamazlardı. Limanları terk ederken ödenen selametlik akçesi daha sonraki ahidnamelerde yer almıştır. Genel kural gümrük vergisi haricinde kesinlikle vergi istenmemesi isteyenleri men edilmesi yolundadır. Hediye adıyla istenecek her şey yasak edilmiştir.

Bazı ahidnamelerde belirtildiğine göre elçiliklere kendilerine yetecek kadar içki temin hakkı tanınmıştı. Fakat bunun ticaretini yapmaları yasaktı. Ahidnâmelerin düzenlediği en önemli hususlardan birisi de kaçakçılık meselesiydi. Bu sebeple İstanbul, İzmir gibi limanlarda malların tespit edilmesi kararlaştırılırdı. Elçilik çalışanlarını seçme konusunda

²³⁸ Kütükoğlu, “Ahidname”, s. 538.

serbest bırakılmışlardır. Tercümanlar ekseriyetle Osmanlı tebası arasından seçilirdi ama bu ahidnamelerde zorunluluk olarak belirtilmemiştir. Elçiliklerin güvenliğini sağlayan yasakçılar Osmanlı tebasından olup herhangi bir imtiyaza sahip değillerdi. Bu yasakçıların ücreti konsoloslar tarafından ödenir. Hakkından fazlasını isteme konusunda men edilirdi.

Kanunnâme, ahidnâme denkleminde her ikisinin de kadılar ve ehl-i örf için bağlayıcı olduğunu söylemek mümkündür. İnalçık'a göre ahidnâmeler Batılı ülkelerin güvencesini arttırmak maksadıyla İmparatorluk kanunlarının üzerindedir. Teb'anın şikayetlerinde kanun ve şer'i gündeme getirdiğini dikkate alındığında müste'menlerin ahidnâme ve fetva ile kendi hukukunu savunması bu bakımdan güvencenin önemine işaret etmektedir. Kanunnâmelerde geçen gümrük oranı ahidnâmelerden fazla ise gümrük eminlerini fazlalık istemesi durumunda elçilerin arzuhalleri neticesinde çıkan emr-i hümâyunlar sürekli ahidnâmeye riayet edilmesini emretmektedir²³⁹

²³⁹ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 238.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI MAHKEMESİNDE MÜSTE'MENLER

I. Osmanlı Devletinde Hukukî Statülerine Göre Müste'menler

A. Harbî, Müste'men, Mu'âhid, Frenk

İlk bölümde müste'men kelimesinin eman almış gayrimüslim devlet teb'ası manasında kullanıldığı ifade edilmişti. Bu fikhî terim Osmanlılarda yabancılarla olan münasebetlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Eman isteyen manasında kullanılan müste'min eman almış manasına gelse de müste'men tabiri bu konuda daha isabetlidir. Her iki kelimenin Arapça yazılışı aynı olması hasebiyle biz müste'meni tercih ettik. Bazı tarihçiler müste'min ifadesini tercih etmektedir²⁴⁰. Osmanlı diplomatikasında yabancılar için daha çok *müste'men*, *harbî*, *frenk*, *efrencî* gibi tabirler kullanılmaktadır. Fıkhi metinlerde ise müste'men ve harbî ön plana çıkmaktadır. Ahidnâme almış devlet teb'asına müste'men denilmektedir²⁴¹. Ahidnamesi olmayan ve başka ülke bayrağı altında olmayanlara harbî denilmektedir. Osmanlılarda eman müessesesinin ferdî bir işlem olmadığı üzerinde durulmuştu²⁴². Kendilerine ahidname verilmiş ülke teb'ası "*ahd ü eman*" gereği ahidname yürürlükte kaldıkça emanlı kabul edilmiş ve müste'men tüccar olarak mevcut haklardan istifade etmiştir²⁴³. Galata'da Bizans'tan sonra varlığı devam eden Cenevizliler ve Avrupalı devletlerin teb'ası olan tüccarlar müste'men olarak bilinmekteydi²⁴⁴.

Pakalın, müste'meni; "*Osmanlı devleti ile sulh hâlinde bulunan ve uhude müsteniden memleket içinde yaşayan ecnebler hakkında kullanılır bi tâbirdir*" şeklinde tanımlar²⁴⁵. Süleyman Sudi'nin Defter-i Muktesid adlı eserinde şu şekilde tarif eder: "*Bir memlekete*

²⁴⁰ İnalçık, "Kapitülasyonlar ve Ticaret", s.63. Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *EP*, c. 3, E.J. Brill, Leiden 1971, s. 1179. *DİA* imla birliği açısından müste'men tabirini benimsemiştir. Özel, "Müste'men", s. 246.

²⁴¹ Osmanlı kayıtlarında çoğulu genellikle *müste'menan* ya da *müste'menler* şeklinde ifade edilmiştir.

²⁴² İpşirli, "Osmanlı Devletinde Eman Sistemi", s.4.

²⁴³ Mehmet Ali Gökaçtı, "1845 Yılındaki Selanikteki Müstem Tüccarlar", S. 224, *Toplumsal Tarih*, (Ağustos 2012), s. 76

²⁴⁴ Avni Şanda, "Hangi Tacirlere Müste'men Denirdi?", *Reaya ve Köylü*, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul 1970, s.100.

²⁴⁵ Pakalın, II, s. 631.

*hâriçten gelip ittihaz-ı mesken etmiş ve memleket ahalisinin malik olduğu hukuk ve imtiyâzâtın haricinde bazı ahvâl-i müstesniyyeye dahi mazhar olan eşhasdır ki, ekseriyâ Memalik-i Devlet-i Aliyye'de icrâ-yı ticaret eden teb'â-i ecnebiyyeye bu kabildendir*²⁴⁶. Müste'men ifadesini Osmanlılarda ticaretle içi içe geçtiğini ifade etmek bakımından şu ifadeleri mühimdir "*lisân-ı şer'de "harbî" diyâr-ı İslâm'a dahil olan tacire denir ki lisân-ı iktisâd buna "müste'men" nâmını vermektedir*"²⁴⁷.

Ahidnamesi olan devletlerin tebasına müste'men denilmekle birlikte Osmanlı toprakları ve karasuları haricinde bu kimselerden yine harbî diye bahsedildiğine sıkça rastlanır²⁴⁸. Zira Venedik ve Nemçe ahidnamesi olmasına rağmen Osmanlılar bir çok kez savaşmıştır. Harbî ifadesi korsanları ifade etmek için sıklıkla kullanılırdı. Kimi zaman harbî kefare gemileri arasında Venedik, Fransa gemileri de vardı. Harbî, hukukî niteliği bakımından asıl önemini ahidnâme almamış ülkelerde göstermekteydi. İspanya ve Portekiz uzun süre Osmanlı'dan ahidnâme almaya mazhar olamamış bu sebeple gemileri, tüccarları, seyyahları harbî olarak görülmüştür²⁴⁹. Bu noktada başka ülke bayrağı altında ticaret yapma hususu gündeme gelmektedir. Avrupalı devletler ahidnâme alana kadar ahidnâmeli ülke bayrakları altında Osmanlı devletinde ticaret yapmıştır ki bu kimseler de müste'men sayılmaktadır. Mehdi Fraşerî, bir harbînin devlet-i İslâmiye ile muahedesi bulunan bir ülkenin bayrağı altında da müste'men sayılacağı şer'i bir hüküm olduğunu belirtir²⁵⁰. 1604 ahidnamesinde Âsitâne'de müstakil elçileri olmayan cümle harbî küffar taifesinin Fransa bayrağı altında ticaret yapacağı belirtilmekteydi²⁵¹

Mühimmelerde ve ahkam defterlerinde çokça rastlanılan müste'menden mükellef oldukları haricinde vergi istenilmesi kimi zaman onların zimmî olduklarına dair şüpheden kaynaklanıyordu. Bu sebeple ahidnamelerin mevcut nüshalarının mümkün olduğunca çoğaltılıyor resmi onaylı temessükler halinde tacirlerce taşınıyordu. Ehl-i örf ile yaşayacağı

²⁴⁶ Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, Mahmud Bey Matbaası, c. III, Dersaadet 1307, s. 166.

²⁴⁷ Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, Artin Asadoryan Matbaası, c. I, İstanbul 1307, s. 37.

²⁴⁸ Pakalın, I, s. 738

²⁴⁹ Bostan, İktisat ve Deniz Ticaret Tarihinde Doğu Akdeniz, s.20-21.

²⁵⁰ Fraşerî, s. 272. Bazı ahidnamelerde bu husus düzenlenmiştir. İlk Venedik, Fransa ve daha sonra İngiltere bir çok devletin tebasını kendi bayrağı altında ticaret yaptırmıştır.

²⁵¹ Ahmed Feridun Bey, *Mecmua-yı Münşe'at'us-Selatin*, c.II, İstanbul, 1264-1265, s. 400-401; Panaite, "Two Legal Opinions", s. 192; Nicola Melis, "Osmanlı Araçlarının Doğudaki Hukuki Statüsü, 16. Yüzyıl" *Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar*, ed. Dejanirah Couto, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 223.

sıkıntılarda ahidnameyi ibraz ediyordu²⁵². Ahidname nüshalarının çok fazla olmaması sebebiyle müste'men tüccarlar ticaret yapmak için *izn-i hümayûn* vesikaları temin ediyor ve kadılardan *yol tezkeresi* tedarik ediyordu²⁵³.

Osmanlı Devleti'ne bağlı haracgüzâr devletlerin teb'asının stasüsü önemli bir inceleme konusudur. Osmanlı Devleti'ne harac ödeyen haracgüzâr devletler dönem dönem değişmekle birlikte daimi olarak himaye görenleri Eflak, Boğdan, Erdel ve Dubrovnik beylikleriydi. Osmanlı devletine bağlı haracgüzâr beyliklerin tebası da Osmanlı Devleti gayrimüslim tebası gibi haklara sahiptiler²⁵⁴. Bir kayıтта Boğdan tebası için "...bi'l-cümle Boğdan re'âyâsı sa'ir gibi Memâlik-i mahrûsam re'âyâsı gibi olub..." denilerek tabiyet ortaya konulmaktadır²⁵⁵.

Şeriyeye sicillerince İranlı Ermeni tüccarlar için "*acem*" tabirinin kullanılmaktadır. İran gayrimüslim bir ülke değildir ve Ermeniler Osmanlı'da olduğu gibi burada da zimmî statüsündedirler. İranla yapılan andlaşmalar Batı Avrupalı devletlere verilen ahidnameler gibi değildir fakat bazı imtiyazlar söz konusudur. Svetlana Ivanova, Osmanlı Rumelisi üzerine yaptığı araştırmada buradaki *acem* adı verilen Ermeni tüccarlar için *The Empire's "Own" Foreigners* tabirini kullanmıştır²⁵⁶.

Hind tüccarları ise sair İslâm beldesinden gelen müslüman tüccarlardan farklı muamele görmüyordu. Hindistan'dan gelen tüccarların isminden anlaşıldığı kadarıyla bir çoğu müslümandır ve *Hind tüccarı* ya da *Hind bazergânu* şeklinde anılmaktadır. Hindistan'dan gelen bir kişi için harbî/ müste'men tabirinin kullanımına rastlanılmamıştır

²⁵² Fransa'da Arap harfleriyle basılan ilk eser Savary de Brèves tarafından 1615'te yayınlanan 1604 Fransa Ahidnâmesinin metnidir. Fransa'da yayınlanan ilk taş baskı Arabî harfli Türkçe kitap ise 1817'de aynı zamanda bir şarkiyatçı olan Bianchi tarafından 1740 Fransa Ahidnamesidir. Yahya Erdem, Taşbaskısı İlk Türkçe Kitap: Kitâb-ı Ahidnâme-i Humâyûn, S. 11-12, *Müteferrika*, Yaz/Güz 1997, s. 19-27.

²⁵³ Mladen Glavina, *17. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik Cumhuriyeti İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara 2009, s. 67.

²⁵⁴ Erdel beyliği reayası için mühimme kaydında Padişah: "*Tarafeynün re'âyâsı ve âdemleri harâc-güzâr kullarumdur*" demektedir. 6 Numaralı Mühimme Defteri 1565-1566 I, Haz. Komisyon, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1997, hüküm: 331, s. 199.

²⁵⁵ Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace*, s. 409.

²⁵⁶ Svetlana Ivanova, "The Empire's 'Own' Foreigners: Armenians and Acem Tüccar in Rumeli in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Oriente Moderno, The Ottoman Capitulation: Text and Context*, Ed. Maurits H. van den Boogert ve Kate Fleet, c. 22 (LXXXIII), part 3 (2003), Instituto per L'Orient, Roma, 681-703. İran Ermenileri, Osmanlı devletinde zimmiler gibi muamele görmektedir.

Ecnebi tabiri müste'menin mukabili olarak Osmanlılarda 19. Yüzyılda kullanılmaya başlanılmıştır. Bu tabir ise daha çok Batı Avrupa hukukundaki yabancılık statüsünün muadili olarak yerleşmeye başlamıştı. Ecnebi tabiri fıkhıta kadının mahremi olmayan kimse yahut çift taraflı akitlerdeki üçüncü kimseyi ifade etmek için kullanılır²⁵⁷. Osmanlı Devleti'nde erken dönemden itibaren Düvel-i Ecnebiye Defterleri'nin tutulduğu bilinmektedir. Defterlerin isimlendirmesi sonradan mı yapılmıştır bu husus net olmamakla birlikte Osmanlı diplomatikasında klasik dönemde hıristiyan devletler için ecnebi devlet denildiğine rastlanılmaktadır. Bu bakımdan modern devletler hukukuna geçişte müste'menlere bu adın verilmesi dikkate değer bir husustur.

B. Elçi, Konsolos, Balyos

Elçi hem geçici hem sürekli diplomatik ve ticari temasta bulunmak üzere Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı ülke temsilcilerinden o ülkenin müste'men vatandaşlarının menfaatlerini korumak üzere pay-i tahta ikamet eden o ülkenin vatandaşı kimseye verilen isimdi²⁵⁸. Daimi elçiliklerden evvel Osmanlı devletine sulh görüşmesi yapan çeşitli gayrimüslim ülke elçileri defaatle gelmişti. İstanbul'da ilk daimi elçilik fethin ertesinde Venedik tarafından atandı. Ardından 1475'te Lehistan, 1497'de Rusya, 1525'te Fransa, 1528'de Avusturya, 1583'te İngiltere, 1612'de de Hollanda açmıştır. Osmanlılar ise XVIII. yüzyılın sonlarına dek daimi elçilik uygulamasına başvurmamıřlardır²⁵⁹. Devletlerarası münasebetlerde elçiler kadim dönemlerden itibaren dokunulmaz kabul edilmiş, imtiyazlı statüler tanınarak iyi muamele görmüşlerdir. Daimi elçilik, ortaçağın ticari konsoloslukları istisna tutulursa, Yeniçağ'da Avrupalı devletlerin Osmanlı ülkesinde ticaret yapmak, Akdeniz'de güvenli geçiş sağlamak, barışıl diplomatik faaliyet yürütmek maksadıyla kurulmuřtur²⁶⁰. Dikkat edilecek olursa Rusya, Fransa, Avusturya henüz ahidnâme almamışken daimi elçilik edinmiştir. Ahidname öncesinde Fransız tüccarların Venedik bayrağı altında ticaret yaptığı vakıdır. Fransız elçisinin maksadı Osmanlı padişahı ile iyi ilişkiler yürütmek, tüccarlarının menfaatini korumak ve kral adına bir ahidname temin

²⁵⁷ Erdoğan, s. 112.

²⁵⁸ Refik, *Hicr-i Onuncu Asırda*, s. 90. "Mısır beğlerbeğibe ve defterdarıma hüküm ki bundan akdem Hind ilçisi südde-i saadetimde olduğu zaman..." Söz konusu hükümde Hind ilçisine verilmesi emredilen günlük tahsisattan ve hediye bahsedilmektedir. "Leh ilçisi dergah-ı muallama arzuhal idüb..."

²⁵⁹ Bernard Lewis, "Elçi", *EF*, c. 2, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 694.

²⁶⁰ Ayalon, s. 813.

etmekti. Elçilerin Osmanlı ülkesinde yolculuk, iaşe, barınma gibi masrafları karşılanır ve iyi ağırlanmasına özen gösterilirdi. Elçinin bağlı bulunduğu devlet ile hasım olunması durumunda elçi hapsedilirdi²⁶¹. Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesinde “Kanûn-ı Elçiyân” başlıklı bölüm elçilerin ağırlanmasında teşrifat kurallarını gösterir. Geçici elçiler Çemberlitaş’taki Elçi hanında bekletilir ve ikamet ederlerdi. Daimi elçilikler için ise Galata’da kiralık yerler tesis edilirdi. Daha sonra bir kısım ülke zamanla mülk edinmişlerdir. 17. Yüzyıl’da Pera’da elçilik binası olan devletler Fransa, İngiltere, Venedik, Hollanda ve Cenova idi. Bunlardan Fransa ve Hollanda’nın binasının mülkü bu kendilerine aitti. Venedik Sarayı denilen Venedik Balyoshanesi ise Bizans’tan beridir çeşitli değişikliklerle korunan bir yerdi²⁶².

Elçilerin göreve başlaması padişaha ya da ülkesine göre sadrazam veya başka bir divan mensubuna itimadnâme şeklinde bir mektup sunarak bunun kabulüyle izin almaları şeklinde gerçekleşirdi. Selanikî nâmesiz elçiye itibar edilmeyeceğini bildirmektedir²⁶³. İpşirli, daimî elçilerin genellikle üç yıl civarında kaldıklarını belirlemektedir. Fakat görev süreleriyle ilgili ahidnâmelerde kesin hükümler bulunmadığı gibi tarihi kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla muhtelif sürelerde ikamet etmişlerdir²⁶⁴.

Konsolosluk (consul) ortaçağ İtalyan şehir devletlerinin deniz aşırı faaliyetleri sonucunda tacirlerin menfaatlerini korumak maksadıyla ortaya çıkan bir kurumdur. Konsoloslar elçi değildi, tacirler aralarında bir temsilci seçer o mahallî hükümetlerle işleri yürütür, vatandaşlarının problemini çözer, noterlik yapar ve vize verirdi. Ortaçağ Akdeniz İslâm coğrafyasında Suriye, Filistin, Mısır gibi merkezlerde ve Doğu Roma’nın başkenti İstanbul’da konsolosluklar vardı²⁶⁵. Osmanlı hakim olduğu coğrafyada bu mirası devraldı ticari hareketliliği devam ettirerek konsoloslara statüler tanıdı. 1460’da Osmanlı ile andlaşma imzalayan Floransa konsolosu “emin” şeklinde anılır. Sırasıyla Fransa (1528), İngiltere

²⁶¹ İpşirli, “Elçi”, s. 8-9.

²⁶² Tomasso Bertelé, *Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri*, Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012. Bertelé’nin eseri Venedik Sarayı’nın tarihini detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

²⁶³ İpşirli, Elçi, s. 10.

²⁶⁴ İpşirli, Elçi, s. 10. Elçilerin emanlı sayılması onları bir yıl ile sınırlamaz. Elçiler sürekli koruma altındadırlar. Ülkesi ile savaş olmadıkça emniyetine zarar gelmez. Şakiroğlu, bu üç yıllık sürenin Venedik’in Bizans’tan tevarüs eden bir teamülü olduğu için Osmanlıların buna devam ettiğini ifade eder. Şakiroğlu, “Balyos”, *DİA*, c. 5, İstanbul 1992, s. 44. Baysun, Feridun Bey’den yaptığı alıntıda 3 yılın devletin koyduğu bir kural olduğu için zorunlu olduğunu belirtir.

²⁶⁵ M. Tayyip Gökbilgin, “Konsolos”, *İA*, c. 4, İstanbul 1979, s. 836.

(1580), Roma-Cermen İmparatorluğu (1606-1615), Hollanda (1612) tarihinden itibaren konsolos bulundurmaya başladı. Rusya ve Lehistan 18.yy'da konsolosluk edindiler. Batı Avrupa devletleri 17. yüzyılda konsolosları elçi yardımcısı olarak Osmanlı devleti nezdinde tanıtma başarısı elde ettiler. Böylelikle konsoloslar; hapse atılmayacak, kendi milletinden tüccarların mallarını denetleyip konsolosluk hakkı adı verilen vergiyi alabilecek, limanlarda kendi ülkesi tüccarının giriş ve çıkış izinlerini denetleyecek, kendi ülkesi tüccarı üzerinden hukukî ve cezaî bir takım yetkiler edinecekti²⁶⁶. Ahidnâmelerde zamanla bu haklar pekiştirilmiştir.

Venedik konsoloslarına balyos (bailos/balyoz) adı verilmekteydi. Bu kelime zaman zaman daimî elçileri hatta diğer ülkelerin elçilerini de ifade etmek için kullanılmıştır. Venedik'in Eğziboz, Şam, Trabzon, Sur gibi yerlerde balyosları vardı fakat İstanbul'daki balyos diğerleri üzerinde yetkiye sahipti. Balyosların görev süreleri net olmamakla birlikte 1503 kanunnâmesi ile üç yıl olarak belirlendi. Balyosların yetkiler zamanla genişledi ölen Venedikli tüccarın metrukâtını teslim alma, bazerganların izin alması, balyosla ihtilafa düşenin davası Divan'da görülecekti. Venediklilerin borcundan dolayı Balyos mükellef tutulmayacaktı. Gümrüklerde balyos hakkının toplanması, Venedikli esirlerin belli kayıtlarda iadesi gibi haklar zamanla genişlemişti.

Elçi, konsolos ve balyos kelimeleri her ne kadar birbirlerinden farklı manalar taşısa da Osmanlı diplomatikasında ve şer'îye sicillerde aynı anlamda kullanıldığına sıkça rastlanır²⁶⁷.

Osmanlı devletinde konsolosların statüsü temelde ahidnâmelere dayanıyordu. Devletlerin ikili münasebetleri belirleyici bir başka husus olarak ön plana çıkıyordu. İslâm ve Akdeniz coğrafyasındaki tamamüller etkili olduğu gibi Osmanlı devletinin kendi kadim tatbikatı da etkiliydi. Konsolosların atanması İstanbul'daki elçiliklerin Divan'dan konsolosluk beratı isteyen mektupları ile başlardı. Bu talep doğrultusunda "Divân-ı Hümâyûn'da mahfuz ahidnâme-i hümâyûn kuyuduna" daha önceki beratlar için bakılır uygun ise berat verilirdi. Konsolos vekili de aynı usule tâbi idi ve genelde birlikte atanmaktaydılar. Baş konsolosa ve konsoloslara verilen beratlarda; ilgili devlet elçisinin bir arzuhal, takrir veya mektubuyla berat

²⁶⁶ Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *DİA*, c. 36, İstanbul 2002, s. 179.

²⁶⁷ GŞS, 19, 48a/4 "Mahmiye-i Galata sakinlerinden medinei Mısır'da ve İskenderiye'de konsolos ve balyos olan Pavlo v. Cevan..." Muharrem 1004/ Eylül 1595, aktaran Fethi Gedikli, "Osmanlı Devleti'ndeki Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri", *Çerçeve Dergisi*, S. 20, (Ekim 1997), s. 101. M. Cavid Baysun, "Balyos", *İA*, c. 2, İstanbul 1979, s. 293.

istediği, ahidnâmelerde berat için hüküm olur bu beratın tecdid veya yeni ihdas edildiği, berat veya emr-i şerif verilmiş olan konsolosun hangi şehre veya iskeleye atandığı, bu şahsın tabiiyeti, konsolosun imtiyaz ve muafiyetleri, kendisine yasaklanan hususlar, ehl-i örfün ve herhangi kimsenin berata aykırı konsolosu rencide etmemesi gerektiği gibi hususlar yer alırdı. Ayrıca konsolosun atandığı yerin beylerbeyine, kadılarına, naiblerine, voyvodalarına gönderilen emr-i âli ile ilgilin şahsın bölgeye tayin olunduğu, ahidnâmeye göre bu işi üstlendiği ve kendisine dahl ve taarruz edilmemesi gerektiği belirtilirdi²⁶⁸.

Osmanlı devletinde hangi şehirlerde ve limanlarda konsolos bulunduğunu 16. yüzyıl ve 17. yüzyıllarda tam anlamıyla tespit etmek kolay gözükmemektedir. Zira bazı dönem bazı devletler bir süre konsolossuz kalabildiği gibi kimi yerlere bir sürekli atanmadığı da oluyordu²⁶⁹ Konsolos geri çekiliyor veya bir devletin konsolosu birden fazla de ülkenin konsolosluğunu yürütüyordu²⁷⁰. 19. Yüzyılda Osmanlı devletinde ticaretin yoğunlaştığı bir çok şehirde çoğu ülkenin konsolosluğu vardı²⁷¹. İncelememizde ele aldığımız dönem gereği geç dönem konsolosluk faaliyetleri çalışmamız haricinde kalmaktadır.

Fransa 1535'te İskenderiye'ye konsolos atanmıştır. 1557'de de Haleb'e konsolos atanmıştır. İngiltere'ye verilen 1580 ahidnâmesi ile, İskenderiye, Trablus-Şam, Tunus, Cezayir, Trablusgarp ve Mısır'da konsolosluk açma yetkisi tanınmıştı. Avusturya 1606 ahidnâmesinden sonra konsolosluk açmıştır. Hollanda ise 1612'den sonra konsolosluk açabilmiştir. Fransa'ya 1597, 1604, 1673, İngiltere'ye 1601, 1675 ve Hollanda'ya 1680'de verilen ahidnamelerle bu devletlerin konsoloslarının tutuklanmayacağı, evlerinin mühürlenmeyeceği güvencesi tekrar verildi. Sicillerde konsolosların ev aldıklarına da rastlanılmaktadır. İstanbul'da elçilik mülkleri bazı devletlerce alınmakla birlikte diğer şehirlerde ve iskelelerde genelde konsoloslar kendi evlerini konsolosluk olarak kullanmaktaydı bu bakımdan konutlarının dokunulmazlığı önemli bir güvenceydi²⁷².

²⁶⁸ Gönen, *Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, s. 35-37. Devlerin onayı olmaksızın konsolos atanamazdı. Köse, *Osmanlı Devleti ve Venedik*, s. 34.

²⁶⁹ Şakiroğlu, "Balyos", s. 44. Osmanlı-Venedik savaşları sebebiyle 1463 ve 1479 arasında balyosluk makamında kimse yoktu.

²⁷⁰ Ali Efdal Özkul, *The Consuls and Their Activities in Cyprus Under the Ottoman Administration (1571-1818)*, *Turkish Studies*, Volume 8/2, (Winter 2013), Ankara, s. 250, s. 239-283.

²⁷¹ Uygur Kocabaşoğlu, İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki konsoloslukları ve faaliyetleri hususunda detaylı bir çalışma ortaya koyarak konsolosluk meselesinin geç dönemde nasıl büyük bir mesele haline geldiğini anlatmaktadır Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

²⁷² Gönen, *Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, s. 42.

Konsoloslarla ilgili araştırmalarda karşımıza çıkan en dikkat çekici husus yargılama yetkileri ile ilgilidir. Ahidnâmelerde olduğu gibi bu hususta da uzun bir periyodu 19. Yüzyılın hakim tartışmaları ile okuma problemi söz konusudur. Zira lke sınırları içerisinde hukuk birliğini sağlanma düşüncesi hangi dönemde ortaya çıkmıştır sorusundan evvel geçmiş yönelik bir yargılama düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Erken dönemde bir konsolosluk mahkemesinin mahiyeti tam olarak bilinmemektedir.

C. Tercüman

Tercüme eden kişi manasındaki bu kelime Osmanlılarda *tercümân*, *tercemâm* şeklinde kullanılmaktaydı. Yaygın olan kullanım tercüman idi. Batı dillerindeki bu kavramın karşılığı olan *dragoman* İslam dünyasından Batı dillerine tercüman kelimesinin değişerek geçmiş halidir²⁷³. Osmanlı devletinin çok milletli yapısı merkezde ve taşrada devletin tercüman istihdamını zorunlu kılıyordu. Ayrıca diplomaside de tercüman istihdamı zorunlu bir unsurdur. Osmanlı devletinde görev yaptıkları konuma göre dört tür tercümandan bahsedilebilir; 1) Divân-ı Hümâyûn tercümanları, 2) Eyalet tercümanları: bu iki kısımdır a) eyalet divan tercümanlığı b) mahkeme tercümanlığı 3) Askeri ve eğitim müesseselerinde istihdam edilenler-donanma ve derya tercümanları dahil- 4) Elçilik ve konsolosluk tercümanları²⁷⁴. Bilhassa Arap vilayetlerinde ve balkanlarda istihdam edilen mahkeme tercümanlığı hukuk tarihi açısından nemlidir²⁷⁵. Fakat inceleme konumuz Avrupalı devletlerin İstanbul'daki eliliklerinde ve Osmanlı'nın diğer beldelerinde istihdam ettiği tercümanlardır.

Avrupa devletlerine verilen ahidnâmelerde tercüman seçimine ve istihdamına dair maddeler bulunmaktadır²⁷⁶. Bu maddelerde tercüman seçiminde serbeste tanınırken tercüman sayısı konusunda sınırlayıcı hükümler bulunabilmekteydi. İlk zamanlar Osmanlı teb'ası

²⁷³ şakiroğlu, Tercüman, s. 491. Dragomanno, dragoman dil oğlanı manasında kullanılmaktaydı. Drogoman tabiri Osmanlı belgelerinde de kullanılmaktaydı. Galata zimmilerine verilen ahidnamede şöyle bahsedilir: “Galata'nın halkı ve merdüm-zâdeleri atebe-i ulyâma dostluk içtin ilileri Babılan Peravizin ve Markiz de Franko ve dragomanları Nikoroz Papuo ile kal'a-i mezkûrenin miftâhını getirüp bana kul olmağa itâ'at ve inkiyâd göstermişler.” GŞS, no. 17, s. 190/1.

²⁷⁴ Cengiz Orhonlu, “Tercüman”, *İA*, 2. bsk., c. 12/I, İstanbul 1979, s. 176.

²⁷⁵ Kemal iek, “Osmanlı Adliye Teşkilatında Mahkeme Tercümanları” *Toplumsal Tarih*, c.5, S.30, (Haziran 1996), s.47-52.

²⁷⁶ Boogert, s. 64. 1601 İngiltere Ahidnâmesinin sekizinci maddesinde “..olageldikleri üzere murad edindikleri kimseneyi tercümanlıkda istihdam idüp... gayriden cebir ile hizmetine kimesne karışmıya” Kurat, s. 206.

müslümanlar bu görevi üstlenirken sonraları zimmî teb'a bu işi üstlenmeye başlamıştır. Tercümanlığı daha çok yerli gayrimüslimler icra ediyordu²⁷⁷. Zimmîlerin cizye vermemek ve sair imtiyazdan faydalanmak için bu mesleği yapmaksızın tercümanlık beratı alması 18. yüzyılda rastlanılan bir vakıadır. Fakat devlet bunu önlemek için çok kez kararlar almış nihayet tercümanların müste'menlerden olması gerektiği sonucuna varılmıştır²⁷⁸. Bosworth ise 17. yüzyılın başından itibaren tercümanlığı Latinlerin üstlenmeye başladığını Akdeniz'de konuşulan *lingua franca* sayesinde latin topluluğunun yabancılar tarafından tercih edildiğini belirtir²⁷⁹. Yabancı elçilikler defaatle tercümanların istihdamı konusunda ahidnameye sadık kalınması hususunda uyarılmıştır²⁸⁰.

Tercümanlar bu görevi elde etmek için Sultan'dan berat alırlardı. Tercümanlık beratı 18. yüzyılda bir ücrete tabi olmakla birlikte önceki dönemlerdeki karşılığı araştırma konusudur. Konsolosluklar genellikle bir tercüman bulunmakla birlikte dış ticaretin yoğun olduğu İzmir, Halep gibi bölgelerde birden fazla konsolos vardı. Bunlardan biri baş tercüman seçilir ve merkezle irtibat olun vasıtasıyla sağlanırdı. Konsolosluklar tercüman seçeceği zaman elçilik vasıtasıyla Divân-ı Hümâyün'a arzihal sunar ve konsolosluk beratı tesis edilerek tercüman nasb ve tayin edilirdi²⁸¹. Beratsız tercümanlar da vardı fakat bu kimselerin işlemlerinin geçerli olması için berat gerekliydi. Tercüman beratlarında başka işle uğraşmama ve ihlal edilmesi durumunda beratın ilga edileceği bildirilmesi de söz konusu olmaktadır. Tercümanların ücreti bağlı olduğu konsolosluk devleti tarafından karşılanmaktaydı. Tercümanlar bir çok işte ve davada elçilerin, konsolosların, kaptanların diğer tacirlerin vekili olmaktadır. Bu durum bir vesikada "tercümanlar elçilerin ve konsolosların vekili olmağla" şeklinde ifade edilmektedir²⁸². Bu sebeple sık sık kadılar, iskele eminler ve âyan-ı vilayet gibi ehl-i örf ile işlerini yürütmek durumunda kalıyorlardı.

²⁷⁷ Kenanoğlu, s. 338.

²⁷⁸ Orhonlu, s. 181. Kenanoğlu, s. 338. Venedik "*giovani de lingua*" adlı bir dil okulu kurdu. 1669'da Fransa'da "*jeunes de langue*" adıyla bir dil okulu tesis edildi. Daha sonra Levant Company Gloucester College'ye drogoman yetiştirmek için götürse de bu okullar hem ekonomik olmamış hem de ihtiyacı karşılayamamıştır. Kemal Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum*, c. 25 S.146 (1996), s.18-19. Kenan İnan, "Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, (Ekim 1996), S.154, s.6-7.

²⁷⁹ C. E. Bosworth, "Tardjuman", *EP*, c. 10, E.J. Brill, Leiden, 2000, s. 236-238.

²⁸⁰ Ahmed Refik, *Hicri On İkinci Asırda*, s. 74-76. Burada beratlı tercümanlar haricinde diğerlerinin iddialarının kabul olunmayacağı ellerindeki patentelerin dinlenmeyeceği bildirilmektedir. S. 186-189

²⁸¹ Çiçek, "Yabancı Konsolosluk Tercümanları", s. 19.

²⁸² Çiçek, "Yabancı Konsolosluk Tercümanları", s. 21.

İnceleme konusu açısından tercümanlarla ilgili en önemli husus müste'menlerin davalarının tercüman hazır bulunmaksızın görülmeyeceği ile ilgili ahidname hükmüdür. 1569 Fransa ahidnâmesinde bu husus "*Françelüden biri mahkemelik olursa veya niza' vuku bulursa ve kadı huzuruna getirilirse, tercüman hazır olmadıkça dava görülmeye; eğer tercümanları hem maslahat üzre ise gelinceye kadar tevakkuf oluna; fakat onlar da taallül edilmeyüp tercümanların ihzar edeler.*" şeklinde ifade edilmiştir²⁸³. Sonraki birçok ahidnamede hemen hemen aynı hükmü görmek mümkündür²⁸⁴.

Tercümanların statüsü de bir başka önemli husustur. Tercümanlar 17. yüzyılda zimmîler arasından seçilmekteydi. Bu sebeple ahidnâmeyle tanınan imtiyazlarına rağmen tebalıktan çıkmış değillerdir. Tabiyet değiştirme büyük bir problem olarak 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. 1675 İngiliz, 1680 ve 1740 Fransız Ahidnâmeleri tercümanların statüsünü müste'menleri yaklaştırmıştı. Fakat müste'men sayılmamışlardır. Örfi vergilerden muaf kabul edilmişler ve bazı imtiyazlar tanınmıştır²⁸⁵. Giyim kuşamlarına müdahale edilmiyordu. Bu yüzden kendine has kıyafetleri vardı. İctimai hayatta rencide edilmemek için müslüman kıyafeti giyme hakkına da sahiptiler. Sonraki devirlerde kendi zimmî kıyafetlerini terk ederek Levantenler gibi giyinmeye başladılar. Kendileri için şarap tüketimine izin verilmiş bundan vergi alınmamıştır²⁸⁶.

Zimmî tercümanların meslekleri haricinde bağlı bulunduğu konsolosluk ülkesiyle faaliyette bulunması azil sebebiydi. İlk dönemler görev yapacakları konsolosluk bölgesine gitmeye zorunluydular. Tercümanlık haricinde mesleklerle işgalinin yasak olduğu bazı müelliflerce ifade edilmektedir²⁸⁷. Fakat inceleme konumuz olan 17. yüzyılda dahi tercümanların ticari faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bir diğer taraftan tercümanların bu faaliyetlerini elçilik ve konsolosluk dahilinde yaptığına dair bir savunması her zaman mümkün olabilirdi. Orhonlu sonraki dönemlerde ciddi kısıtlayıcı düzenlemelerin yapıldığını

²⁸³ Kurat, s.180

²⁸⁴ Müste'menlerin kendi davalarına da rastlamak mümkündür. Taylan Akyıldırım, *259 Numaralı Şer'iyeye Sicili Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, İstanbul 2011, s. 199, 200. Metin Ziya Köse, "Osmanlı Galatasında Tercüman Olmak: Bir Venedik Tercümanının Terekesi ve Borçları", *Turkish Studies*, C.6, S.3, s. 1065-1074.

²⁸⁵ Galata Şer'iyeye Sicillerindeki 1605 tarihli Nişân-ı Şerif'te "... İngiltere kralının asitane-i saadetimde olan elçilerinin tercümanlığı hizmetinde olan haractan ve sair tekalif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olagelmıştır..." Şevval 1013/ Şubat 1605, aktaran Fethi Gedikli, "Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri", s. 101.

²⁸⁶ Çiçek, "Yabancı Konsolosluk Tercümanları", s. 22.

²⁸⁷ Orhonlu, s. 180. Bağış, s. 23.

belirtmektedir. Elçiler, Bâbîâli ile olan münasebetlerinde tercümanları kullandıkları için iki taraf için de bu kişilerin itimat edilir olması önemliydi. Tercümanların ajanlık yapması durumunda bu durum hayatlarına mal olabilirdi²⁸⁸. Görevi konusundaki ihmali, suç işlemesi, mahkemedeki güvensizliği azil sebepleri olarak sayılabilir.

II. Şer'îye Sicillerinde Müste'menlerin Davaları ve Hukukî Muameleleri

A. Müste'menlerin Davaları

Şer'î mahkemelerde dava açma hususunda müste'menler bazı kayıtlar haricinde teb'adan farklı usullere tabi değildi. Kadı önünde dava açma fıkıh kitaplarında teferruatlı düzenlenen hususlardandır. İslâm hukukuna göre dava dinlemeye, nizaları çözmeye resmî olarak yetkili olanlar kadılardır. Karar vermek üzere atanan yetkili memura kâdî, yargılama faaliyetine kazâ, kadının uymakla yükümlü olduğu kurallara edebü'l-kadî, kadının hüküm verdiği mekana da mahkeme, meclisü's-şer', meclisü'l-kazâ, meclisü'l-hüküm adları verilmektedir. Mahkemeler kural olarak tek hakimli ve tek derecelidir. Kazıyye-i muhkeme kabul edilen kadının hükmü, içtihat içtihat ile nakzolunmaz kaidesi gereğince bir başka mahkeme tarafından bozulmaya tabi değildir. Osmanlılarda Divan-ı Hümâyûn'un mahkemeler üzerinde temyiz yetkisi bulunmaktaydı. Kadılar atandıkları kazaların adli işlerinin yanında bir takım idari işlere de bakmaktaydı. Bulunduğu yerin uyuşmazlıklarına bakmakla yükümlü kadıya toprak kadısı ismi verilirdi. Başka bir yere merkezden hususi olarak görevlendirilen kadılara ise *müvellâ* denirdi²⁸⁹. Divan-ı Hümâyûn'un yanında Rumeli ve Anadolu kazaskerin katılımı ile Cuma divanı, İstanbul ve bilad-ı selase kadılarının katılımı ile Çarşamba divanı mahkeme sıfatıyla uyuşmazlıklara bakmaktadır. Rumeli Sadareti Mahkemesi bütün teb'anın uyuşmazlıklara bakmakla birlikte yetkileri sınırlı olan bir mahkemeydi. Beylerbeyinin başkanlığında toplanan eyalet meclislerinin de baktığı uyuşmazlıklar vardı. Mahkemelerin erken dönemden itibaren resmi binalarının olduğu bilinmemekle birlikte kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla kadının evi, mescit bu maksatlarla

²⁸⁸ Venedik Tercümanı Batista, Sadrazam Şehid Ali Paşa tarafından idam edilmiştir. Venedik birinci tercümanı Jean Navun bir mektubundan dolayı idam edilmiştir. Sezai Balcı, *Osmanlı Devletinde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006, s. 33. Şakiroğlu, idam edilen drogomanları Grillo ve Navone olarak belirtmektedir. Mahmut H. Şakiroğlu, "Balyos", *DİA*, c. 5, İstanbul 1992, s. 45.

²⁸⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2008, s. 371.

kullanılmaktaydı. 18. yüzyıl Üsküdar mahkemesinin yeri sicillerde mevki olarak tarif edilmektedir. Aynı şekilde 19. yüzyılda Galata mahkemesi bilinmekteydi. İlk dönemler kadıların tahsis edilmiş gelirleri mevcuttu fakat düzenli değildi. Bayezid dönemi ile birlikte görülen davalar, miras taksimi ve hüccetlerden kanunnâme ile belirlenen miktarlar üzerinden harç alınmaya başlandı²⁹⁰. Bu dönemde kadıların muayyen maaşları olmaması sebebiyle vakıf veya mahkeme gelirleriyle geçinirlerdi. Nâib, kâtib, muhızır ve mübâşir gibi görevlilerin maaşlarını da kendileri karşılardı. Kadılar birbirlerinden rütbe ve gelir bakımından ayrılırlardı. Bunun dışında, aralarında bir hiyerarşi söz konusu değildi. Mülkî âmirlerin de kadılar üzerinde denetim yetkisi bulunmuyordu. Kadılar merkezden tayin edilir ve yazışmalarını doğrudan merkezle yürütürlerdi²⁹¹. Kadılar bütün yargılamayı yalnız yapmazdı, bağlı bulunduğu kazaların nahiyelerine nâib atamaları sık görülen bir usuldü. Naibler yine medreseliler arasından vekalet yoluyla kadının faaliyetlerini yürütmekteydi²⁹². Uzlaştırıcı rolü oynayan muslihûnlar, çarşı pazarı denetleyip narha riayeti sağlayan muhtesipler, sanıkların celbinde ve cezaların infazında rol oynayan subaşılar, sancak beyi, beylerbeyi ve ehl-i örf denilen kişilerin mahkemeye kazâ faaliyetinde yardımcı olduklarını söylemek mümkündür.

Kadıların yargılama faaliyetine kaza adı verilmekteydi. Kazâ fikhî ıstılah olarak hüküm verme ve yargılama hukuku manalarında kullanılmıştır. Mecelle’de hüküm ve hakimlik (MAA, md. 1784) şeklinde tanımlanan kaza insanlar arasında meydana gelen niza ve ihtilâfları usulüne uygun olarak sonuçlandırmak, şer’î hükümlerin yargı yetkisine sahip kimselerce taraflar arasında vuku bulan nizalı olaylara uygulanması şeklinde tanımlar bulunmaktadır²⁹³. Kazâ izhârî ve ihbârî bir faaliyettir. Kadının önüne çıkmış uyuşmazlık hakkında vereceği karar genel değil özel nitelikte bir karardır, benzer olay hususunda bağlayıcı değildir. Kazâ faaliyeti ile fertler lehine yeni haklar doğmaz zira hak, hukuk düzeninin yani şer’in kişilere tanıdığı ve koruduğu menfaattir. Kazâda davacı lehine karar verilirse hukuk düzeninde bu hak tanınmış olur ve davalı da buna uymakla yükümlüdür.

²⁹⁰ Heyd, *Old Ottoman Criminal Law*, s. 213.; Mehmet Âkif Aydın, “Mahkeme”, *DİA*, c. 27, İstanbul 2003, s. 343.

²⁹¹ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü, *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi-Türk Hukuk Tarihi-*, c. 3, s. 5, İstanbul 2005, s. 418. Kadılar, dava görmenin yanı sıra, buldukları yerin idare, maliye ve belediye işleriyle de görevliydi.

²⁹² İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA*, s. 24, İstanbul 2001, s. 69-73.

²⁹³ Fahrettin Atar, “Kaza”, *DİA*, c. 25, İstanbul 2002, s. 114.

Dava sözlükte bir kimsenin başka bir kimsede hakim huzurunda hakkını istemesi şeklinde tanımlanır (MAA 1613). Davacıya müddeî, davalıya müddeâ aleyh, dava konusuna müddeâ veya müddeâ bih denilir. Davanın mahkemede görülmesi ve karara bağlanmasına murâfaa, muhâsame veya daha çok muhâkeme adı verilmektedir²⁹⁴. Dava fakihler tarafından akitlere benzer şekilde değerlendirilmiştir. Dava şartları; taraflar, dava konusu, irade beyanı ve yargı merci olarak görülmüştür²⁹⁵. Davada taraf olabilmek için vücûb ehliyetine sahip olmak gereklidir. Dava taraf olarak bulunabilmek için ise eda ehliyeti gereklidir. Dolayısıyla cenin, küçük, mecnun, mahcur taraf olabilirler fakat mahkemede veli, vasî, vekil veya naib aracılığı ile temsil edilebilir. Davada delil göstermekle yükümlü olan davacıdır. Delil temelde şahittir, yazılı delil ise iki şahitle desteklenmek suretiyle kabul görmektedir. Eğer davacı delil sunamazsa davalıya yemin teklif edilir, yemin ederse dava lehine sonuçlanır, yeminden kaçınırsa (nükûl) aleyhine hükmedilecektir. Taraflar davada hazır bulunmalıdır, gıyapta hüküm verilebilmesi için gaibin vekil temsil edilmesi gerekir. İnceleme konumuz olan hukuk davalarının açılması talebe bağlı idi. Davacının başvurusu üzerine talebi meşru ise incelemeye kabul edilirdi. Talep karşısında mahkeme davalı tarafında cevabını dinlemek zorundadır²⁹⁶. Kaza içerisindeki hemen hemen bütün uyuşmazlıklar ve suçlar kadının yetki alanı içerisindeydi²⁹⁷. Kadı, ilkin davacıya söz verir ardından davalının cevabını dinlerdi. Davalı iddiayı reddedebilir, bir kısmını kabul edebilir ya da ikrar edebilirdi. Davalı kabul ya da reddetmek yerine karşı dava da açabilirdi. İkrarın da yeminin de zikredildiği şekilde sicile kaydedilmesi gerekir. İslâm hukuk literatüründe ispat vasıtalarına “turuku’l-kazâ” veya “esbâbü’l-hüküm” adı verilir. İslâm hukukunda kural olarak ispat külfeti davacıya yemin de davalıya aittir. Şahit delili haricinde diğer delillerin hüccet mi beyyine mi olduğu tartışmalıdır. Şehâdet, yemin, yeminden nükûl, yazılı belgeler delil olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında emare ve karineler, bilirkişi (ehl-i hibre), hakimın şahsi bilgisi delillere

²⁹⁴ Fahreddin Atar, *İslâm Adliyye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979, s 184. Cevdet Yavuz, “Dava”, *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 12.

²⁹⁵ Yavuz, s. 12.

²⁹⁶ Davacının iddiasıyla verilen hükmün adil olmayacağına dair hadis İslâm yargılama hukukunun esaslarından. Bu konudaki bir hadis fıkıh kitaplarında çokça tükredilmektedir: "Eger hakimler insanlara tek taraflı beyan ve iddialara dayanarak hak tevzi edecek olsalar, kan davaları ve hukuk davaları üzerinde doğru ve adil olmayan hükümler verilir." Atar, Kaza, s. 116. Kadının kendisine başvuran kişinin davasını görmesi fakihlerce vacib olarak görülmüştür. İslâm hukukunda teorik olarak dava, hukuk ve ceza şeklinde tasnif edilmemektedir. Bu çalışma temelde hukuk davaları olduğu için davadan kasdımız hukuk davasıdır.

²⁹⁷ Kadıların kullandıkları kaynaklar; fıkıh kitapları, kanunnâmeler, fetvalar, sakk mecmuaları ve daha evvel tutulan sicillerdi. Fıkıh kitapları arasında bazıları ön plana çıkmaktaydı. Fatih döneminden itibaren *Dürerü’l-hükkam*, Kanuni’den itibaren de *Mülteka’l-ebhur* kadıların en çok başvurulan eserlerdendi.

yardımcı olacak kaynaklardır. Kadı kendisine sunulan deliller doğrultusunda karar verecektir²⁹⁸.

Osmanlı hukukunda kadı, sultanın vekili olarak görülmüştür. Bu bakımdan velâyet-i kazâ yargılama yetkisinin kadı tarafından kullanılmasıdır. Osmanlılarda kadılar için hâkim, hâkimü'l-vakt, hâkimü'ş-şer gibi ifadeler kullanılmıştır. Osmanlı kadılarının hakimlik mesleği ile birlikte idari görevleri de mevcuttu. Kadının atandığı yer olan kaza zamanla idari birimin adı haline gelmiştir. İhtiyaç halinde kadılara nâib, kassam, şuhûdü'l-hâl, kâtib, muhızır gibi yardımcıları atanmıştır. Osmanlı devletinde yargı teşkilatı, yargılama faaliyeti sadece kadının görev alanından ibaret değildi. Başta Divân-ı Hümâyûn olmak üzere vezirler, beylerbeyiler, valiler, sipahiler, tımar mutasarrıfları idari alanlarına giren hususlarda yargılama yapmaktaydılar. Sınırlı bir alanda olmak üzere zimmîlere bilhassa ahval-i şahsiyyede olmak üzere kendi uyuşmazlıklarını görme yetkisi İslâm hukukunun tanıdığı bir haktır. İnceleme konumuz olan müste'menlerin de kendi uyuşmazlıklarını görme yetkileri ahidnâmeden kaynaklanmaktadır. Kadılar vekil olmakla birlikte infaza yetkili değillerdi. Teorik olarak hukuk-ceza davası ayrımı olmadığı için dava açanın delilleri varsa davacı lehine (kazâ-yı istihkak) karar verilir, değilse aleyhine (kazâ-yı terk) karar verilirdi. Yargılama alenidir. Zaten mahkeme çoğu zaman çarşıda, pazarda, tarafların birinin ikametinde kurulmaktadır. Şuhûdü'l-hâl mahkemeyi izler ve kararın altına isimleri yazılırdı. Yazılı deliller şahitlerle desteklenmedikçe kabul edilmezdi. Mahkeme kararlarını uygulama yetkisi ehl-i örf aitti, kadı ile ehl-i örf arasında görev paylaşımı bulunduğu için biri diğerinin alanına tecavüz edemezdi ve ehl-i örf bu hususta kanunnâmelerde uyarılmaktaydı.

Fetvanın kazâ üzerindeki tesirine bakılacak olunursa fetvaların birkaç farklı rolünden bahsedilebilir. Bazı fetvalar soranlar tarafından mahkemeye başvurmadan uyuşmazlığın çözüm merci olarak görülmüştür. Halihazırda mahkemede bir uyuşmazlık için alınan fetvalarda ise durum farklıdır. Bu hallerde kadıların fetvaya aykırı karar vermesi yanlış hükümde bulunduğu dair karine kabul edilirdi bu sebeple kadılar fetvaya aykırı içtihat

²⁹⁸ Hz. Peygamber kendisine getirilen uyuşmazlıklar ilgili sunulan delillerle nasıl karar vereceğini haber vermiştir: "Bana ihtilaflarınızı getiriyorsunuz. Muhtemeldir ki bir kısmınız diğerine göre delillerini daha güzel ortaya koyabilir ve ben dinlediğime göre onun lehinde hükmederim. Bu şelilde kime kardeşinin bir parça hakkını alıp vermişsem onu almasın, zira ona ateşten bir parçayı vermişimdir" (Müslim, "Akziye" 4; Tirmizî. "Ahkam", 2) Atar, "Kazâ", s. 115.

bulunmaktan sakınırdı²⁹⁹. İncelenen kayıtlarda karşılaşılan önemli husus ise mahkemeye sunulan fetvaların neredeyse tümünde bağlayıcı etkiye sahip olmasıdır.

1. Müste'menlerin Teb'aya Karşı Davaları

Müste'menler, müslüman veya zımmî teb'adan birisini dava ettiklerinde kadı müste'menin davasını dinlemekle mükellefti. Davaların konusu ekseriyetle alacak meselesine dairdi. Bu alacağın sebebi çoğu zaman karz veya deyn-i şer'i şeklinde ifade edilmekteydi. Müste'menler bazen mahkemeye bizzat çıkmaktaydılar, çoğunlukla vekilleri temsil etmekteydi. Ahidnâmelerde belirtildiği üzere konsolosluk tercümanının hazır bulunmasıyla mürâfa'a gerçekleşmekteydi. Çoğu zaman tercümanın ismi kayıtlara geçmekteydi, bazı kayıtlarda tercümandan bahsedilmemektedir. Müste'men davada iddiasını dillendirdikten sonra davalının iddiayı ikrar etmesi ilk olasılık idi. Kira sözleşmesini konu alan bir davada davalı ikrarda bulunmuş ve davacı müste'men davayı doğrudan kazanmıştır. İngiliz tüccar Vidkat v. Vidkat, Ali b. Abdullah karşısında davacı olur. Tercüman Yorgaki v. Asnaki mahkemede hazırdır. Vidkar, Levend Çiftliği adıyla bilinen çiftliğin bazı odalarını malikin rızasıyla kethüda Ali'den aylık 9 kuruşa kiralar ve 4,5 kuruş peşin ödeme yapar. Vidkat, çiftliğin kiraladığı odalarını kullanmak istediğinde maliki karşı çıkar. Vidkat, Ali'ye ödediği 4,5 kuruşu mahkemede istemektedir. Ali'den sual olunur, Ali kabul eder. Böylelikle Vidkat davayı kazanır³⁰⁰.

Bir kayıтта Markar v. Çarlam isimli Fransız tüccar, Drako v. Kostantin adlı zımmî karşısında davacıdır. Markar, Drako'dan 87 kuruş alacağı bulunduğu, bulunla ilgili elinde hüccet-i şer'iyye bulunduğunu, Drako'nun parasını vermediğini halen talep ettiğini söyler. Drako'ya sual edilince hüccette yazılan miktarın borcu olduğunu ikrar eder³⁰¹. Yine aynı şekilde ikrarın yaşandığı bir örnekte Nikola v. Luka adlı efrencî, Hayım v. Smail karşısında davacıdır. Nikola, Hayım'a arşını 80 akçeden 384 zirâ' kumaşı 30.720 akçeye satıp teslim etmiştir. 19.400 akçesini almış şimdi geriye kalan 11.320 akçeyi talep etmektedir. Hayım

²⁹⁹ Aydın, "Mahkeme", s. 343.

³⁰⁰ GŞS 145: 45b/1. 19 Ramazan 1100/ 7 Temmuz 1689.

³⁰¹ GŞS 145: 98a/1. 18 Muharrem 1101/ 1 Kasım 1689.

belirtilen miktarsa borcu olduğunu ikrar eder ve ödemesi tenbih olunur³⁰². Vekilin bulunduğu bir diğer örnekte ise Efrenc taifesinden Maynar adlı müste'menin vekili İsak v. Sabetay adlı yahudi, el-Hâc Hasan b. İrfan karşısında davacıdır. Maynar'ın Hasan'a sade yağ satışından 3128 akçe alacağı vardır. İsak bunu vekaleten talep eder, Hasan'dan sual olunur ve kabul etmesiyle ödemesi tenbih olunur³⁰³. Bir örnekte ise kısmî ikrar durumu söz konusudur. Simon v. Toz adlı efrencî, Otaviye v. Bozen adlı yahudi karşısında davacıdır. Simon, Otaviye'de 25.000 gümüş akçe alacağı olduğu iddiasındadır. Otaviye'ye sual edilince deyn-i şer'îden 16.000 akçe ve cinsi, miktarı belli atlas sebebiyle 8.000 akçe borcu olduğunu söyler ve Simon'un iddiasını ispat etmesini ister. Simon'un elinde beyyine olmadığı için Otaviye'ye ikrar ettiği miktarı ödemesi emredilir³⁰⁴.

Müste'menler çok kere ellerindeki hüccet-i şer'iyeyi şahitler ile destekleyerek iddialarını ispat etmekteydiler. Hüccetler kadı veya naib tarafından düzenlenmiş senetlerdi. Davalının iddiayı reddetmesi mümkün olduğu gibi şahitsiz hücceti de inkar etmesi rastlanılan vakıydı. Fakat en az iki erkek şahidin hazır bulunması ile ispat sağlanabilmekteydi. Bir kayıta Nicola v. Server ve Hama Diyer v. Paranda adlı müste'menler Semto v. Mosko adlı zimmîden davacı olurlar. Nicola ve Hama, Semto ve ortağı Kostantin'e 278 altın ve altmış akçelik çuka sattıklarını öne sürerler ve Rebiülahir 1013'te naib Mevlana Hüsam Efendi tarafından düzenlenmiş hüccet-i şer'îye ibraz ederler. Semto hücceti inkar eder. Kadı hüccete uygun delil isteyince Abdülkadir ve Pirî adlı kişiler hüccete şahit olduklarını söylerler ve Nicola ve Hama davayı kazanırlar³⁰⁵. Bir diğer kayıta Beydoki v. Virani adlı müste'men Samto v. Mosko adlı zimmîden davacıdır. 707 altınlık çuka kumaş sattığı ve alacağını temin edemediğini iddia etmektedir. Bununla ilgili elinde daha önceki kayıttaki gibi Hüsam Efendi tarafından düzenlenmiş hüccet-i şer'îye bulunduğunu söyler. Semto hücceti inkar edince önceki kayıttaki iki müslümanın hüccete şهادetleri ile müste'men Beydoki, Semto ve ortağı Kostantin zimmîler karşısında davayı kazanır³⁰⁶.

³⁰² GŞS 40: 13b/1. 28 Zilhicce 1024/ 18 Ocak 1016. Gedikli, "Efrencîler Arası Ticaret", s. 118.

³⁰³ GŞS 145: 67b/3. 3 Zilkade 1100/ 19 Ağustos 1689.

³⁰⁴ GŞS 40: 37b/2. Muharrem 1025/ Şubat 1616. Gedikli, "Efrencîler Arası Ticaret", s. 118.

³⁰⁵ GŞS 25: 71b/3 14 Şaban 1013/ 16 Kasım 1604

³⁰⁶ GŞS 25 71b/4 fi't-tarihi'l-mezbur (14 Şaban 1013/ 16 Kasım 1604) Hüccet 28 Rebiülahir 1013/23 Eylül 1604'te düzenlenmiştir.

Müste'menlerin vekil kullanması sık başvuru alan bir usuldü³⁰⁷. Vekalet dava vekilliğine dair olabileceği gibi genel vekalet şeklinde de olabilmekteydi. Vekil tayin etme lisan sebebiyle tercümanı vekil kılma olabileceği gibi coğrafi sebeplerden de ortaya çıkmaktaydı. Mesela Akdeniz'de İnöz adası konsolosu Yako Beray v. Mosi'nin (müste'men) İstanbul'daki alacaklarını toplamaya vekili olduğunu iddia eden İstefan v. Petro, el-Hâc Mehmed b. Abdi'yi dava eder. İstefan, Mehmed'in konsolos Yako'ya deyn-i şer'iden 140 kuruş borcu olduğunu ifade eder. Mehmed'e sorulunca borcunu ikrar eder fakat İstefan'ın vekaletini kabul etmez. İstefan'dan beyyine istenir. İstanbul'un sair mahallelerinde oturan üç müslüman şahit, konsolosun Mehmed'de olan alacağı ve İstanbul'daki diğer alacaklar hususunda İstefan'ı vekil kıldığını söylerler. Vekaletin sahih olduğu kabul edilince Mehmed davayı kaybeder, İstefan'a borcun tamamını öder³⁰⁸.

İddianın ispatı için en sık kullanılan delil açık bir şekilde şahitlerdi. Müste'menlerin müslüman şahitlere başvurması karşılaşılan bir durumdu. Bir kayıttaki İngiliz kaptan İngiliz vekili aracılığı ile müslüman davalıya karşı müslüman şahitlerle davasını kazanmıştı. İngiliz kaptan Esmi v. Esmi'nin iki tercümanın şهادetiyle vekaleti sabit olan Savic v. Savic adlı İngiliz, Mehmed Beşe b. Zeydan karşısında davacıdır. Kaptan Esmi'nin bundan on ay evvel Anadolu Hisarı civarından İngiltere ölçüsüyle 17 kantar demiri denize düşmüştür. Deniz fırtınalı olduğu için bir süre kalmasını istemiş Mehmed Beşe bu demirleri çıkararak bunların kendisine ait olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Vekil talepte bulunur, Mehmed Beşe iddiayı reddeder. Vekilden delil istenir. Hisar sakinlerinden iki müslüman şahit söz konusu demirlerin İngiliz kaptan Esmi'nin mülkü olduğunu, Mehmed Beşe'ye tenbih etmesine rağmen demirleri denizden çıkardığını söylerler. Vekil Savic'e yemin teklif olunur ve yemin etmesiyle davayı kazanır³⁰⁹.

İddianı herhangi bir delil vasıtasıyla ispat edilememesi durumunda davalı yemin ederek davayı kazanırdı. Fransız tüccarlarından Cozef v. Anton, balıkçı Esterko v. Kanalkoz adlı zimmîden davacıdır. Cozef, Esterko'nun dükkanına gittiğinde onun 9 altınını ve 66 akçe

³⁰⁷ Bkn. Vekalet Sözleşmesi bölümü.

³⁰⁸ GŞS 145: 57b/ 4. 21 Şevval 1100/ 8 Ağustos 1689.

³⁰⁹ GŞA 145: 96b/4. 13 muharrem 1101/ 27 Ekim 1689.

değerindeki gümüş mührünü çaldığını iddia eder. Cozaf'ten delil istenir fakat herhangi bir delil sunmaz. Esterto İncil üzerine yemin ederek davayı kazanır³¹⁰.

Elinde hüccet ve temessük bulunan bir Fransız, davalının iddiayı reddetmesi üzerine yemin ederek davayı kazanmıştır. Fransa tüccarlarından Loronçe v. Civan adlı müste'men Fransız elçisi baştercümanı Fedoniti v. Çan Barista hazır iken, Hüseyin Çelebi b. Abdullah'tan davacı olur. Loronçe'nin iddiasına göre, Hüseyin'den kağıt satışından kaynaklanan 800 kuruş alacağı vardır. Hüseyin bu borç karşılığında arsasını yıllık 740 akçeye el-Hâc Mahmud Vakfı'ndan kiraladığı ve üzerindeki binada karısı Ayşe Hatun ile ortak mutasarrıf oldukları evi bey'-i bil'l-vefa (geri alma şart satım) ile 800 kuruşa Loronçe'ye satmış ve arsayı da mütevellinin izni ile tefviz etmiştir. Loronçe, Hüseyin'in ödemesi gereken 800 kuruşu kendi alacağı 800 kuruş ile takas etmiştir. Loronçe bulunla ilgili elinde hüccet ve temessük de bulunmasına rağmen Hüseyin'in evi kendisine devretmediğini iddia etmektedir. Kendisinden sorulan Hüseyin ise kağıt satışını reddetmektedir ve evi devrettiğini kabul etmemektedir. Loronçe'ye yemin teklif edilir, yemin ederek davayı kazanır. Burada bey'-i bil'l-vefaya rehin hükümleri uygulanmış, vakıf fasid rehin sayılmış, fasid rehine de sahih rehin hükümlerinin uygulanacağı belirtilerek borç ödenene dek evin Loronçe'ye teslim edilmesine karar verilmiştir³¹¹.

Davalının zimmî olması halinde zimmî şahitler vasıtasıyla ispat mümkün olabilmekteydi. Hollandalı tüccarlar Danyal v. Galof ve ortağı Kırinliya v. Berşin, İsak v. Abraham adlı yahudi karşısında davacıdır. Hollandalı tüccarların iddiasına göre İsak ve mahkemede bulunmayan ortağı Azarya(n)'ya 13 ay önce 722,5 zirâ' kumaş 1500 esedî kuruş ve 21 akçeye satmış ve teslim eylemişlerdir. İsak ve ortağı malı kabz eylemiş ve her biri diğerinin hesabına düşen miktara da kefil olmuştur. Her ortaktan 5 kuruş ve 21 akçe almışlar. Hollandalı ortaklar mahkemede İsak'tan hem asaleten hem kefaleten borçlarını ödemesini talep etmektedir. Bu iddia İsak'a sorulunca İsak üzerine düşen 750 kuruşluk borcunu kabul eder fakat kefaleti kabul etmez. Kadı, Hollandalı ortaklardan kefalet hususunda delil ister ve

³¹⁰ GŞS 145: 116a/2. 3 Rebiülahir 1101/ 14 Ocak 1690.

³¹¹ İŞS 22: 2a/1. 11 Cemaziyelahir 1107/ 17 Ocak 1696. "... menzil-i mezbûr vakf 'arsa ile meşgûl olmağla rehn-i mezbûr rehîn-i fâsid olup ve rehîn-i fâsidin hükmi rehn-i sahîh hükmi gibi olmağla edâ-yı deyn idinceye değin mürtehin için hakk-ı habs olmağın mucebiyle menzil-i mezbûri rehniyyet üzere müdde'î-i mezbûra ba'de't-teslim..."

şer'î mehil verir. İkrarı gereği İsak'a borcu olan 1500 kuruşu ödemesi tembihlenir³¹². Burada ilk borç 1500 kuruş ve 21 akçedir. İsak ve ortağı beşer akçe ve 21 kuruş ödemelerine rağmen borcun kalanının 1500 (750+750) akçe olarak istenmesi ve kabul edilmesi bazı şüpheleri de beraberinde getirmemektedir fakat bu hesap hakkında hiçbir farklı ifade kullanılmaması başka çıkarımları engellemektedir. Bu davadan 42 gün sonra başka bir kayıta Hollandalı ortaklar yine İsak karşısındadır. Hollandalıların elinde İsak'ın borcuna dair hüccet vardır fakat süre verilerek kefalet için delil istenmiştir. Abraham v. Aslan ile Salam v. Abraham adlı yahudiler İsak ve ortağının birbirlerine kefil olduklarına şahadet ederler. Şahitlikleri sahih kabul edilince İsak'a kefil olduğu 750 kuruşu ödemesi tembihlenir³¹³.

Diğer örnekte ise İngiliz alacaklı, bir yahudi karşısında alacağını iki yahudi vasıtasıyla ispat etmiştir. İngiliz Rodolko v. Espo, borçlusunu müteveffa yapağıcı Yako v. Yahud'un mirasçısı küçük çocuğunun vasisi Rafayel v. Vadso karşısında davacıdır. Rodolko'nun iddiasına göre on dört ay önce frengi altın değiş tokuşu için bin kuruşluk para ve 1458 kuruşluk şerifi altın, toplamda 1458 kuruşu Kohen Yako'ya teslim etmiştir. Yako'nun ölümünün ardından Rodolko aynen mevcut ise parasını, harcanmış ise karşılığını vasi Rafayel'den talep etmektedir. Rafayel'den sual olununca terekede söz konusu meblağın varlığını kabul eder fakat Rodolko'nun iddiasını kabul etmez delil getirmesini ister. Rodolko, Avram v. Mosi ve Yako v. Abram adlı yahudileri mahkemeye getirmiştir. Şahitler Rodolko'nun müteveffa Yako'ya mezkur meblağı huzurlarında verdiğini söylerler. Şahitlikleri kabul edilir. Davayı İngiliz Rodolko kazanır³¹⁴.

Devam eden kayıtlarda aynı gün içerisinde başka müste'menlerin de Yako'dan alacakları sebebiyle Rafayel'e dava açtıkları görülür. Divan v. Ovanes, Yako'ya frengî altın değiş tokuş etmek için 50 kuruşluk para ve 750 kuruşluk şerifi altın toplam 1500 kuruş vermiştir. Yako ölmüştür ve parasını mirasçısı küçüğün vasisi olan ve terekeyi elde bulunduran Rafayel'den talep etmektedir. Rafayel önceki kayıta olduğu gibi bu meblağın terekedeki varlığını kabul eder, borçlanmayı reddeder ve beyyine talep eder. Divan, Kamal v. Yako ile Yuzbahan v. Hayim'in vakaya şahitliklerini izhar etmesiyle devayı kazanır³¹⁵. Diğer davada ise yine İngiliz Andon v. Andon ise Yako'ya frengî altın değiş tokuşu için 1500

³¹² İBŞS 46: 19a/3. 2 Cemaziyelahir 1097/ 26 Nisan 1686.

³¹³ İBŞS 46: 74a/2. 15 Recep/ 1097/ 7 Haziran 1686.

³¹⁴ İBŞS 46: 93a/2. 25 Şaban 1097/ 17 Temmuz 1686.

³¹⁵ İBŞS 46: 95b/2. 25 Şaban 1097/ 17 Temmuz 1686.

kuruşluk para ve 1500 kuruşluk vermiştir. Bunu vasi Rafayel'den talep eder. Rafayel paranın varlığını kabul eder sebebi reddeder ve beyyine ister. Andon yahudi Yako v. Yako ile Saval v. Mosi'nin şehadetleriyle ispat eder ve davayı kazanır³¹⁶.

2. Teb'anın Müste'menlere Karşı Davası

Teb'anın müste'menlere karşı dava açması da aynı usule tabi idi. Sadece ahidnâmelerde belirtildiği şekilde ahidnâme verilen ülke teb'asından sözleşmeye dayanarak alacak talebinde bulunanlar kadıdan onaylı hüccet getirmek zorundaydı. Kadı tarafından tasdik edilmiş hüccet-i şer'iyeye ve temessük meselesi birçok dava açısından belirleyici idi. Bu bakımdan birkaç davayı incelemek faydalı olacaktır:

Cezayirli Mustafa Bölükbaşı, İngiliz elçisi Vazcelis hakkında davacıdır. Elçiyi tercüman Likaro adlı kişi temsil etmektedir. Vazcelis Cezayir'e daha önce gelmiş ve Mustafa'yı İstanbul'a götürmeyi teklif etmiş, şayet zarara uğrarsa karşılayacağını söylemiştir. Gemi ile yola çıkarlar, gemi dârülhârb olan Sibye'ye uğrar. Mustafa'nın 100'er kuruşluk iki kölesi ve kıymetini belirttiği bazı eşyaları gasbedilir. Vazcelis'in kefil olduğunu söyleyerek zararını karşılmasını talep etmektedir. Vazcelis kefaleti reddeder. Ayrıca İngilizlerin dârülişlâmdaki ticaretlerinde haklarında dava açanların elinde hüccet olması gerektiğini belirtir:

“İngiliz müste'menlerinin dârü'l-islâmda ettikleri muâmelâta müte'allika olan da'vâ ve nizâ'ları için murâfa'a-i şer'î olunduklarında müdde'ilerin yedlerinde hüccet-i şer'iyeleri yoğise bilâ-hüccet da'vâları istimâ olunmayup ve üzerlerine şehâdet idenlerin şehâdetleri istimâ olunmamak bâbında tuğrâ-yı garrâ-yı Sultânî ile mahallî ahidnâmeleri ve şeyhülişlâm hazretlerinden fetvâ-yı şerîfeleri olup müdde'î-i mezbûrun husûs-ı mezkûr için yedinde hüccet-i şer'iyeye yoktur iş bu yedimde olan ahidnâme ve fetvâ-yı şerîfeye nazar olunup men' olunmak matlubumdur...”

³¹⁶ İBŞS 46: 96a/1. 25 Şaban 1097/ 17 Temmuz 1686.

Mahkemede ahidnâme ve şeyhülislâmın fetvası okunur, Mustafa'ya elinde hüccet-i şer'iyeye olup olmadığı sorulur. Olmadığını ikrar eder. Kefalet iddiasının dinlenmeyeceği kararı ile mahkeme sonuçlanır³¹⁷.

El-Hâc Mustafa b. Hüseyin, Fransa'nın Eğriboz konsolosu Palyehar v. Vales'den konsolos vekili Yiro v. Mandon karşısında tercüman Badisda v. Tamar hazırken davacı olur. Mustafa, Eğriboz'da İstanbul'a peynir getirmek istemiştir. Konsolos Palyehar, Aznarov adlı reisin şitye türündeki gemisine yönlendirmiş. Peynir zarar görürse kefil olacağını belirtmiştir. Peyniri yüklenmiş fakat Aznarov'un peynirin üzerine zeytinyağı koyması sebebiyle peynir çürümüştür. Mustafa, Palyehar'ın kendisine kefaleten 250 kuruş ödeyerek zararını tazmin ettiğini fakat daha sonra bu parayı geri aldığını ifade etmiştir. Davalı taraftan sorulunca Yiro ellerinde ahidnâme bulunduğunu söyleyerek Fransız tüccarları aleyhinde açılacak davalarda hüccet-i şer'iyeye olması gerektiğini belirten kayıt gereği bu iddianın dinlenemeyeceğini ifade eder. Mahkemece ahidnâme kaydına bakılır bu minvalde karar verilir³¹⁸:

“...France tâ'ifesinin müste'menlerinin memâlik-i Osmâniye'de bey' ü şirâ' ve kefâlet ve ticâret husûsunda ve sâ'ir umûr-ı şer'iyede tercümânları ile kâdiya varup sicil itdürüp hüccet almadıkça da'vâları istimâ' olunmaya deyü yedimizde taraf-ı saltanat-ı aliyye'de bin beş senesi tarihiyle müverrah ahidnâme-i hümâyun vardır deyü tarih-i mezbûr ile muverrah ve tuğrâ-yı garrâ-yı sultanî ile mücellâ ahid-nâme-i hümâyûn ibraz idüp nazar olundukda...”

Yahudi İsak v. Abraham, İngiliz Aved v. Aved'den davacıdır. Baş tercüman Antonaki v. İstefan da hazırdır. İsak, İngiliz tüccar Nik v. Nik'ten 5500 kuruş alacağı olduğunu Nik'in başka bir ülkeye giderken Aved'i borcuna kefil tayin ettiği için borcunu Aved'den ister. Görüşü sorulan Aved, İsak'ın ifadesini reddeder. Sultan Mehmed Han'a ait 1675 tarihli bir ahidnâme ve Ebu Said Efendi ile Mehmed Bahai Efendi'ye ait iki fetva örneği sunar. Bu ahidnameye ve fetvalara göre İngiltere müste'menlerinden tüccar, tercüman ve komسیونcular ile ticari ve hukuki ilişkisi olanlar bunu mahkemeye tescil ettirmelidirler. Tescil ettirip hüccet almayanların davası şahitlerle dinlenilmeyecektir. İsak'tan iddiasını destekler mahiyette

³¹⁷ İŞS 9: 19a/1. 25 Şevval 1071/ 23 Haziran 1661.

³¹⁸ İŞS 9: 222b/1. 27 Rebiülahir 1072/ 20 Aralık 1661.

hüccet istenir. İsak hüccet sunamayınca davayı kaybeder³¹⁹. Fetva metninde ahidnâme hükmünün aynısı kayıtlıdır:

“... İngiltere tüccârından biri medyûn veya kefil olup firâr iderlerse veya müflis olursa deyn borçludan taleb olunup elinde müdde‘înin hüccet-i şer‘iyye ile kefli olunmıyacak âhar kimesne tutulup deyn-i mezbûr âhardan taleb olunmaya deyü İngilterelü ve âna tâbi‘ olan yerlerin bâzîrgânları ve âdemleri ve tercümânları ve simsârları ile memâlik-i mahrûsadan bey‘ ü şîrâ ve ticaret ve kefalet ve sâ‘ir umûr-ı şer‘iyye husûsı vâkı‘a oldukda muradları olursa kâdıya varup ketb ü sicil itdürüp ba‘dehû nizâ‘ olursa hüccet ile sicile nazar olunup da‘vâları hüccete muvâfık ise müceb-i hüccet-i şer‘iyye ile amel oluna ve mâdâm ki kuzâtdan hüccetleri olmayup mücerred şâhid ikâme itmekle da‘vâları istimâ‘ olunmayup dâ‘imâ hüccet-i şer‘iyye olmak üzere yedimde ahidnâme-i hümâyûn ve iki kıta fetevâ-yı şerîfe..”

“...İngiltere ve âna tâbi‘ olan yerlerin bâzîrgânları ve âdemleri ve tercümanları ve simsârları ile memâlik-i mahrûsada bey‘ ü şîrâ ve ticâret ve kefâlet husûsları ve sâ‘ir umûr-ı şer‘iyyeleri vâkı‘a oldukda murâdları olursa kâdıya varup ketb ü sicil itdürüp hüccet alalar ba‘dehû nizâ‘ olursa hüccet ve sicile nazar olunup da‘vâları hüccete muvâfık ise hüccet-i şer‘iyye ile ‘amel oluna deyu...”

Tacir İvaz v. Piri, İngiliz Forenton v. Cani karşısında mahkemededir. İvaz, Venedik’te ticaret yapan Covan v. İston’a dokuzar dirhem ağırlığında 2600 riyâlî kuruş borç vermiştir. Covan bu parayı İngiliz Forenton ile İvaz’a havale etmiş ve İvaz’a borcu ile ilgili kendi el yazısı ile düzenlediği mührü bulunan poliçe vermiştir. İvaz poliçeyi Forenton’a ibraz ettiğinde Forenton havaleyi kabul etmiş ancak 260 kuruş ödeme yapmıştır. İvaz parasının geri kalanını istemektedir. Bu husus İngiliz Forenton’a sual edilir. Forenton iddiayı tamamen reddettikten sonra İngiliz aleyhinde Osmanlı topraklarında dava açılabilmesi için davacının elinde kadıdan onaylı hüccet olması gerektiğine dair ahidname ve şeyhülislâmdan alınmış fetvayı mahkemeye sunar:

“...İngiliz müste‘menlerinin dâr-ı İslâm’da ettikleri mu‘âmelâta müte‘allika olan da‘vâ ve nizâ‘ları için mürâfa‘a-i şer‘ olduklarında müdde‘îlerin yedinde hüccet-i şer‘iyyeleri yok ise bilâ-hüccet da‘vâları istimâ‘ olunmayıp üzerlerine şehâdet edenlerin şehâdetleri

³¹⁹ İŞS 23: 7b/2. 4 Cemaziyevvel 1108/ 29 Aralık 1696.

istimâ‘ olunmamak bâbında tuğrâ-yı garrâ-yı sultânî ile mücellâ ahidnâme ve şeyhülislâm hazretlerinden fetvâ-yı şerîfe olup...”

Ahidname ve fetva metni incelenir. İvaz’a elinde hüccet olup olmadığı sorulur. Olmadığını söylemesiyle İvaz’ın davası düşer. “Mu‘ârazadan men‘ olunur.”³²⁰

Bir kayıтта zimmî Dimitri iddiasını ispatlayamamış, Fransa elçisinin vekili şahitler vasıtasıyla davayı kazanmıştır. Dimitri v. Petro, Fransız elçisi Kellaraga hakkında hizmet sözleşmesinden kaynaklanan alacak iddiasıyla davacıdır. Kellaraga’yı mahkemede şer’an vekaleti ispatlanan Kaptan Badiye v. Bortolmiyo temsil etmektedir. Dimitri, Kellaraga için yıllık 25 kuruşa 4 yıl çalıştığını 50 kuruş alacağı ve bir takım eşyasının kaldığını ifade eder. Vekil Badiye kendisine bu husus sorulunca reddeder ve müvekkili Kellaraga’nın toplam 110 kuruş ödeme yaptığını ve bu hususun daha önce çıktıkları bir mahkemede Dimitri tarafından şahitler huzurunda kabul edildiğini söyler. Badiye şahitleri çağırır, şahitler teyid eder. Davayı elçi Kellaraga kazanır³²¹.

Davalı olarak müste‘menlerin şahitler vasıtasıyla davayı kazanmaları mümkündür. Mısır tüccarlarından Halil b. Abdullah, İngiliz kaptan Semel v. Komado karşısında davacıdır. Halil, Kahire ve İskenderiye’den İstanbul’a dörder kuruş kıymetindeki kıymetli iki Mısır hasırını götürmesi için Semel kaptan ile anlaşır. Halil kendi izni olmaksızın hasırlarının İngiliz kaptan Komar’ın gemisine yüklenildiğini iddia eder. Daha sonra ilgili gemiye bir Fransız kaptan el koyunca hasırlar zayi olur. Halil, hasırların değeri olan sekiz kuruşu talep etmektedir. Bu husus sual olunan Semel ise kendi gemisinin yükünün fazla olması sebebiyle Halil’in izniyle Komar’ın gemisine yüklediğini söyler. Kendisinden delil istenir. Gelen iki şahit malların Halil’in izniyle yüklendiğini söylerler. Davayı Semel kazanır³²².

Teb’adan davacı olan kişi şayet delil getiremezse davalı müste‘men yemin ederek davayı kazanabilirdi. Meyhaneci Nikola v. Nardo, İngiltereli kaptan Kafor karşısında davacıdır. Tercüman Dimitraško v. Dominik de hazırdir. Nicola’nın iddiasına göre 15 ay evvel bazı gemici İngilizlere ekmek, pabuç ve içki (hamr) satmış ve 90 kuruş alacağı kalmıştır ve Kafor da bu borca kefil olmuştur. Kafor borcu kabul etmemektedir. Nicola’dan kefaleti

³²⁰ İŞS 12: 131a/1. Fi gurre Cemaziyelahir 1074/ 1664. “...Poliçe ta‘bir olunur havâle-i mezbûreyi mübeyyin ve nâtik ve hat ve hâtemini hâvî temessük verip...”

³²¹ GŞS 130: 17b/1. 15 Rebiülevvel 1094/ 14 Mart 1683.

³²² GŞS 145: 107a/7. 27 Safer 1101/ 10 Aralık 2013.

ispat edecek delil istenir herhangi bir delil getiremeyince Kofar'a kefil olmadığına dair yemin teklif olunur. Davalı Kafor Hz. İsa'ya inen İncil üzerine yemin eder ve davayı kazanır³²³.

Bazı kayıtlarda davanın neticesi tam net olmayabilirdi, her ne kadar davadan bahsedilse de kimi kayıtlar nizasız bir biçimde tescille sonuçlanabilmekteydi. Yeniçeri Hızır Beşe b. Abdülvehhab, Manol Reis v. Lika adlı efrencî hakkında davacı olur. Hızır Beşe'nin gemisi Akdeniz'in Taşoz adasında bir düşman gemisi tarafından basılmış gemide bulunan buğday, toplar, çeşitli aletler ve bir karamürsel sefinesi (bir tür kayık) gasbedilmiştir. Hızır gasbedilen toplarından ikisini Manol'un gemisinde gördüğünü iddia eder. Bu husus kaydedilip Hızır'a bir nüsha verilir³²⁴. Davanın akıbeti hakkında sonraki kayıtlarda veri yoktur. Hızır'ın iddiasını ispatlayacak delile ihtiyacı vardır.

4000 akçe meselesini yerel mahkemede itiraz konusu yapıldığı tek örnek Alanya kadısı huzurunda gerçekleşmiştir. Zira bir çok dava 4000 akçenin üzerinde olmasına rağmen Galata kadılığına getirilmekteydi. Bu kayıta davanın cezai bir niteliği de vardır. Fransa elçisinin bütün işlerine vekil olan Çiradin Beyzade'nin tescilli vekilleri tercümanlar Batista v. Kornit ve Komyonis, Antalya'dan Mehmed Beşe b. Osman karşısında mahkemededir. Fransız kaptanlar Andon Berteber ve Kolyormo Martin, Kıbrıs'tan gelirken Molla Mehmed b. el-Hâc Musalli'yi gemide esir etmeye kalkışmışlar, eşyalarını gasbetmişlerdir. Molla Mehmed, Alanya'da hilafeten kadı olan Mehmed Efendi huzurunda dava açmıştır. Alanya'da elçi tarafından atanmış bulunan konsolos Belarton (zimmî) adlı konsolos Fransız müste'menleri hakkında 4000 akçeden fazla olan davaların İstanbul'da görüleceğini bildirir. Bununla ilgili imzalı resmî ahidnâme suretini biraz eder. Alanya kadısı davayı İstanbul'a havale eder. Molla Mehmed, İstanbul'daki davanın 26 Şabandan 5 Şevval'e (31 gün olarak belirtiliyor) ertelenmesini ister, dava bu tarihe alınır. Fransız kaptanlar Mehmed Beşe'ye teslim edilir. Mehmed Beşe 14 gün önce elçinin vekili Çiradin Beyzade'ye kaptanları teslim etmiştir. Çiradin, sürenin dolmasına rağmen Molla Mehmed'in mahkemeye gelmediğini belirtir, Mehmed Beşe bunu kabul eder. Kaptanlar serbest kalır³²⁵. Bu kayıt sicillerde rastladığımız ceza hukukunu ilgilendiren tek örnektir. Molla Mehmed'in Fransız kaptanlarca esir edinmek istenilmesi, mallarının gasbedilmesi karşısında davasının 4000 akçeden fazla

³²³ GŞS 145: 36b/1. 2 Ramazan 1100/ 20 Haziran 1689.

³²⁴ GŞS 25: 50a/4 ty.

³²⁵ GŞS 145: 48a/1. 5 Şevval 1100/ 23 Temmuz 1689.

olması sebebiyle İstanbul'a havalesi bir çok soruyu da beraberinde getiriyor. Fransız kaptanlarının Mehmed Beşe tarafından hapsedilemesi davanın niteliği konusunda bazı ip uçları veriyor. Zira ahidnâmeye göre Fransızlar borçlarından dolayı hapsedilmeyecektir. Buradaki gasp hadisesi bir suçtur fakat Alanya konsolosunun 4000 akçe savunmasının kabul görmesi davanın niteliği konusunda başka kuşkuları da uyandırmaktadır. Zaten Molla Mehmed hazır bulunmadığı için sorgulanma safahatine geçilememiştir. Kaptanlar serbest kalmıştır.

Müste'menlele alakalı aile hukukuna dair olabilecek tek kayda rastlanılmıştır. Maryora bt. Kiryazi'nin adlı hristiyan kadının annesi ve şer'an vekili Garifelya bt. Kiryazi, İsak v. Salamon adlı yahudinin karşısında mahkemededir. Garifelya'nın ifadesine göre Maryora'nın kocası Hristodoli v. Feli bundan altı evvel dârülharbe gitmiştir, eğer bir ay içinde dönemezse kendi malından Maryora için günlük beş akçe nafaka vaad etmiş İsak'ı da kefil kılmıştır. Maryora'nın bir aylık alacağı vardır. İsak kefaleti kabul etmekle birlikte Hristodoli'nin bu kefalet meselesinin ardından Maryora'yı talâk-ı bâ'in ile boşadığını söyler bununla ilgili Sava ve Yorgi adlı iki zimmî şahit getirir. Zimmîlerin şهادeti kabul edilince Maryora'nın vekili Garifelya'nın davası düşer. Garifelya bu kez Maryora'yı İngiltere taifesinden Vaha v. Derbace adlı müste'men ile kırk kuruşa (mehir olarak) nikahladığını söyler³²⁶. Dava iki zimmî arasında geçmektedir, nafaka alacağı iddiası kefalete dayanmaktadır. Bunun sonuçlanmasının arsından Maryora'nın annesi Garifelya'nın kızını bu kez İngiltere taifesinden Vaha v. Derbace ile 40 kuruş mehir kararlaştırarak nikahlaması hayli ilginç bir kayıttır. Böylelikle bir zimmî-müste'men evliliği ilk kez kayda geçmiştir.

Eski Musul valisi Kethüdâ Ahmed Paşa'nın vekili İbrahim b. Mahmud ile İngiliz tüccar Lenk b. Lenk kadı huzurundadır. İngiltere elçisinin baş tercümanlarından Antonaki de hazırır. Vekil İbrahim'in ifadesine göre Ahmed Paşa'nın ellerinde bulunan hazîne temessükünde yazılı olduğu üzere devletten (taraf-ı mirîden) 25.150 kuruş alacakları vardır. Ahmed Paşa, Lenk'i devletten parayı almak üzere vekil tayin etmiş ve Lenk de vekaleti kabul etmiştir. İbrahim, mahkemede Ahmed Paşa'nın alacağını tahsil etmek üzere kendisine vekalet verdiği dair temessük sunar ve Lenk'ten alacağı ister. Lenk, İbrahim'in vekaletini kabul etmeyince İbrahim dört müslüman şahit ile ispat eder. Ardından borcun muhasebesi yapılır.

³²⁶ GŞS 145: 24 a/2. 14 Şaban 1100/ 3 Haziran 1689.

Lenk, Ahmed Paşa için satın aldığı eşyaların bedelini, Paşa'da olan alacağını, devlete ödediği masrafları ve hizmetin karşılığı olan bedeli toplam paradan düşer. 6700 kuruşluk bir hesap yapılır ve Lenk bu parayı İbrahim'e devreder³²⁷. Uzun, teferruatlı, büyük bir dava, Paşa'nın taraf-ı mirîde olan alacağı için niçin Lenk'i vekil kıldığı büyük bir soru işaretidir.

Kethüda Ahmed Paşa'nın vekili Hasan Ağa b. Ahmed, İngiliz Lenk ile birlikte kadı Yusuf Efendi huzurundadır. Ahmed Paşa, Lenk'ten borç almıştır ve bu sebeple bazı değerli eşyasını rehin bırakmıştır. Hasan Ağa, Ahmed Paşa'nın Lenk'e borcunu ödediğini ve Lenk'in rehin eşyaları teslim ettiğini ifade eder. Lenk'in kabul etmesiyle birbirlerine karşı alacak ve davalarının olmadığını ifade ederler ve tescil olunur³²⁸.

Konusu hukukî bir işlem olmayan davalarda teb'adan bir kimse şahitler vasıtasıyla iddiasını ispat edebilirdi. El-Hâc Mustafa b. Mehmed, İngiliz Cangor v. Fever karşısında davacıdır. Tercüman Dimitraşko v. Dominiko hazırır. Mustafa, Sakız'dan İstanbul'a nakletmek üzere Cangor kaptanın kalyon türü gemisine büyük cins bir top yükletmiştir. Gemi denizde batar. Mustafa, İngiliz Cangor'un topu denizden kurtardığını ve halen Kara Mustafa Paşa Hanı'nda muhafaza ettiğini iddia eder. Cangor topu denizden kurtarıp çıkardığını fakat bu topun kendisine ait olduğunu söyler. Mahkeme Mustafa'dan topun kendisine ait olduğuna dair beyyine ister. Mustafa mahkemeye getirdiği üç müslümanın şahadetiyle topun kendisine ait olduğunu ispat etmiş olur. Mahkeme, Mustafa'dan bu topu başkasına satmadığına, elinden çıkarmadığına dair yemin etmesini ister Mustafa yemin ederek davayı kazanır³²⁹.

Bir kayıтта davalı konumundaki müste'men daha evvel İngilizce olarka düzenlediği belgeyi delil olarak sunmaktadır. Yemin ederek belgeyi teyit etmektedir. Davacının delil getirememesi durumunda davalının yemin etmesi yeterliydi. Olayda Yani v. Kunderato'nun varisi olan oğulları Manol ve Dimitraki ile İngiliz Corco v. Radomdini mahkemededir. İngiltere elçisisinin baş tercümanı Antonaki v. İstifani ile divân-ı âlî tercümanı İskerlet oğlu Aleksandro'da hazırır. Manol ve Dimitraki, babaları Yani'nin 14 yıl önce İngiliz Corco'ya 813 kuruş değerinde kürk emanet ettiğini ve geri almadan öldüğünü iddia ederler. Eğer mevcutsa aynı değilde şer'î değerini istemektedirler. Corco'ya sual olununca Yani'nin İngiltere tüccarlarından Roberto, Akensandro ve Mariçiyö adlı müste'menlere olan 3000

³²⁷ GŞS 145: 99b/2. 28 Muharrem 1101/ 11 Kasım 1689.

³²⁸ GŞS 145: 101b/4. 12 Muharrem 1101/ 26 Ekim 1689.

³²⁹ GŞS 145: 78/b. 29 Zilkade 1100/ 14 Eylül 1689.

kuruşluk borcundan dolayı kürkü kendisine bıraktığını ve kendisinin de bu kürkleri alacaklılara teslim ettiğini söyler ve davacılar bunlarla ilgili İngilizce bir temessük de verdiğini söyler. Davacıların elindeki temessük tercümanlar tarafından tercüme edilerek okunur. Corco'nun bu kürkleri Roberto, Akensandro ve Mariçiy'o'ya vermek için aldığı yazılıdır. Corco'dan bu kişilere verdiğine dair yemin etmesi istenir. İncil üzerine yemin ederek davayı kazanır³³⁰.

Edirne'de oturan sahhaf Ali Efendi b. Abdurrahman, Felemenk tüccarından Arak v. Romiroz'un tescilli vekili tercüman Galilo v. Civan karşısında davacıdır. Ali Efendi'nin ifadesine göre Arak'ın Edirne'de öldürülen eski Bolu valisi Zor Mustafa Paşa'dan 600 kuruş alacağı olup bu paraya kendisi kefil olmuştur. Ali Efendi, Arak'a borcunu Paşa ölmeden ödemesine rağmen Arak'ın kendisine bir çok kereler dava açarak haksız yere 550 kuruşunu aldığını ifade eder. Görüşü sorulan Galilo, Arak'ın söz konusu 550 kuruşun merhum Paşa'nın borcundan bağımsız olarak Ali Efendi'nin 600 kuruşluk borcundan (karz-ı şer'iden) tahsil edildiğini, 50 kuruştan da mahkemede vazgeçtiği ifade etmiştir. Ali Efendi tasdik etmiş ve davayı Arak kazanmıştır³³¹.

Bu davada anlaşılan bir husus taşrada görülmeyecek davaların südde-i saadette görülmesine örnek teşkil edebilir. Bu sadece İstanbul Mahkemesi için değil daha önceki Alanya'dan sevk edilmiş bir davada da görülen bir husustur. Zira bir taraftan kadı'nın sıfatları değişmekte diğer taraftan şühûdul adl arasında eşraf görülmektedir.

Tersane emini Mustafa Efendi'nin ölmesiyle kardeşi İbrahim Ağa vasi tayin edilmiştir İbrahim Ağa, ölen Kasapbaşı Yusuf Efendi'nin varislerinden eşleri Rabia Hatun b. Mehmed ve Fatma Hatun b. Abdullah, kız kardeşi Meryem, amcaoğlu el-Hâc İbrahim b. Mustafa ile İngiliz tüccarlardan Edvardo v. İstafert, Cerat, Mosi v. Avam karşısında mahkemededir. İngiliz elçisi baş tercümanı Antonaki v. İstefani de hazırdir. İbrahim Ağa'ya göre Yusuf Efendi ölümünden önce kullanım hakkını elinde bulundurduğu mukataayı bir yıllığına 28.750 kuruşa Mustafa Efendi'ye devretmiştir. Mustafa Efendi 28.085 kuruş ödeme yapmış ancak Yusuf Efendi parayı alıp harcamasına rağmen mukataayı devretmemiştir. Tarafların

³³⁰ İŞS 22: 36a/2. 10 Şaban 1107/ 15 Mart 1696. Söz konusu İngilizce temessük şöyle ifade edilir "...nâtk ve hatmi hâvî kendi lişânımız üzre hâlen müdde'iyâni mezbûrânın yedlerinde olan iş bu temessük..." Müste'menin yemin etmesi ise "... Corco'ya bi'talep yemîn teklîf olundıkda ol dahi hasbe'l-mes'ûl yemîn-i billâhü'l-lezî enzele'l-İncîl 'alâ İsâ 'aleyhi'selâm itmeğin mücebiyle..."

³³¹ İŞS 22: 162a/1. 14 Safer 1108/ 12 Eylül 1696.

ölümünde sonra Yusuf Efendi'nin eşlerinin vekili Ahmet Ağa, Yusuf Efendi'nin miras bıraktığı evi 5500 kuruşa Halep kadısına satarak parayı bütünüyle almış ve üç İngiliz tüccara olan 29.445 kuruşluk borç gereğince hücceti bulunan 4000 kuruşluk ve 858 kuruşluk demiri alacaklılara vermiştir. İbrahim Ağa, Yusuf Efendi'nin borçlarının terekesinden fazla olması sebebiyle terekenin alacaklılar arasında payşatırılmasını istemektedir. Onun hesabına göre kendilerine 1026 kuruş düşmektedir. Görüşleri sorulan İngilizler, Yusuf Efendi'nin ölümünün ardından Rumeli Kazaskeri Mirza Mustafa Efendi huzurunda mahkemeye çıktıklarını, burada varislerin vekilleri olan Ahmed Ağa ile Hüseyin Ağa'nun borca kefil olmasıyla ellerinde bulunna hüccete dayanarak Ahmed Ağa'dan 4000 ve 858 kuruş değerinde demir aldıklarını bunu da hüccetin arkasına yazdıklarını söylerler. Şahitler Ahmed Ağa'nın bu ödemeyi kefalete dayanarak yaptığını beyan ederler. Mahkeme İbrahim Ağa'ya bu sebeple davacı olamayacağını söyler. Davayı İngiliz tacirler Edvardo, Cerat ve Mosi kazanır³³².

El-Hâc Mehmed b. Mehmed, Ceneviz elçisinin de reisi olan Fransız Komarye v. Covaye karşısında mahkemededir. Tercümanlar hazırdır. Hacı Mehmed, Komarye'ye bir buçuk ay evvel 459 kantar yapağını her kantarı 5 esedî kuruş olmak izere 2295 kuruşa satmıştır. Hacı Mehmed'in iddiasına göre malı teslim etmiş ancak Komarye 1180 kuruş ödeme yapmıştır. Komarye'ye sual olunur, 459 kantar yapağını aldığını 1180 kuruş ödediğini kabul eder. Daha sonra Hacı Mehmed'e 487,5 kuruşluk çeşitli kumaşlar sattığını ifade eder. 1115 kuruşluk geriye kalan borcundan 487,5 takas edildiğinde borcunun 627,5 kuruş kalacağını iddia eder. Hacı Mehmed'e sual olununca Komarye'nin iddia ettiği kumaşları görmeden aldığı daha sonra beğenmeyerek kabul etmediğini söyler. Komarye'den iddia ettiği şekilde delil istenir. Delil getiremez. Daha sonra Mehmed'e kumaşları ilkin görmediğine, gördükten sonra da kabul etmediğine dair yemin teklif edilir. Yemin ederek davayı kazanır. Komarye'ye 1115 kuruşu ödemesi tenbih olunur³³³. Bu olayın sicillerdeki izdüşümü hayli tereffuatlıdır. İstanbul Bâb Mahkemesi 3 numaralı defterde 24 adet kayıt Petro Reis'in zayı ettiğini malların tazmini ve kefalet bahislerine aittir.

³³² İŞS 23: 31b/1.10 Recep 1108/ 2 Şubat 1697.

³³³ İBŞS 3: 105a/7, 105b. 15 Ramazan 1077/ 15 Mart 1667. Fransız Komarye'nin kendisi hakkında açılan davadan dolayı davacının hücceti olmadığı def'ini öne sürmemesi merak konusu. Ayrıca davanın görüldüğü yer hakkında ifade edilen "...dîvân-ı kâim makam-ı sadr-ı a'zamîde akd olunan meclis-i şer'î şerîfde..." ifadesi de merak konusudur.

Bir kayıta halihazırda İskenderiye emini olan yahudi Avram'ın cekili Salamon, Fransız elçisinin vekili tercüman Basista v. Bornati karşısında davacıdır. Avram Fransız kaptan Petro Reis'in gemisine Kahire'den İstanbul'a götürmek üzere belli bir miktar kahve ve şeker ile ihramları yüklemiştir. Fakat diğer kayıtlarda belirtildiği üzere kaptan dârülharbe gidip malları zayı etmiştir. Bu husus vekil Batista'ya sorulunca Batista müvekkili elçinin Fransız kaptana kefil olduğunu kabul eder. İhramların değerine itiraz ede bunun değer tespiti için Salamon'a süre verilir. Batista'nın kahve ve şekerin bedelini ödemesine hükmedilir³³⁴. Bu dava incelenirken müste'menlerin şahsi sorumlulukları olduğuna dair ahidnâme hükümleri hatırlanabilir. Fakat burada elçi kaptana kefil olmuştur. Herhangi temessükten bahsedilmiyor muhtemelen kefalet şahitlerle ispat edilmiştir.

Bu hususta aynı defterde tespit ettiğimiz bir çok dava vardır. Aynı surette Yahuda v. Yako, Avram, Vaneste v. Murdehay, Yakosakanas, İbrahim Bey b. Kadri, Kapıcıbaşı Mustafa Ağa, Hüseyin Efendi, İlya v. Mosi, Mustafa b. Kasım, İsak v. David, Vaneste v. Murdehay, Yako v. Yaşua, Yasef v. Yako, Eski Mısır valisi Ömer Paşa, Abraham v. Aslan, Şemuyil v. Yako, Süleyman Efendi, Yahuda v. Yako, Yakosakanas v. Mosi, Mehmed b. Mehmed gemiye yükledikleri mallarının tazminini istemektedirler ve davayı kazanırlar³³⁵. Davaların bir kısmında Salamon vekil olmuştur.

Musi v. Yagop adlı yahudi efenc tüccarından Simon v. Andriku adlı müste'men karşısında davacıdır. Dört ay önce her biri 105'er akçeden 120 adet kara sığır derisini 12.560 gümüş akçeye satmış ve derileri kendisine teslim etmiştir. Alacağını talep etmektedir. Simon'a bu husus sorulur. Simun, dört ay önce Musi ve mahkemede bulunmayan ortağı Gersun Yagob'dan 12.560 akçeye 120 sığır derisi aldığını fakat Musi'nin bedelin yarısına istemeye hakkı olduğunu savunur. Musi'den tek başına alacak olduğuna dair delil istenir, delil getirmez. Bunun üzerine Simun'a yemin teklif olunur ve yemin edemez. Sonra Musi'nin kendisine derileri müstakilen sattığı fakat ortağı Gersun'un bedelin yarısını kendisine verilmesini istediğini söyler. Bu sebeple bedelin yarısını Musi'ye değil Gersun'a boçlu

³³⁴ İBŞS 3: 73b/2, 14 Şaban 1077/ 9 Şubat 1667.

³³⁵ İBŞS 3: 73b/1, 73b/2, 72b/73b/4, 74b/1, 74b/2, 74b/3, 74b/4, 75a/1, 75a/2, 75a/3, 79b/4, 79b/5, 79b/6, 79b/7, 80a/1, 80a/2, 80a/3, 80b/7, 81a/1, 81a/2, 81a/3, 81a/4, 81a/5, 82a/3, 82b/1, 105a/7, 115a/1. Muhtelif tarihler.

olduğunu söyler. Bu alacağın tamamının Musi'ye ait olduğunun ikrarı kabul edilir. Simon'a söz konusu meblağın tamamını ödemesi emredilir. Musi'ye ilâmın bir nüshası verilir³³⁶.

3. Müste'menin Müste'mene Karşı Davası

Fransa'nın Kahire balyozu ve İskenderiye konsolosu olan Pavlo v. Cevan adlı efrencî hâlen Fransa elçisi olan Yerakra adlı efrencî ile mahkemdedir. Pavlo, Yerakra'ya deyn-i şer'iden 4200 haçlı kurona filori borcu olduğunu kabul eder. İskenderi'ye varmasından itibaren bir ay içinde borcu elçinin vekili Karlo v. Domanoya'ya ödeyeceğini taahhüt eder. Kendisi İskenderiye'ye varamaz ise kaimmakamı Simon'un ödeyeceğini söyler. Eğer borcunu ödemezse İskenderiye konsolosluğunu Karlo vasıtasıyla elçiye devredeceğini söyler. Karlo bu söz konusu meblağı konsolosluk gelirlerinden vekaleten tahsil edecektir³³⁷. Gedikli'nin takip ettiği aynı günkü diğer kayıta elçinin İskenderiye'ye varıp alacağını tahsil edememe durumunda konsolosluğu üç yıllığına zabtedip bu konuda Karlo v. Domanoya'yu vekil kıldığı bildirilmektedir³³⁸.

Naima tarihinde anlatılan bir başka örnek her bakımdan çarpıcıdır. İngiliz tüccarlarından birinin İzmir'deki İngiliz konsolosuna karşı 200.000 akçelik bir davası vardır. Konsolos dava için mahkemeye getirilince kadıya bu hususta ahidname gereğince yetkili olmadığını söyler. Ahidnameye bakılır durum hakikaten böyledir. Fakat kadı, bu sefer de konsolosun kaba davrandığını söyleyerek “*şer-i şerif muktezâsı*” üzere davayı devam ettirmekte direnir fakat konsolos mahkemeyi terk eder. Kadı, bu durumu amiri konumundaki şeyhülislâma bildirir, o da vezir-i azama şikayeti iletir. Vezir, Galata'dan İngiltere elçisini çağırır, konsolosu görevden alması gerektiğini bildirir. Elçi, “onu göreve kralımız getirdi yalnız o görevden alır” deyince Vezir kızar ve elçiyi zindana attırır. Olay araya ağaların ve paşaların girmesiyle tatlıya bağlanır elçi serbest bırakılır. Fakat yetki probleminin, mahalli idarecilerin ahidnameleri bilmemesi ya da yeterince gözetmemesinin yol açabileceği krizler bakımından enteresan bir örnektir. Müste'menlerin kadı mahkemesindeki davalarının işleyiş usulü bakımından vakıanın ilk kısmı bilgi sunar mahiyettedir:

³³⁶ GŞS 49: 18a. 9 Ramazan 1028/ 20 Ağustos 1619. Gedikli, Yabancıların Osmanlı Ülkesindeki Ticari Faaliyetleri, s.59.

³³⁷ GŞS 19: 48a/ 4. Muharrem 1004/ Eylül 1595.

³³⁸ Gedikli, “Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri”, s. 100-102. GŞS 19: 48b/1

“...İngilterelüler’den birinin İzmir’de İngiltere balyosunda iki yük akçe da’vası olup İzmir kadısı Hâşimi-zâde’ye balyos ihzâr ve takrîk-i da’vâ ettikte balyos ahid-nâme çıkarıp “Sen efendi bu da’vayı dinlemeye me’mur değilsin” deyü huşûnet inâd eyledi. Ahidnameye nazar ettiler, vakı’an mastûr olan bu ki İngilterelüler’den birinin yine İngilterelüler’den biriyle iki yüz akçeden nâkıs da’vâsı oldukta bunda kuzât-ı İslâm fasl eyleye. Eğer iki yüz akçeden ziyâde olursa bunda istimâ olunmayıp İngiliz memleketine havale oluna denilmiş...”³³⁹

B. Müste’menlerin Hukukî Muameleleri

Sicillerde kaydı tutulan muameleler çoğunlukla sözleşmelere ilişkindi. İslâm hukukunda akitler bahsinin hayli teferrutalı olması hasebiyle burada ilgili akit başlığı hakkında genel malumat sunduktan sonra müste’menlerin sicillere yansıyan muamelelerini incelenecektir.

1. Satım Sözleşmesi (Bey’)

Galata ve İstanbul şer’iyye sicillerinde müste’menlerle ilgili en fazla rastlanan akit türü satım (bey’) sözleşmesidir. Aslında bu akit alım-satım (bey’ ve şirâ) sözleşmesi olmakla birlikte biz satım (bey’) başlığı altında inceledik. Bey’ akdi en genel haliyle bir malın başka bir mal ile veya belirli bir meblağ nakit para, altın, gümüş ile mübadele edilmesidir³⁴⁰. Satım akdi mülkiyeti nakledici, bağlayıcı (lâzım), tam iki taraflı (ivazlı) ve rızâî olup isimli (tipik) akitlerdendir. Bu akdin üç unsuru vardır: birincisi taraflar yani satıcı (bâyi’) ve alıcı (müşteri); ikincisi irade beyanı yani icap ve kabul, üçüncüsü ise akit konusu olan mal (mebî) ve bedeldir (semen). Bu akitte şekil serbestesi vardır³⁴¹. Bey’ akdinin 5 çeşidi vardır, kayıtlar incelerken bunların nevi üzerinde durulacaktır.

³³⁹ Mustafa Naima Efendi, *Tarih-i Naima : (Ravzatü'l-Hüseyn fi hulâsati ahbari'l-hafikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, c. 3, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s.1297-1298.

³⁴⁰ Bilmen, VI, s.5. Erdoğan, s. 52.

³⁴¹ Ali Bardakoğlu, “Bey’”, *DİA*. c.6, İstanbul 1992, s. 13-19. Hanefilere göre icap-kabul bu akdin rüknu kabul edip diğer unsurları inikat şartı kabul etmişlerdir. Bey’ akdinin 5 çeşidi vardır; 1) Bey’ül-mutlak: malın semen karşılığı satılması 2) Bey’üs-sarf: altın ve gümüşün aynı cins veya diğer cins ile mübadelesidir. 3) Bey’üs-selem: semen peşin mal veresiye satım akdidir. 4) Bey’ül-mukâyada: ayn olan malı ayn olan mal ile mübadele (trampa) etmektir. 5) Bey’ bi’l-istisnâ: bir sanat sahibine bir şeyi tarif ederek yaptırmaktır.

İncelediğimiz kayıtlarda satım sözleşmesinin tarafları genellikle bir müste'men ve bir teb'adan oluşmaktadır. Teb'adan olan tarafın çoğunlukla zimmî olması dikkat çekicidir. Kimi zaman taraflar birden fazla kişi de olabilmektedir. Akdin konusu çoğunlukla çuka, Londra vs. kumaşdır. Yine satım işleminin konusu olarak sığır ve koyun derisine sıkça rastlanılmaktadır. Aynı şekilde Ankara'dan tiftik yünü, ve Galata'dan transit ticaret yollarıyla yapağı aldıkları tespit edilenler arasındadır. Satım konusu geniş bir ürün yelpazesi taşımaktadır. Gayrimenkul satışında müste'menlerin bir çok kez ev aldığına rastlamak mümkündür. Çok az da olsa arazi aldıklarına da görülmektedir. Gemi satışlarından satıcı tarafın çoğunlukla müste'men olduğunu söylemek mümkündür. Buna benzer şekilde demir, gemi aletleri, silah, mücevherat, top satılan metaller arasında bulunmaktadır. Satış bedeli olarak çoğunluklu akçe ve kuruş belirtilmekle birlikte kimi zaman esedî kuruşun, florinin ve çeşitli ülkelerin altın ve gümüş paralarının tedavülde olduğunu söylemek mümkündür. Satım sözleşmesi mahkemede klasik bazı ifadelerle kurulmaktadır. Satıcı "bey' ve teslim ettim" derken alıcı "iştirâ ve kabz eyledim" demektedir. Satıcı "bey' ü şira" eyledim gibi kalıplar da kullanılmaktadır. Akdin konusunun devri ile birlikte semenin devri hakkında da alıcı "eda ve teslim eyledim" demekte satıcı da "ahz ü kabz" eyledim diyerek onu teyid etmekte ve akit sonuçlanmaktadır. Satım sözleşmesinin hukuki süresini gösteren aşağıdaki kayıt benzerleri açısından klasik bir örnek teşkil etmektedir:

"...tarafeynden îcab ve kabûli hâvî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile bey ve teslim ol dahi ber vech-i muharrar iştırâ ve kabûl ve tesellüm eyledikten... semeni olan meblağ-ı mezbûr bana edâ ve teslim ben dahi yedinden ahz ü kabz eyledim..." (GŞS 145: 64b/3)

Sicillerdeki bu formülasyon hem menkul hem de gayrimenkul satışında kullanılan bir ifade idi. Satıcı malı sattığını ve teslim ettiğini beyan eder. Alıcı ise satın aldığını, malı kabul edip teslim aldığını ikrar ederdi. Semen devrinde de aynı usul kullanılır alıcı malın bedelini eda ve teslim eylediğini söyler satıcı da alıp kabz ettiğini ikrar ederek satım akdini tamamlarlardı. Bey' akdi umumiyetle bey'-i kat'î şeklinde ifade edilen kesin satış ile gerçekleşir ve bu akit sicillere işlenirdi³⁴².

³⁴² Abdulaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku: Osmanlı Devri Uygulaması*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1986, s. 12.

a. Menkul ve Köle Alım-Satımı

Satım sözleşmesinde vekalet müste'menlerin kullandığı bir usuldü. İnalıcık, *Ottoman Galata* adlı makalesinde Galata'daki müste'menlerin ticaretine dikkat çekmiş ve burada mukim frenklerden Fransız tüccar Anan'ın Ali Ağa ile olan ticaretine dair sicil kaydını nakletmiştir³⁴³. Bir diğer kayıta Frenk tüccar Corco, Karka adlı Yahudiye dericilerden yapağı ve meşin alması için 260.000 akçe verdiğini söylemiştir. Corco, şu an kayıp olan Karka'nın paranın bir bölümü ile yapağı alıp Kasımpaşa'da bir mahzene yerleştirdiğini ifade eder. Bununla ilgili derici taifesinden gelen Hüseyin, Hasan ve Mehmed adlı kimseler Karka'nın kendilerinden deri alıp bir mahzene koyduğunu fakat kimin parası ile aldığını bilmediklerini söylerler³⁴⁴. Bir başka örnekte semeni almak için vekil atanmıştır. Efrenc taifesinden Maynar adlı müste'menin vekili İsak v. Sabetay adlı yahudi, el-Hâc Hasan b. İrfan karşısında davacıdır. Maynar'ın Hasan'a sade yağ satışından 3128 akçe alacağı vardır. İsak bunu vekaleten talep eder, Hasan'dan sual olunur ve kabul etmesiyle ödemesi tenbih olunur³⁴⁵.

Satım işlemlerinde borçluların rehin verdiği ve borçlarına kefil gösterdiklerine sıkça rastlanılmaktadır. Bu örnekte müste'men alacak konumundadır. Ve borç taksitlendirilmiştir Havan v. İsmiit adlı İngiliz ve Dovardo v. Esterye adlı zimmînin şer'an vekilleri olan Avraham v. Mosi ve oğulları Hayyim ve Yasef adlı Yahudiler mahkemededir. Havan ve Dovardo'nun adı geçen Yahudilerden çuka bezi alışverişi sebebiyle 123.425 akçe alacağı vardır. Avraham ve oğulları, Havan'a 45.000 akçe değerinde bir sandık vermiştir. Havan yüksek bir fiyata satarsa borçtan düşecek alçak bir fiyata satarsa borcun ilgili kısmı tamamlanacaktır. Borçtan geri kalan 78.425 akçe ise mahkemedен 240 gün sonra taksitlere bölünerek haftada 3265 akçe olarak ödenmeye başlanılacaktır. Sandığın satışına izin verilmekdikçe değerince borç kalmaya devam edecektir. Simon v. Mosi ve David v. Avraham adlı yahudiler borçluların hem nefesine hem borçlarına kefil olurlar³⁴⁶.

³⁴³ Halil İnalıcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", *Première rencontre Internationale sur l'Empire ottoman et la Turquie moderne*, Ed. Edhem Eldem, Isis Press, Istanbul-Paris 1991, s. 17-116, s. 332. 5 Rebiülevvel 1128/ 28 Şubat 1716.

³⁴⁴ GŞS 41: 44a/1. Safer 1026/ Mart 1617

³⁴⁵ GŞS 145: 67b/3. 3 Zilkade 1100/ 19 Ağustos 1689.

³⁴⁶ İŞS 3: 17a/5. 25 Rebiülevvel 1026/ 22 Mart 1618

Gemi satışlarında gemi sahiplerinin ve genelde birden fazla kişi olduğunu söylemek mümkündür. Mihal v. Korco adlı zimmî ile Zayosanlı v. İstolmi isimli müste'men mahkemededir. Mihal yarı hissesi kendisinde yarı hissesi Kerase adlı zimmîye kadında olan şayika türünde geminin kendisinde olan kısmını 12.000 akçeye Zayosanlı'ye satar. Bu alacağını Zayosanlı'ya olan 21.325 akçelik borcundan düşer, geriye 9325 akçe borcu kalmıştır. Zayosanlı de bunu kabul eder³⁴⁷.

Satışlarda çok kere borcun taksitlendirildiğini ve takasla düşürüldüğünü görmek mümkündür. Boğdan voyvodası Gasir v. Garcıyan'ın şer'an vekili Mihal v. İşperçe³⁴⁸ adlı müste'men ile İngiliz elçisi Pavlo v. Pendar'ın şer'an vekili Dominiko v. Anton³⁴⁹ adlı zimmî ile mahkemededir. Gasir, Pavlo'dan 1000 sikke altına bir kürk ve bir hançer almıştır. Mihal, müvekkilinin borcunu 120 gün sonra ödeyeceğini ve kefil olduğunu söyler ve Dominiko bunu onaylar³⁵⁰. Bu kaydı takip eden diğer tescil ise yine Gasir'in temsilen müste'men Mihal ve İngiliz Pavlo'yu temsilen Dominiko mahkemededir. Gasir, 6.600 sikke altına 20 deste kürk satın alır. Mihal, Gasir'in borcunu 120 gün sonra ödeyeceğini ve kendisinin de kefil olduğunu beyan eder³⁵¹. Takas kimi zaman sadece mal olmayıp menfaat, hak devri gibi hususların devriyle de olabilmektedir. İzmir'de yaşayan Portekizli Yahudi tüccarlardan İzak Fernandes v. David ve ortağı Abraham Atıyes v. Musa adlı müste'menlerin şer'an vekaleti sabit olan vekilleri Fransız Koço v. Civan mahkemede İsak v. Yako ve Abraham v. David iki Yahudi ortak karşısındadır. Fransız vekil Koço, müvekkililerinin yahudi ortaklardan kumaş ve bazı ürün satımından kaynaklanan 6225 kuruş alacağını olduğunu ve ortakların birbirlerine kefil olduklarını söyler. Vekil Koço, borçlulardan Abraham'ın arsasını Hasan Paşa Vakfı'ndan kiraladığı başka bir yahudi ile ortak olduğu evini 800 kuruş karşılığında mütevellinin izniyle devraldıklarını (ferâğ ve tefvîz) bunun takas ettikten sonra geri kalan 5425 kuruş için daha evvel daha açmakla birlikte netice alamadıklarını söyler. Şimdi ise muslihûnun araya girmesiyle bazı mücevherat ve kumaşları alarak sulh olurlar. Borçlular Koço'nun ifadesini tasdik ederler³⁵². Bir başka takas örneğinde Hindli tüccar Mir Ahmed b. Abdül, Venedikli Cevan v. Dimo karşısında mahkemededir. Mir Ahmed, Cevan'a her kıtası 200 akçeden farklı

³⁴⁷ GŞS 42: 56a/1. 19 Cemaziyelahir 1026/ 24 Haziran 1617.

³⁴⁸ Mihal v. İşperçe hâlen İstanbul'da Nemçe kralının kapı kethüdasıdır. Muhtemelen Avusturya tebasındandır.

³⁴⁹ Dominiko'nun vekaletine şahadet edenlerden biri de tercüman Abraham v. Yasef adlı bir yahudidir.

³⁵⁰ İŞS 4: 14a/2. 14 Rebiülevvel 1028/ 1 Mart 1619

³⁵¹ İŞS 4: 14a/4 Rebiülevvel 1028/ 1 Mart 1619

³⁵² İŞS 22: 122b/1. Zilkade 1107/ Haziran 1696. Portekizli tüccar İzak Fernandes için "Portekiz keferesi" ifadesi kullanılıyor, diğer milletler için sicillerde pek rastlanılmayan bir ifadedir.

renklerden 161 parça miskali bogasını 32.380 akçeye satıp bundan 32.380 akçeye satıp bundan başka 50 akçe de verip toplam 32.370 hakkı olduğunu buna mukabil her dirhemi 15 akçeye olmak üzere toplam 70 vukiye 158 dirhem mercan almıştır. Cevan'da alacağını kalmadığını ikrar eder, Cevan'ın da kabulü ile tescil olunur³⁵³.

Satım sözleşmesinde borçluların kefil göstermesi neticesinde kefiller kimi zaman borcu ödemek zorunda kalabilmekteydiler. Frenk mahallesinde oturan Portekiz yahudilerinden Yasef ve Perinka v. Salamon İngiliz tüccar Martin v. Anvens karşısında mahkemededir. Yahudiler, Galata'da iken ölen İngiliz tüccar Tomaro v. Bartley 1261 riyâlî kuruş karşılığında kumaş ve deri satmışlardır. Martin, Tomaro'ya kefil olmuştur. Yahudiler kefaleti ispat edip alacaklarını ondan talep ederler ve Martin borcu tamamıyla öder³⁵⁴.

Satıcılar çok kere alacaklarını dava konusu yapabilmekteydiler. Nikola v. Luka adlı efrencî, Hayım v. Smail karşısında davacıdır. Nikola, Hayım'a arşını 80 akçeden 384 zirâ' kumaşı 30.720 akçeye satıp teslim etmiştir. 19.400 akçesini almış şimdi geriye kalan 11.320 akçeyi talep etmektedir. Hayım belirtilen miktarsa borcu olduğunu ikrar eder ve ödemesi tenbih olunur³⁵⁵. Musi v. Yagop adlı yahudi efrenc tüccarından Simon v. Andriku adlı müste'men karşısında davacıdır. Dört ay önce her biri 105'er akçeden 120 adet kara sığır derisini 12.560 gümüş akçeye satmış ve derileri kendisine teslim etmiştir. Alacağını talep etmektedir. Simon'a bu husus sorulur. Simun, dört ay önce Musi ve mahkemede bulunmayan ortağı Gersun Yagob'dan 12.560 akçeye 120 sığır derisi aldığını fakat Musi'nin bedelin yarısına istemeye hakkı olduğunu savunur. Musi'den tek başına alacak olduğuna dair delil istenir, delil getirmez. Bunun üzerine Simun'a yemin teklif olunur ve yemin edemez. Sonra Musi'nin kendisine derileri müstakilen sattığı fakat ortağı Gersun'un bedelin yarısını kendisine verilmesini istediğini söyler. Bu sebeple bedelin yarısını Musi'ye değil Gersun'a boçlu olduğunu söyler. Bu alacağın tamamının Musi'ye ait olduğunun ikrarı kabul edilir. Simon'a söz konusu meblağın tamamını ödemesi emredilir. Musi'ye ilâmın bir nüshası verilir³⁵⁶.

³⁵³ GŞS 21: 71b/4. ty. Gedikli, "1007 Tarihinde İstanbul'da Avrupa Tüccarı", s. 88.

³⁵⁴ İRSŞ 80. 5b/2. 4 Rebiülevvel 1059/ 18 Mart 1649.

³⁵⁵ GŞS 40: 13b/1. 28 Zilhicce 1024/ 18 Ocak 1016. Gedikli, Efrenciler Arası Ticaret, s. 118.

³⁵⁶ GŞS 49: 18a/3. 9 Ramazan 1028/ 20 Ağustos 1619. Gedikli, Yabancıların Osmanlı Ülkesindeki Ticari Faaliyetleri, s.59. Gedikli, *İnan Şirketi*, s. 28.

Satım akdinin bedeli kimi zaman çok ciddi rakamlara ulaşabilmekteydi. Rumeli kethüdası Mehmed Bey'in oğlu ile Mehmed Çelebi kendisini ve kız kardeşi Aişe Hatun bt. Mehmed ile anneleri Fatma Hatun bt. Mehmed'i temsilen Fransa'nın Kahire balyozu ve İskenderiye konsolosu olan Pavlo v. Cevan karşısında mahkemdedir. Mehmed Çelebi, babalarından kendilerine 725.000 akçe değerinde misk, dülbend ve sair eşya intikal ettiğini 50.000 akçenin alındığını daha sonra hesap gereği Pavlo'da olan 370.000 akçeden düşmek üzere vekili Şeyh Mehmed'den 235.000 akçe değerinde mücevherat almış, 140.000 akçeyi de havale yoluyla hâlen Fransa elçisi olan Yerava'da tahsil etmiştir³⁵⁷. Gedikli Galata 19 numaralı defterde Fransa'nın Kahire balyozu ve İskenderiye konsolosu olan Pavlo v. Cevan'ın başka muamelelerine de rastlamıştır. Bu kayıtlar alım-satım, vekalet, havale ve borçlanma gibi çeşitli muamelelerle ilgilidir³⁵⁸.

Gaşir v. Cevan adlı tacir, İngiltere elçisi Pavlupend'in vekili Avraham v. Yasef karşısında, tercüman huzurunda mahkemdedir. Gaşir, Pavlupend'e büyüklüğü belli olmayan İngiliz yapısı gemisini, 14'ü büyük olmak üzere tümü demir 22 toup, 4 lenger ve diğer aletleri toplam 160.000 akçeye satmış ve teslim eylemiştir. Avraham'ın da kabul etmesiyle sicile kaydedilir³⁵⁹. Burada söz konusu olduğu gibi müste'menlerin teb'a ile aralarında gemi satışlarına rastlanılmaktadır. Ayrıca önemli bir kalem olarak top satışı dikkat çekmektedir. Top satışları hakkında diğer sicil kayıtları da vardır³⁶⁰. Yerli toplar olduğu gibi İngiliz topları da alıcı bulmaktaydı. Bu topların Osmanlı topraklarına nasıl dahil olduğu merak konusudur. Harb ganimeti olabileceği gibi İngiliz tüccarların ticareti marifetiyle de gelmiş olabilir. Topların rayici bilinmemekle birlikte Galata 191 numaralı defterdeki bir kayıta bir tunç top için 40 altından bahsedilmektedir. Devir için bir altının 120 akçe olduğu hesap edildiğinde 4800 akçe şeklinde bir sonuca varılabilir³⁶¹.

Satım akitleri kimi zaman bütün süreçleri ile sicile yansımaktadır. Borcun ödenmesinde takas, taksit, havale başvuru yollar arasındadır. Mehmed Ağa b. İskender'in Covan v. Yani adlı efencîye 110.645 akçelik 1036 adet deri satar deriler Mehmed Ağa'nın daha önce derileri satın aldığı Hızır ve Mahmud tarafından Covan'ın vekili Covan'a Benta v.

³⁵⁷ GŞS 19: 48b/4. Muharrem 1004/ Eylül 1595. Gedikli, "Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri", s. 102.

³⁵⁸ Gedikli, "Osmanlı Devleti'ndeki Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri", s. 100. GŞS 19: 49a/1, 51b/1, 55b/3.

³⁵⁹ GŞS 38: 29a/3. 7 Zilkade 1023/ 9 Aralık 1614. Gedikli, 17. Yüzyılda Osmanlı'da İngiliz Topları, s. 125.

³⁶⁰ GŞS 27: 4a. GŞS 7: 24a/2. GŞS 190: 397b/5. GŞS 190: 223b/2. GŞS 191: 365a/5. Gedikli, "17. Yüzyılda Osmanlı'da İngiliz Topları", s. 123-125.

³⁶¹ Gedikli, "17. Yüzyılda Osmanlı'da İngiliz Topları", s. 124.

Boci adlı efrencîye teslim edilir. Mehmed Ağa, Covan'dan 212.000 akçe değerinde değerli taşlarla süslü bir kılıç almış ve alacağının ilgili kısmını takas ettiğini bildirmektedir. Bu alım-satım ve takas sözleşmesi mahkemede tescil edilir³⁶². Daha sonraki bir kayıta ise Covan ile Mehmed Ağa kadıya birlikte gelirler ve Covan parasının geri kalanını Mehmed Ağa'dan aldığını söyler Mehmed Ağa'nın tasdik eder.

Gemi satışlarında satıcının kendi hissesini satması mümkündür. Bu sicilde belirtilmek durumundadır. Mihal v. Korco adlı zimmî ile Zayosanlı v. İstolmi mahkemededir. Mihal yarı hissesi kendisinde yarı hissesi Kerase adlı zimmîye kadında olan şayika türünde geminin kendisinde olan kısmını 12.000 akçeye Zayosanlı'ye satar. Bu alacağını Zayosanlı'ya olan 21.325 akçelik borcundan düşer, geriye 9325 akçe borcu kalmıştır. Zayosanlı de bunu kabul eder³⁶³.

Avraham v. Mosi adlı yahudi ile İngiltere'de sakin Nort v. Nort'un şahitlerde sabit vekili olan kardeşi diğer Nort mahkemededir. Avraham'ın Nort'tan çuka almıştır ve 900 kuruş borcu vardır. Avraham mali durumunun borcu hemen ödemeye uygun olmadığını söyler. Vekil Nort ile borcun ertlenerek takside bağlanması konusunda anlaşılır. Borcun 450 kuruşunu 360 gün sonunda diğer yarısını da sonraki 360 sonunda ödeyecektir. Avraham bir evini vekil Nort'a rehin olarak verir. Karısı Sinore bt. Sadka da kocasının borcuna kefil olur³⁶⁴. Burada dikkat çelen hususlardan biri borç ertelenip ödenmesi iki yıla yayıldığı halde herhangi bir faiz anlaşması görülmemektedir. İkinci bir husus vekil Nort 720 gün boyunca Galata ticaretine devam ediyor olmasıdır. Müste'menlerin uzun süre ikamet ettiklerine şahit olabiliriz.

Sicillerde kölelerle ilgili bir çok kayıt olmasına rağmen müste'menlerin köle satın almasına ve köle satmasına dair herhangi bir tescil veya davaya rastlamadık. Fakat bazı şikayetlerden ve azatlardan anlaşıldığına göre müste'menler ellerinde cariye ve erkek köle bulundurmaktaydılar. Çeşitli milletlerden köle satın alıp azat etmek rastlanılan bir usul idi.

Eski yeniçeri ağası Mahmud Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'in evinde meclis kurulur. Hollandalı tüccar Petro v. Targadi'nin şer'î vekili Zak v. Libos adlı müste'men de hazırır.

³⁶² GŞS 25: 48b/1 23 Cemaziyelahir 1013/ 16 Kasım 1604. Mehmed Ağa ekmekçibaşdır. 212.000 akçelik pahal kılıç devir için büyük bir meblağa karşılık gelmektedir.

³⁶³ GŞS 42: 56a/1. 19 Cemaziyelahir 1026/ 24 Haziran 1617.

³⁶⁴ GŞS 130: 70a/4. 26 Rebiülahir 1094/ 24 Nisan 1683.

Zak, 3000 zirâ‘ ma‘hûr adı verilen çeşitli çuka tarzı kumaşlarını 181 gün önce her zirâ‘ 3,5 kuruş olmak üzere kuruşa toplam 10.500 kuruşa Mehmed Bey’e satmıştır. Mehmed Bey 4200 altın eden borcuna karşılık biri Galata’daki evini ve Silivri’deki çiftliğini Zak’a rehin vermiştir. Mecliste hazır bulunan altı müslüman 4200 altınlık borcun bir kısmına kefil olmuştur. Mehmed Bey 181 gün içinde eğer borcunu ödemezse Zak’ın evin sahibi olacağını beyan etmiştir³⁶⁵. Borcun meblağının da büyük olması vesilesiyle eşrafın iştirak ettiği, ciddi mülk rehninin söz konusu olduğu bu tescil kadının noterlik işlevi adına önemli bir kayıttır.

Gedikli, efrencîler arası ticareti konu aldığı makalesinde 40 numaralı Galata sicilinde tespit ettiği efrencî kayıtlarını incelemiştir. Pertuna v. Yeşe adlı efrencî ile Fırangula v. Dimitri adlı efrencî mahkemededir. Pertuna, belirli bir miktar kumaş satımından dolayı Frangula’dan 120.000 akçe alacağını olduğunu bunun 25.000 akçesini Fırangula’dan, 34.000 akçesini Halife’den, 25.000 akçesini Abram Elfaz’dan, 9.000 akçesini Rozal adlı yahudiden almıştır. Geri kalan 27.000 akçeyi Fırangula, Pertuna adına bazı yerlere harcamıştır. Pertuna bu durumu açıkladıktan sonra Fırangula’da herhangi bir hakkı kalmadığını ikrar eder ve tescil edilir³⁶⁶.

b. Gayrimenkul Alım-Satımı

Suraiya Faroqhi’nin 16. ve 17. yüzyıl orta Anadolu’da ev sahipliği üzerine yaptığı araştırmada ev satışlarının yaygın olduğu gözlemlenmektedir³⁶⁷. Gayrimenkul satışı ile ilgili çalışmalarda ön plana çıkan sicillerin menkule benzer şekilde tutulmasıdır³⁶⁸.

Eski Fransız elçisi Beyzâde lakabıyla meşhur Françesko v. Savarin boçlu olduğu küçük(sağîr) Mustafa b. Abdullah’ın vasisi İsmihan bt. Abdullah’ın vekili Mehmed b. Mehmed karşısında mahkemededir. Françesko’nun Küçük Mustafa’ya olan 100.000 akçelik

³⁶⁵ IBSS 54: 4a/3. 23 Cemaziyelevvel 1102/ 22 Şubat 1691.

³⁶⁶ GŞS 40: 13a/5. Zilhicce 1024/ Ocak 1615. Gedikli, “Efrencîler Arası Ticaret”, s. 118.

³⁶⁷ Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge University, Cambridge 1987. Tercümesi için bkn. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar : 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de ve Sahipleri ve Evler*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

³⁶⁸ Zülfiye Koçak, Şer‘iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Ayntab ve Çevresinde Gayrimenkul Satışları (1600-1650), *History Studies*, c. 2, S. 2 (2010), s. 57-70. Turan Açık, *Şer‘iyye Sicillerine Göre Trabzon’da Mülk Satışları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon 2006.

borcu (deyn-i şer'iden) vardır. Françesko, Galata'nın Lonca mahallesindeki arsası Medine-i Münevvere vakfına ait olan evini 40.000 akçeye vasî İsmihan'a sattığını söyler. Ve evin bedelini borcunun ilgili kısmıyla takas ettiklerini söyler. Vekil Mehmed, bu muameleyi tasdik eder. Kadı, evin fiyatının normale göre daha düşük olduğuna hükmederek bu muamelenin küçüğün lehine olduğu için hukuken geçerli olduğuna karar verir³⁶⁹. Sonraki kayıta ise Françesko, Galata'nın Tomtom mahallesindeki evini İsmihan'a satar ve borcundan takas eder. Vekil Mehmed işlemi doğrular. Kadı bu muamelenin de küçüğün lehine olduğuna karar verir³⁷⁰.

Françesko bir başka kayıta Françesko, hali hazırdaki Fransız elçisi Covan v. Baronbar'a Galata'daki evini satacaktır. Françesko vekili tercüman Dominiko, Covan'ın vekili ise tercüman Ligor v. Dominok kadı önünde bu kimseleri temsil etmektedir. Her ikisinin vekaleti de iki müslüman şahit gözetiminde kaydedilmiştir. Dominiko, Françesko'nun Galata Sarayı'nın yanındaki evini Covan'a 600.000 akçeye sattığını ve Covan'ın ödemeyi yaptığını söyler. Covan'ın vekili Ligor bunu kabul eder ve kaydedilir³⁷¹.

Defterdar Hüseyin Paşa'nın vekili Mustafa Çavuş ile Riboli mahkemededir. Bereketzâde Mahallesi'nde bulunan Fransa cemaatine ait Aya Yorgi Kilisesi'nin büyük yangında ortadan kalkmasıyla buranın arazisi şer'an mirî mülkiyete geçmiştir. Mustafa çavuş bu arsayı, müzayedede 31.000 akçe ile en yüksek fiyatı veren Riboli'ye üzerine ev yapması koşuluyla sattığını söyler. Müste'men Riboli söylenenleri doğrular. Mustafa Çavuş, Riboli'ye arsanın mülkiyeti ile ilgili bir ruznamçe verir³⁷².

Elti b. Behar adlı zimmî Galata'da Tophâne kasabasında Sultan Bayezid Vakfı'na 23 akçe mukataası olan bir bahçesi vardır. Elti bu bahçeyi Fransız tairesinden Fayrobik v. Fayro'ya 790 kuruşa satar. Kadı bahçenin keşfini bizatihi yapmıştır. Şahitler huzurunda gayrimenulun devri kaydedilir. Teslim edilir³⁷³.

³⁶⁹ GŞS 27: 21b/2 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605

³⁷⁰ GŞS 27: 21b/3 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605

³⁷¹ GŞS 27: 23b/4 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605. Bu yerin elçilerin kullandığı ev olması muhtemeldir. 600.000 akçe dönem için ciddi bir rakamdır.

³⁷² İŞS 9: 97a/1. 21 Zilhicce 1071/ 17 Ağustos 1661.

³⁷³ GŞS 145: 64b/3. 2 Zilkade 1100/ 18 Ağustos 1689. "...tarafeyndem îcâb ve kabûlî hâvî bey'-i bāt-ı sahîh-i şer'î ile bey' ve teslim ol dahi ber vech-i muharrer iştirâ ve kabul ve tesellüm eyledikten..."

Borçtan dolayı müste'menlerin elindeki gayrimenkulleri sattıklarına da rastlanılmaktadır. Eski Fransız elçisi Beyzâde lakabıyla meşhur Françesko v. Savarin boçlu olduğu küçük(sağır) Mustafa b. Abdullah'ın vasisi İsmihan bt. Abdullah'ın vekili Mehmed b. Mehmed karşısında mahkemededir. Françesko'nun Küçük Mustafa'ya olan 100.000 akçelik borcu (deyn-i şer'îden) vardır. Françesko, Galata'nın Lonca mahallesindeki arsası Medine-i Münevvere vakfına ait olan evini 40.000 akçeye vasî İsmihan'a sattığını söyler. Ve evin bedelini borcunun ilgili kısmıyla takas ettiklerini söyler. Vekil Mehmed, bu muameleyi tasdik eder. Kadı, evin fiyatının normale göre daha düşük olduğuna hükmederek bu muamelenin küçüğün lehine olduğu için hukuken geçerli olduğuna karar verir³⁷⁴. Sonraki kayıta ise Françesko, Galata'nın Tomtom mahallesindeki evini İsmihan'a satar ve borcundan takas eder. Vekil Mehmed işlemi doğrular. Kadı bu muamelenin de küçüğün lehine olduğuna karar verir³⁷⁵.

2. Kira Sözleşmesi (İcâre)

Kiralama (icâre) sözleşmesi Osmanlı hukukunda vakıflarında da yaygınlaşması ile bir çok türüyle yaygın bir kullanıma sahiptir. Fıkıhta icâre akdi menfaatin ücret karşılığında temlik edilmesini konu alan günümüzde kira, iş ve kısmen de istisnâ' akdine tekabül eden bir akittir³⁷⁶. Kira sözleşmesi icâr-ı akar (gayrimenkul kirası) icâr-ı uruz (menkul kirası) ve icâr-ı hayvan (hayvan kirası) olarak üçe ayrılır. Burada sadece menkul ve gayrimenkul mal kiralama konusunu ele alacağız. Bu kira sözleşmesi “ayn menfaatinin ivâzlı temlik” şeklinde ifade edilebilir. Unsurları ise; taraflar, irade beyanı, menfaat ve ücrettir. Kiralayana mûcir, kiracıya ise müstecir adı verilmektedir. Sicillerde kira sözleşmesinin kurulması birbirine benzer kalıplarla ifade edilmektedir:

“...îcâr ve teslîm eylediğimde ol dahi ber vech-i muharrer istîcar ve tesellüm eyledi...”

(145: 55b/1)

³⁷⁴ GŞS 27: 21b/2 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605. Aynı kayıt Gedikli tarafından da incelenmiştir. Bkn. Gedikli, “Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri”, s. 101.

³⁷⁵ GŞS 27: 21b/3 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605. Aynı kayıt için bkn. Gedikli, “Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri”, s. 101.

³⁷⁶ Ali Bardakoğlu, “İcâre”, *DİA*, c. 21, İstanbul 2001, s.379-388. İcâre-i âdemî adı verilen kirâ türünü hizmet sözleşmesi kapsamında değerlendirdik.

Necmi Ülker'in 17. yüzyılın son çeyreğinde İzmir'deki İngiliz tüccarlara dair incelediği belgeler arasında yer alan bir emr-i şerifte İngilizlerin ev kiralama meselesi söz konusudur. İngiliz bezirganları İzmir'de oturdukları evler için bir yıllık kirayı peşin olarak ödemişler, İzmir'de deprem yaşanmış (10 Temmuz 1688) haneler oturulmaz hale gelmiştir. Bunun üzerine İngilizler ödedikleri bedelin iadesini talep etmişler, ev sahipleri ödeme yapmayınca İngiliz elçisi arzuhalle talebini saraya iletmış ve İzmir kadısına bu hususta emr-i şerif gönderilmiştir³⁷⁷.

Müste'menlerin vakıf arazilerini kiralamaları nadir de olsa dikkat çekici bir husustur. Dimo v. İstani adlı zimmî Sultan Bayezid Han Vakfı'na ait aylık 80 akçeye kiraladığı tasarrufundaki iki parça tarlayı mütevellinin de izniyle (sahib-i arz marifetiyle) efrencî Tomazak v. Paska'ya 8000 akçe karşılığında devreder(tevfiz)³⁷⁸. Vakıf arazisi olduğu gibi vakıf arazisi üzerindeki dükkanları ve evleri de kiraladıklarına da rastlanılmaktadır. Galata şekercilerinden Covani v. Estova adlı zimmî Ayaloni v. Feto adlı efrencî ile mahkemededir. Covani, Rüstem Paşa vakfından aylık 180 akçeye kiraladığı dükkanda şekercilik yaptığını belirterek bu dükkani vakıf mütevellisinin izniyle 25.000 akçeye Ayaloni'ye devrettiğini belirtir. Ayrıca dükkandaki aletleri de 5.000 akçeye satmıştır. Ayoloni söylenenleri doğrular³⁷⁹. Ayaloni bir başka kayıta Rüstem Paşa Vakfı mütevellisi Behram Ağa'nın vekili ve vakfin tahsildarı olan Rıdvan b. Abdullah ile mahkemeye gelir. Vakfa ait Lonca Mahallesi kiralayarak şekercilik yaptığı dükkanların yıpranması sebebiyle izin istediğini iletir. 10.000 akçelik masrafı kendisinin karşılması şartıyla izin verilir³⁸⁰. Bir başka kayıta ise efrencî Covan ve Piro v. Coya kardeşler ile Yahudi David v. Ebudinte, Katib Sinan Vakfı'na ait Lonca Mahallesi kiralayarak şekercilik yaptığı dükkanların yıpranması sebebiyle izin istediğini iletir. Covan ve Piro kendilerine ait hisselerin mütevellisi Salih Bey'in de izniyle 80.000 akçeye David'e devrederler³⁸¹.

³⁷⁷ Ülker, İzmir'deki İngiliz Tüccarına Dair Ticari Belgeler, s. 271, 286. Şevval 1099/ Ağustos 1688.

³⁷⁸ GŞS 25:33b/3 1013/1604. Bir efrencinin İstanbul'a bağlı Belgrad köyünde bir vakıf arazisi kiralaması pek çok soruyu beraberinde getirmektedir. Vakıf fikhen zimmilere olduğu gibi müste'menlere de kiralatabildiğini biliyoruz. Osmanlı Devleti'nde müste'menleri ziraî üretime nasıl bir katkısı vardır bu yeterince aydınlanmamış bir konudur.

³⁷⁹ GŞS 27: 28a/3 28 Zihicce 1013/ 17 Mayıs 1605. Bu kayıta Ayaloni v. Feto hakkında zimmî denilmektedir. Fakat bir sonraki kayıta efrencî denildiği için efrencî kabul ettik.

³⁸⁰ GŞS 27: 30a/3 26 Zihicce 1013/ 15 Mayıs 1605. Bu kaydın bir önceki tefvizden önce gerçekleşmesi izaha muhtaçtır. Defterde sıra olarak ileride olsa da iki gün önce gerçekleşmiştir. Bu sebeple kira devrinin henüz gerçekleşmediğini söyleyebiliriz. Ya da tarihlendirme bazı farklılıklar içeriyor olabilir.

³⁸¹ GŞS 41: 24a/1 20 Muharrem 1026/ 28 Ocak 1617

Kira sözleşmeleri kimi zaman uyuşmazlık konusu olmaktadır. İngiliz tüccar Vidkat v. Vidkat, Ali b. Abdullah karşısında davacıdır. Tercüman Yorgaki v. Asnaki mahkemede hazırdır. Vidkar, Levend Çiftliği adıyla bilinen çiftliğin bazı odalarını malikin rızasıyla kethüda Ali'den aylık 9 kuruşa kiralar ve 4,5 kuruş peşin ödeme yapar. Vidkat, çiftliğin kiraladığı odalarını kullanmak istediğinde maliki karşı çıkar. Vidkat, Ali'ye ödediği 4,5 kuruşu mahkemede istemektedir. Ali'den sual olunur, Ali kabul eder. Böylelikle Vidkat davayı kazanır³⁸².

Gemi kiralama sözleşmeleri ise bu bakımdan çeşitlilik arzeder. Zira bu sözleşmeler çoğu zaman navlun olarak taşımacılık olarak yapılmakta fakat kayıtlara icare akdi olarak yansımaktadır. Fransız kaptan Petrobor v. Cak adlı müste'men ile Mısır'dan müteferrika Musallî Ağa b. Abdullah arasında bir gemi kiralama ve devri sözleşmesi vuku bulmuştur. Musallî Ağa'nın vekili Davud b. Ali'dir. Anlaşmaya göre Petrobor kaptanın Galata Kurşunlu Mahzen iskelesine bağlı gemiciler tarafından "şibtiiye" adı verilen gemisini Mısır iskelelerinden Hor ve İskenderiye'ye vardığında 1000 kuruş altın karşılığında Musalli Ağa'ya kiralamış ve tasarrufunu da devretmiştir. Geminin güvertesi Petrobor'un tasarrufunda olmaya devam edecektir. Musallî Ağa gemi ile eğer ticari meta taşırsa konsolosluk resmini kendi ödeyecektir³⁸³.

Fransız kaptan Honore v. Vendo ile Lazkiye sakinlerinden Mısrâcızade Kaplan Mehmed Ağa, tercüman Baberye v. Petre'nin hazır olmasıyla mahkemededir. Honore kaptan burada gemisinin güverte kamarası haricinde ambarlarını, fevkânisi ve diğer kısımlarını Mehmed Ağa'ya 700 kuruşa 21 günlüğüne kiralar. Anlaşmaya göre 200 kuruşu bu kayıttan itibaren üç gün içinde ödeyecektir. Geç kaldığı her gün için 10 kuruş cezai şart kararlaştırılır. Bazı limanlarda ilgili şartlar vardır³⁸⁴. Navlun sözleşmesinin bu özel örneği deniz ticaret hukuku bakımından güzel bir misaldir.

İngiliz Eskine v. Eskine, Tunuslu tüccar Mehmed Reis b. Süleyman ile tercüman Dimitraşko v. Dimitraşko'nun hazır bulunması ile mahkemededir. Eskine, Mehmed Reis'e Sakız Adası, Trablus ve Tunus arasında mal ve yolcu taşımak amacıyla kanyon türü gemisini 75 gün için 2500 kuruşa kiraya verir. Süreyi geçmesi durumunda Mehmed Reis gün başına 15

³⁸² GŞS 145: 45b/1. 19 Ramazan 1100/ 7 Temmuz 1689.

³⁸³ GŞS 145: 7b/2. 12 Recep 1100/ 2 Mayıs 1689.

³⁸⁴ GŞS145: 16a/2. 27 Recep 1100/ 17 Mayıs 1689.

kuruş ödeyecektir. İngiliz Eskine gemiye bir takım eşya yükleyecektir. Geminin uğradığı limanlarda gemiden alınan demirleme ve liman harçlarını müşterek ödeyeceklerdir. Eğer gemi yanma, batma ve korsan istilası gibi bir sebepten helak olursa tarafların birbirinden talebi bulunmayacaktır³⁸⁵. Kira ve navlun sözleşmesinin birlikte yapıldığı bu örnek deniz ticaret hukuku ve sorumluluklar açısından önemli bir örnektir.

Kaptan Norcordan v. Adnriye adlı müste'men, tüccar taifesinden el-Hâc Kasım b. el-Hâc Mehmed karşısında mahkemededir. Kaptan Norcordan, şite türündeki gemisini Kasım'a İstanbul'dan Trablus'a gitmek üzere 1900 kuruşa kiralar. Gemi Sakız ve İstanköy iskelelerinde birer gün bekleyecektir, İskenderiye'de bazı mallar indirecek nihayet Trablus'ta gemiye yüklenen mal ve yolcuların konsolosluk hakkı Kasım tarafından ödenecek diğer harçlar ise Norcordan tarafından karşılanacaktır. Gemi İstanbul'dan teslim alıp yüklenecek 70 gün sonunda İskenderiye'de teslim edilecektir. Geç kalınan her gün için 6 kuruş ödenecektir. Elli kuruş İstanbul'da peşin, 700 kuruş İskenderiye'de bazı mallar indirilmeden evvel, geri kalan 1150 kuruş ise Trablus'ta ödenecektir. Kasım İskenderiye'de boşalttığı yük kadar Trablus'a kadar tekrar mal yükleyebilecektir. Sözleşme gereği hangi taraf akdi feshetmek isterse 100 kuruş cezai şartı diğerine ödeyecektir³⁸⁶. Buradaki kiralama sözleşmesi de şartları bakımından tetkike açık bir örnektir.

3. Ödünç Sözleşmesi (Karz/Boçlanma Akitleri)

Satım sözleşmesinden sonra en çok rastlanılan işlem borçlara dair kayıtlardır. Bu borçların ne kadarının karz sözleşmesi olduğu hakkında kesin bilgi edinmek mümkün değildir. Ancak bir kısım muamelelerde karz-ı şer'iden, deyn-i şer'iden gibi ifadelerden yola çıkarak bunlar hakkında karz hükümlerini değerlendirmek mümkündür. Eski hukukumuzda karz akdi mustakilen düzenlenmeyip borç doğuran hukukî işlemler ve fiiller fıkıh kitaplarının

³⁸⁵ GSS 145: 29b/2. 15 Şaban 1100/ 4 Haziran 1689. "... ücret-i mezbûreye hark yâhud âhar harbî istîlâ vechi üzere gasb fâideye mülhak olur hakk-ı ehad tarafeynden min-ba'd âhara müdâhale olunmaya ve ben seffne-i mazbûreye murâd eylediğim eşyâdan otuz kantarı tahmîl eyliyem ve bâlâda zikr olan iskelelerin her birinde lâzım gelen limancı ve timür harcı ikimdizin beyninde ale'l-iştiraki's-sevî edâ oluna...."

³⁸⁶ GSS 145: 55b/1. 21 Şevval 1100/ 8 Ağustos 1689.

muhtelif bölümlerinde ele alınmıştır³⁸⁷. Bu kısımda borç doğurucu işlemleri karz başlığı altında değerlendirildi ve taraflardan en az birinin müste'men olduğu kayıtlarda borçtan bahsedilen muameleler inceleme kapsamına alındı.

Fıkıhta karz “geri ödemek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç verme” olarak tanımlanabilir. Birisinin yararlandığında tüketilen belli bir misli malı kendine emsali iade edilmek üzere başka birisine vermesiyle kurulan karz akdinde misil mal aynen verilebileceği gibi aynı cins mal ile ikame edilecek şekilde de verilebilir. Karz akdinde ödünç verilenin iadesi vadeye bağlanamaz, herhangi bir zaman iadesi istenebilir. Zaten burada inceleme konumuz para borçları olacağı için bu bakımdan daha basit bir yapıya sahiptir. Diğer sözleşmelerde olduğu gibi taraflar, irade beyanı ve akdin konusu in'ikad şartıdır. Taraflar mukriz; ödünç/borç veren, müstakriz; ödünç/borç isteyen/alan olarak adlandırılır. Fıkıhta karz akdini yazılı belge veya şahitle ispat zorunlu olmayıp müstehab görülmüştür³⁸⁸. Osmanlı hukukunda ise bazı işlemlerin kadıya tescili zorunlu olduğu gibi ahidnâmelerde belirtildiği üzere müste'menlerin vekalet, kefalet, istikraz gibi muamelelerini kaydettirmeleri kadı önünde dinlenebilmeleri için şarttı. Aynı zorunluluk müste'men aleyhinde hak iddia edecek olan teb'a için de geçerliydi.

18. yy'da karz işlemleri üzerine şeriyye sicillerinde inceleme yapan Süleyman Kaya, muamele-i şer'iyye, bey bi'l-vefa, bey bi'l-istiğlâl gibi karz türlerine çok kez başvurulduğunu belirtmektedir. Mezkur çalışma Üsküdar müste'menlerin uğrak yeri olmadığı için müste'menlerin muameleleri konu edilmemiştir. Kaya 1768'de zimmî bir tüccarın müste'menler dahil devlet ve teb'adan bir çok kimseden ciddi bir miktarda karz yoluyla borçlandığını tespit etmiştir³⁸⁹. Muamele-i şer'iyye, bey bi'l-vefa ve bey bi'l-istiğlâlde borç veren açısından bir menfaat kararlaştırılmaktadır. Bizim inceleme konumuz olan müste'menlerin borç alması veya vermesi muamelelerinden yalnızca birinde bey bi'l-vefa işlemine rastlanılmıştır. Bunun dışında büyük bir kısmı karz-ı şer'iden, deyn-i şer'iden şeklinde ifade edilen misil borçlanma şeklinde ortaya çıkmıştır.

³⁸⁷ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 377.

³⁸⁸ H. Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA*, c. 24, İstanbul 2001, s. 520-525. İkinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 526.

³⁸⁹ Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2007, s. 72. Tüccar Baruh'un devlete 500.000 kuruşa yakın borcu vardır ve dava yaklaşık 10 yıldan fazla sürmüştür.

Kıbrıs Larnaka kazası şer'iyye sicilleri üzerine yapılan bir çalışmada müste'menlerin teb'a ile kredi ilişkileri dikkat çekmektedir³⁹⁰. Çiçek'e göre yasak olmasına rağmen konsoloslar ticaret yapıyor ve faizli para mübadelesinde bulunuyordur. Çiçek bütün karz muamelelerini kredi ilişkisi olarak nitelendirmektedir. Müste'menlerin bütün karz muamelelerine faizli işlem demek mümkün gözükmemektedir. 18. yüzyılda da Antakya sicilleri üzerine çalışma hazırlayan Doğan Gün bilhassa İngilizlerin teb'a ile karz muamelelerine rastlamıştır³⁹¹. Borçlanma ilişkilerine dair çalışmalar 18. yüzyıla yoğunlaşmaktadır. Çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla müste'menlerin faizle borç vermesi daha çok 18. yüzyılda yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Timur Kuran çalışmasında gizli faizli işlemler olarak nitelendirdiği kayıtların sicillerde "çuka bahası", "kürk semeni", "ona on bir hesabı", "ona on bir pul hesabı" "kazanç (rihb)", "muamele-i şer'iyye", "devr-i şer'î" ve "murabaha" olarak geçtiğini belirtmektedir. İncelediğimiz karz akitlerinin hiç birinde bu ibareler kullanılmamıştır³⁹². Üstelik bir çoğunda karz-ı şer'î/ deyn-i şer'î özellikle belirtilmektedir

Osmanlı hukukunda kadıların tescil görevi geniş bir tatbikat sahası bulmaktaydı. Ayrıca başka borçlanma hususları olmak üzere birçok muamelenin tescil ettirilmesi zorunluluğu vardı. Bu hakların korunması açısından şarttı. Müste'menler açısından da ahidnâmelerde borçlanma, kefalet ve vekil tayini gibi konularda sicile kaydettirmedikçe iddialarının dinlenmeyeceğine dair maddeler bulunmaktaydı.

Karz akdinin sicil defterine tescili genellikle aşağıdaki kalıp kayda benzer şekilde yapılmaktadır:

"...(A), karz-ı şer'î tarîki ile merkum (B)'ye (X) akçe/kuruş vd. virüp ol dahi alıp kabz eylemişti su'âl olunup cevâbı tahrîr olunsun deyücek gible's-su'âl merkum (B) fi'l-vâki' ben vech-i meşrûh üzere mezbur (A)'dan (X) akçe/kuruş vd. alup halen zimmetimde lazimü'l-edâ deynimdir..." (GŞS 25: 10a/3)

³⁹⁰ Kemal Çiçek, Diplomat, Banker, Tüccar 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 21, (2001), s. 269-283.

³⁹¹ Doğan Gün, *XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006, s. 91-99. Doğan Gün, "İngiliz Tacirlerin Antakya Ahalisiyle İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Hatay Araştırmaları-I*, ed. Ahmet Gündüz ve Selim Kaya, Antakya Belediyesi Yayınları, c. 1, Ankara 2010, s. 69-76.

³⁹² Kuran, *Yollar Ayrılırken*, s. 191.

Kayıtların çoğunda müste'menler zimmîye borç vermiştir. Artor veled-i Jovan adlı müste'men Deremi veled-i Aleksandre'ye 53 sikke filoriyi karz olarak vermiştir. Deremi parayı kabz ettiğini kabul eder ve ilgili borçlanma Galata kadılığınca tescil edilir³⁹³.

Bir başka kayıta Yorgi v. İstadi adlı zimmî Covan v. İstefan adlı efrencîye 265 adet altın borcu (karz-ı şer'iden) olduğunu ikrar eder. Yorgi, Covan'a borcunu bildiren bir belge dezenlediğini belirtir. (Kendi hat ve hatemimi müştemil yedine tezkire dahi virdim) Franko ve Petro adlı zimmîler kefil olur ve borç tescil edilir³⁹⁴.

Mahkemeye sulh örnekleri de yansımaktadır. Yeniçeri Osman b. Mehmed, Anton v. Loyen adlı efrencîden 3000 akçe alacağı olduğu iddiasındadır. (cihet-i karz-ı şer'iden) Daha önce dava da açmış fakat Anton borcunu kabul etmeyince aralarında tartışmalar olmuş nihayet muslihûn vasıtasıyla sulh 1500 akçe ödenmesinde sulh olmuşlardır. Borç ödenmiştir ve taraflar bunu mahkemede ikrar etmektedir³⁹⁵.

Ramon v. Nide adlı İngiliz, Osman Beşe b. Abdullah ile mahkemeye gelirler. Ramon, Osman Beşe'ye Osman Beşe'de olan 65.000 akçe alacağından (deyn-i şer'iden) 17.000 akçeyi daha önce tahsil etmiş olduğu şimdi ise 48.00 akçeyi de tahsil ederek alacağının kalmadığını söyler³⁹⁶. Şühûd arasında Franko v. Andriye adlı tercüman da bulunmaktadır.

Eski Fransız elçisi Beyzâde lakabıyla meşhur Françesko v. Savarin boçlu olduğu küçük(sağır) Mustafa b. Abdullah'ın vasisi İsmihan bt. Abdullah'ın vekili Mehmed b. Mehmed karşısında mahkemededir. Françesko'nun Küçük Mustafa'ya olan 100.000 akçelik borcu (deyn-i şer'iden) vardır. Françesko, Galata'nın Lonca mahallesindeki arsası Medine-i Münevvere vakfına ait olan evini 40.000 akçeye vasî İsmihan'a sattığını söyler. Ve evin bedelini borcunun ilgili kısmıyla takas ettiklerini söyler. Vekil Mehmed, bu muameleyi tasdik eder. Kadı, evin fiyatının normale göre daha düşük olduğuna hükmederek bu muamelenin küçüğün lehine olduğu için hukuken geçerli olduğuna karar verir³⁹⁷. Sonraki kayıta ise Françesko, Galata'nın Tomtom mahallesindeki evini İsmihan'a satar ve borcundan takas eder.

³⁹³ GŞS 25: 10a/3. Rebî'ülevvel 1013/ Ağustos 1604. Artor veled-i Jovan'ın ülkesi belirtilmemektedir.

³⁹⁴ GŞS 25: 33b/4 Cemaziyelahir 1013/ Kasım 1604. Şühûdü'l-hâl arasında altı zimmî bulunmaktadır.

³⁹⁵ GŞS 25: 77a/3 18 Şaban 1013/ 9 Ocak 1605.

³⁹⁶ GŞS 27: 5b/2 20 Zilkade 1013/ 9 Nisan 1605

³⁹⁷ GŞS 27: 21b/2 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605. Aynı kayıt Gedikli tarafından da incelenmiştir. Bkn. Gedikli, "Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri", s. 101.

Vekil Mehmed işlemleri doğrudur. Kadı bu muamelenin de küçüğün lehine olduğuna karar verir³⁹⁸.

Françesko ile İsmihan ve oğlu Mustafa'nın arasındaki borç ilişkisi sona ermemiştir. Mühtedi İsmihan'ın ihtidasından evvel ölen kocası Debane v. Cani'nin mirasına Françesko el koymuştur. Françesko, İsmihan'ın semen hissesini ve Mustafa'nın şer'î hissesini tamamen öder. Vekil Mehmed bundan sonra bu borçtan dolayı Françesko hakkında dava açılmayacağını söyler³⁹⁹. Bu olaydan anlaşıldığı kadarıyla eski Fransız elçisi Fransız vatandaşı olması muhtemel Debane'nin ölümüyle mallarına el koymuştur. Mühtedi İsmihan terekeyi alabilmek için mahkemeye başvurur. Françesko, Mustafa'ya olan borcunu evlerin takası ile halleder. Taksimat feraize göre yapıldığı için 7/8'lik hisse asabe olarak çocuğundur. Kadının hakkını ve kocasından alacağı olan mehrini ödeyen Françesko el koyduğu terekeyi tamamen ödediğini ifade eder.

Yahudi Simon v. Mosi ile Covan v. Galine adlı zimmî mahkemededir. Simon'un Covan'a deyn-i şer'îden 3100 akçe borcu vardır. Simon borcuna karşılık Covan'a 25 zirâ' mor 60 çile çuka kumaşı rehin bıraktığını eğer borcunu ödemez ise Covan'ın bu kumaşları satmaya, alacağını temin ettikten sonra kalanını iade etmeye vekil kıldığını belirtir⁴⁰⁰.

Eski Sayda ve Beyrut zâbiti olan Mehmed Ağa'nın şer'î vekili İsmail Bey b. Kasım ile balyosun oğlu Vikosohan v. Viko vekili İsko v. Cak ve tercüman Badisda mahkemededir. Mehmed Ağa'nın Vikosohan'dan 5500 akçe alacağı vardır ve vekil İsmail'in elinde bunu belgeleyen bir hüccet bulunmaktadır. İsmail, Vikosohan'ın Mehmed Ağa'ya alacağını vekil İsko'dan teslim alması için bir poliçe verdiğini. Şimdi alacağın tamamıyla ödenmesinin ardından poliçeyi İsko'ya teslim ettiğini söyler. İsko'nun kabulü ile tescil olunur⁴⁰¹.

Akdeniz'de İnöz adası konsolosu Yako Beray v. Mosi'nin (müste'men) İstanbul'daki alacaklarını toplamaya vekili olduğunu iddia eden İstefan v. Petro, el-Hâc Mehmed b. Abdi'yi dava eder. İstefan, Mehmed'in konsolos Yako'ya deyn-i şer'îden 140 kuruş borcu olduğunu ifade eder. Mehmed'e sorulunca borcunu ikrar eder fakat İstefan'ın vekaletini kabul etmez.

³⁹⁸ GŞS 27: 21b/3 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605. Aynı kayıt için bkn. Gedikli, "Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri", s. 101.

³⁹⁹ GŞS 27: 22b/2 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605

⁴⁰⁰ GŞS 41: 19b/3. 4 Muharrem 1026/ 12 Ocak 1617.

⁴⁰¹ İŞS 9: 221a/1. 2 Cemaziyelevvel 1072/ 24 Aralık 1661.

İstefan'dan beyyine istenir. İstanbul'un sair mahallelerinde oturan üç müslüman şahit konsolosun Mehmed'de olan alacağı ve İstanbul'daki diğer alacaklar hususunda İstefan'ı vekil kıldığını söylerler. Vekaletin sahih olduğu kabul edilince Mehmed, İstefan'a borcun tamamını öder⁴⁰².

Kethüda Ahmed Paşa'nın vekili Hasan Ağa b. Ahmed, İngiliz Lenk ile birlikte kadı Yusuf Efendi huzurundadır. Ahmed Paşa, Lenk'ten borç almıştır ve bu sebeple bazı değerli eşyasını rehin bırakmıştır. Hasan Ağa, Ahmed Paşa'nın Lenk'e borcunu ödediğini ve Lenk'in rehin eşyaları teslim ettiğini ifade eder. Lenk'in kabul etmesiyle birbirlerine karşı alacak ve davalarının olmadığını ifade ederler ve tescil olunur⁴⁰³.

Alacaktan dolayı gaip kimselerin dükkanlarına el konulduğu da vakidir. Armaz adlı Fransız tüccarın Yalıkös adlı yahudiden 1865 kuruş alacağı vardır ve bunla ilgili elinde temessükü de mevcuttur. Fakat Yalıkös borcunu ödemediği için ortalıktan kaybolmuştur. Fransa elçisi Baron Deşatonef bir arzuhal yazarak Yalıkös'ün Bit Pazarındaki dükkanının mühürlenmesini ister.⁴⁰⁴ Buna dair elçiye bir buyruldu verilir⁴⁰⁵.

İsak adlı Yahudinin İngiliz Aves ve Kend isimli müste'menlerde 5500 kuruş alacağı (cihet-i deyn-i şer'îden) vardır. Kend'in İngiltere'ye gitmesi üzerine İsak, Kend'de olan alacağına (kefil bi'l-mâl) kefil gösterilen Venka adlı İngiliz'de istemiş fakat Venka ödeme yapmamıştır. İsak saraya arz-ı hal yazarak bu durumda hakkını talep etmektedir. Saray'dan İstanbul kadılığına yazılan emirde söz konusu davada tarafların borç senetlerinin incelenmesi ona göre karar verilmesi emredilmektedir. Müste'meni kendi yazısıyla düzenlenmiş mühürlü temessük olmasına rağmen bunu reddediğ Sultan Ahmed devrinde düzenlenmiş ahidnâmeyi ibraz eder. Burada "muktezâ-yı şer' üzere ihkâk-ı hakk" olunması emredilmektedir. Tekrar emr-i şerif istenince bu kez emredildiği üzere mahkemede bir kez görülüp çözülmeyen on beş yıl özür olmaksızın zamanaşımına uğramayan davalar hakkın gereği olarak temessüklere

⁴⁰² GŞS 145: 57b/ 4. 21 Şevval 1100/ 8 Ağustos 1689.

⁴⁰³ GŞS 145: 101b/4. 12 Muharrem 1101/ 26 Ekim 1689.

⁴⁰⁴ İŞS 22: A18/a/3. ty. " ...izn-i şer'le dükkân-ı mezkûr mübâşir kullarıyla mühürlenmek bâbında buyruldu-yı şerif..."

⁴⁰⁵ İŞS 22: A18/a/2. ty.

bakılarak emrolunduğu gibi kadim şeriat muktezasınca hükmedilmelidir. Tekrar bu hususta emir istenmemelidir⁴⁰⁶.

Tacir İvaz v. Piri, İngiliz Forenton v. Cani karşısında mahkemededir. İvaz, Venedik'te ticaret yapan Covan v. İston'a dokuzar dirhem ağırlığında 2600 riyâlî kuruş borç vermiştir. Covan bu parayı İngiliz Forenton ile İvaz'a havale etmiş ve İvaz'a borcu ile ilgili kendi el yazısı ile düzenlediği mührü bulunan poliçe vermiştir. İvaz poliçeyi Forenton'a ibraz ettiğinde Forenton havaleyi kabul etmiş ancak 260 kuruş ödeme yapmıştır. İvaz parasının geri kalanını istemektedir. Bu husus İngiliz Forenton'a sual edilir. Forenton iddiayı tamamen reddettikten sonra İngiliz aleyhinde Osmanlı topraklarında dava açılabilmesi için davacının elinde kadıdan onaylı hüccet olması gerektiğine dair ahidname ve şeyhülislâmdan alınmış fetvayı mahkemeye sunar. Ahidname ve fetva metni incelenir. İvaz'a elinde hüccet olup olmadığı sorulur. Olmadığını söylemesiyle İvaz'ın davası düşer. "Mu'ârazadan men' olunur."⁴⁰⁷

Mehmed Bey b. Mahmud Paşa'nın evine varılır, mahkeme meclisi kurulmuştur. Zak b. Libos adlı müste'men ortağı Hollandalı tüccar Petro v. Targadi'nin vekili ve kendi alacağı için mahkemededir. Mehmed Bey, Zak'dan 3000 zira' kumaş almıştır. Bugünden itibaren 181 gün sonra 15.500 kuruşu, 400 yaldız altını teslim etmek üzere evini rehin olarak vermeyi kabul eder. Borcuna eşraftan 6 kişi bölüm bölüm kefil olur. Mehmed Bey borcunu ödemezse evin Zak'ın mülküne geçeceğini kabul eder tescil olunur⁴⁰⁸.

Nikola adlı efrencinin Süleyman b. Musa'ya 300 filori borcu vardır. Borç üç eşit dilime bölünerek her dilimine bir zimmî kefil olur. Mastor Cevan v. Frencesko, Balırsa b. Baryan, Basitan v. Malyorkin her biri 100 filoriye kefil olduklarını söylerler⁴⁰⁹.

Simon v. Toz adlı efrencî, Otaviye v. Bozen adlı yahudi karşısında davacıdır. Simon, Otaviye'de 25.000 gümüş akçe alacağı olduğu iddiasındadır. Otaviye'ye sual edilince deyn-i şer'iden 16.000 akçe ve cinsi, mikarı belli atlas sebebiyle 8.000 akçe borcu olduğunu söyler

⁴⁰⁶ İŞS 23: EK-2b/1. Ramazan 1108/ Nisan 1697.

⁴⁰⁷ İŞS 12: 131a/1. Fi gurre Cemaziyelahir 1074/ 1664. "...Poliçe ta'bir olunur havâle-i mezbûreyi mübeyyin ve nâtik ve hat ve hâtemini hâvî temessük verip..."

⁴⁰⁸ İBŞS 54: 4a/3. 23 Cemaziyelevvel 1102/ 22 Şubat 1691.

⁴⁰⁹ GŞS 40: 34a/3. Safer 1025/ Şubat 1016. Gedikli, "Efrenciler Arası Ticaret", s. 118.

ve Simon'un iddiasını ispat etmesini ister. Simon'un elinde beyyine olmadığı için Otaviye'ye ikrar ettiği miktarı ödemesi emredilir⁴¹⁰.

4. Kefalet

Fıkıhta kefalet “güvence sağlamak üzere kefilin zimmetinin borçlunun zimmetine katılmasını gerektiren bir akit” şeklinde tanımlanabilir. İmam Serahsî'ye ait bu tanım Hanefî fakihlerce büyük ölçüde benimsenmiştir. Kefalet konusunda özellikle belirtilmesi gereken kefaletin türleri olan mala kefaletin ve şahsa kefaletin hükümleri ve sonuçları açısından ciddi farklılıklar barındırmasıdır. Mala kefalet (kefâle bi'l-mal) “biri üzerindeki borcu üstlenmek” şeklinde tanımlanırken şahsa kefalet (kefâle bi'n-nefs) “gelmesi gereken birini veya iadesi bir malî külfeti gerektiren muayyen bir şeyi (ayn) getirmeyi üstlenmek” şeklinde tanımlanmıştır⁴¹¹. Şahsa kefalet Osmanlı hukukunda sıklıkla uygulanan bir yoldur. Mecelle'ye göre şahsa kefalet borçluyu veya suçluyu alacaklıya teslim eylemek veya mahkemede hazır bulundurmak şeklinde tanımlanmıştır. İncelediğimiz kayıtlarda müste'menlerin şahsa kefalet sözleşmesinin tarafı olduklarına rastlamadık. Bu kısımda mala kefaleti inceleyeceğiz. İlerleyen safhalarda kefalet ile mala kefalet kastedilmiş olacaktır.

Kefalet akdinin tarafları kefil ve alacaklıdır. Kefilin icabı ile akit kurulmakla birlikte alacaklı icabı kabul ve red edebilir. Reddedene kadar akit geçerlidir. Asıl borçlu doğrudan bu akdin tarafı değildir. Kefalet ivazsız ve tek tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir. Klasik kaynaklarda damân, hamâle, kabâle, zeâmet, garâmet gibi karşılıkları olmakla birlikte akit örfte karşılığı olan kelimeler kurulabilir. Zaten sicillerde kefil kelimesi anılarak akit yapılmaktadır. Akdi konusu ise borç konusu olan malın veya meblağı iadesi veya ödenmesidir⁴¹².

⁴¹⁰ GŞS 40: 37b/2. Muharrem 1025/ Şubat 1616. Gedikli, “Efrenciler Arası Ticaret”, s. 118.

⁴¹¹ H. Yunus Apaydın, “Kefalet”, *DİA*, c. 25, İstanbul 2002, s. 168-177. Kişiyi kefalet kurumunun Osmanlı hukukundaki uygulaması için bkn. Mehmet Akman, “Bir Ceza Yargılaması Aracı Olarak Kişiyi Kefalet: Osmanlı Örneği”, *75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı*, haz. Hakan Pekcanitez, Türkiye Barolar Birliği, Ankara 2004, s. 11-16.

⁴¹² Apaydın, Kefalet, s.172-173.

Müste'menin müslüman'a kefil olabileceğine dair Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvası vardır⁴¹³. Galata ve İstanbul Mahkemelerinde mala kefalet kurumunu inceleyen Bursalı, zimmî ve müste'menlerin gayrimüslimler arasındaki işlemlerde mala kefil olduklarını belirtmektedir⁴¹⁴. Kefalet akdinin kurulması basittir. Kefil olacak kişinin "kefil" oldum demesiyle kefalet kurulmaktadır. Kimi zaman "kefil ve zamin oldum" kimi zaman "kefalet-i sahiha ile kefil oldum" denilmektedir.

Müste'menlerin alacakları için de hem mala kefalet hem de şahsa kefalet istedikleri kayıtlara rastlanmak mümkündür. Mesela Kostantin v. Yorgi üç müste'mene olan borçları sebebiyle hapis tutulmaktadır. Devlet görevlisi Mehmed b. Mustafa, Kostantin'in devlete olan üç yük akçe (hazırlayana göre 300.000 akçe) borcunu ödeyebilmesi için serbest bırakılmasını daha sonra alacaklılara teslim edilebileceğini söyler. Alacaklı müste'menlerin borçlunun şahsına kefil olunmasını istemeleri üzerine Mehmed Kostantin'e kefil olur⁴¹⁵.

Bir başka kayıтта Yorgi v. İstadi adlı zimmî Covan v. İstefan adlı efrencîye 265 adet altın borcu olduğunu ikrar eder. Franko ve Petro adlı zimmîler kefil olur⁴¹⁶.

Nikola v. Seroro, Çamarye v. Andre ve Lodike v. Virayi adlı efrencîlerin talepleriyle Setvase v. Salyano adlı zimmî Semto v. Marko'nun nefesine kefil olmuştur. Setvase, Semto'yu mahkemede hazır eyler ve nefse kefaletinin sona erdirilmesini talep eder⁴¹⁷.

Havan v. İsmiit adlı İngiliz ve Dovardo v. Esterye adlı zimmînin Avraham v. Mosi ve oğulları Hayyim ve Yasef adlı yahudilerden çuka bezi alışverişinden 123.425 akçe alacağı vardır. Simon v. Mosi ve Avraham'ın oğlu David adlı yahudiler borçluların hem nefesine hem borçlarına kefil olurlar.

Meyhaneci Nikola v. Nardo, İngiltereli kaptan Kafor karşısında davacıdır. Tercüman Dimitraşko v. Dominik de hazırdır. Nicola'nın iddiasına göre 15 ay evvel bazı gemici İngilizlere ekmek, pabuç ve içki (hamr) satmış ve 90 kuruş alacağı kalmıştır ve Kofar da bu

⁴¹³Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Matba'a-yı Âmire, c. 2, İstanbul 1311-1312, s. 349. Ali Efendi, *Şeyhülislâm Fetvâları*, haz. İbrahim Ural, Fey Vakfı, İstanbul 1995, s. 291. Burada bir müslümanın zimmide olan alacağına müste'menin kefil olmasının caiz olup olmadığı sorulmaktadır. Cevap "olur" şeklindedir.

⁴¹⁴ Osman Safa Bursalı, *Osmanlı Hukuku'nda Kefalet Sözleşmesi: İstanbul ve Galata Mahkemeleri Şer'iyeye Sicillerine Göre Mala Kefalet, (1791-1795/1206-1210)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010, s. 30.

⁴¹⁵ GŞS 25: 26b/2 Cemaziyelevvel 1013/ Ekim 1604

⁴¹⁶ GŞS 25: 33b/4 Cemaziyelahir 1013/ Kasım 1604

⁴¹⁷ GŞS 25: 74b/2 13 Şaban 1013/ 4 Ocak 1605

borca kefil olmuştur. Kofar borcu kabul etmemektedir. Nicola'dan kefaleti ispat edecek delil istenir herhangi bir delil getiremeyince Kofar'a kefil olmadığına dair yemin teklif olunur. Davalı Kofar Hz. İsa'ya inen İncil üzerine yemin eder ve davayı kazanır⁴¹⁸.

Cebeci çorbacılarından Muharrem Ağa b. Hüseyin, Galata'da oturan Hollandalı (Felemenkli) Kornelis v. Peziş adlı müste'menle mahkemeye gelir. Yine cebeci çorbacılarından Recep Ağa b. Şaban, bir muharebe esnasında Venedik'e esir düşer ve Venedik'teki Nemçe elçisi elinde tutsaktır. Muharrem Ağa, Kornelis'e Recep Ağa'yı kurtarması ve İstanbul'a getirmesi karşılığında 500 esedî kuruş verir. Andlaşmaya göre Recep Ağa, vefat eder, kendi rızası ile başka bir İslam beldesine gider yahut buna dair bir ondan bir mektup getirirse Kornelis sorumlu olmayacaktır. Hollanda tercümanı Garalmo v. Covan, Kornelis'e kefil olur sicile kaydedilir⁴¹⁹.

Yahudi İsak v. Abraham, İngiliz Aved v. Aved'den davacıdır. Baş tercüman Antonaki v. İstefan da hazırdır. İsak, İngiliz tüccar Nik v. Nik'ten 5500 kuruş alacağı olduğunu Nik'in başka bir ülkeye giderken Aved'i borcuna kefil tayin ettiği için borcunu Aved'den ister. Görüşü sorulan Aved, İsak'ın ifadesini reddeder. Sultan Mehmed Han'a ait 1675 tarihli bir ahidnâme ve Ebu Said Efendi ile Mehmed Bahai Efendi'ye ait iki fetva örneği sunar. Bu ahidnameye ve fetvalara göre İngiltere müste'menlerinden tüccar, tercüman ve komسیونcular ile ticari ve hukuki ilişkisi olanlar bunu mahkemeye tescil ettirmelidirler. Tescil ettirip hüccet almayanların davası şahitlerle dinlenilmeyecektir. İsak'tan iddiasını destekler mahiyette hüccet istenir. İsak hüccet sunamayınca davayı kaybeder⁴²⁰.

İngiliz Cuvan v. İsmi ile Duvarso v. İsterine adlı zimmînin, iki yahudi tercüman şahitlerle vekaleti sabit olan Avraham v. Mosi ve oğulları Haim ile Yasef, vekilleri mahkemededir. Cuvan muhataplarında çuka satışında 123.425 akçe alacağı olduğunu, 45.000 karşılığında bir sandık ve bazı değerli eşyaların kendisine rehin verildiğini, geriye kalan 78.425 alacağının 240 gün sonra her hafta 3260 vererek 108 günde tamama erdiğinde sandığı

⁴¹⁸ GŞS 145: 36b/1. 2 Ramazan 1100/ 20 Haziran 1689.

⁴¹⁹ GŞS 145: 65b/1. 2 Zilkade 1100/ 18 Ağustos 1689.

⁴²⁰ İŞS 23: 7b/2. 4 Cemaziyelevvel 1108/ 29 Aralık 1696.

izinleriyle satarsa fazlasını vereceğini söyler. Yahudiler sandığın satılmasına izin vermezlerse borçlarını ödeyeceklerini taahhüt ederler. Simon v. Mosi ve David b. Abraham kefil olur.⁴²¹

Frenk mahallesinde oturan Portekiz yahudilerinden Yasef ve Perinka v. Salamon İngiliz tüccar Martin v. Anvens karşısında mahkemededir. Yahudiler, Galata'da iken ölen İngiliz tüccar Tomaro v. Bartley 1261 riyâlî kuruş karşılığında kumaş ve deri satmışlardır. Martin, Tomaro'ya kefil olmuştur. Yahudiler kefaleti ispat edip alacaklarını ondan talep ederler ve Martin borcu tamamıyla öder⁴²².

Fransız elçisi Delahay v. Delahay, Mısır Beylerbeyi Ömer Paşa'nın kethüdası ve vekili Mustafa Ağa b. Abdülkerim ile mahkemededir. Ömer Paşa Kahire'de bazı eşyaları kethüdaya teslim etmiş bir takım mirî iaşe malı da İstanbul'a götürmek üzere Fransız Petro Reis'in gemisine yüklemiştir. Petro gemisiyle dârülharbe avdet etmiş. Gemide yüklü miktarda pirinç, kahve, zencefil, karanfil, şeker vardır. Fransız elçisi Delahay, Petro Reis'in zayi ettiği mirî malını 30 gün içinde ödemeye kefil olur⁴²³.

Bu olayı sicillerdeki izdüşümü hayli tereffuatlıdır. İstanbul Bâb Mahkemesi 3 numaralı defterde 24 adet kayıt Petro Reis'in zayi ettiği malların tazmini ve kefalet bahislerine aittir.

Bir kayıta halihazırda İskenderiye emini olan yahudi Avram'ın cekili Salamon, Fransız elçisinin vekili tercüman Basista v. Bornati karşısında davacıdır. Avram Fransız kaptan Petro Reis'in gemisine Kahire'den İstanbul'a götürmek üzere belli bir miktar kahve ve şeker ile ihramları yüklemiştir. Fakat diğer kayıtlarda belirtildiği üzere kaptan dârülharbe gidip malları zayi etmiştir. Bu husus vekil Batista'ya sual olununca Batista müvekkili elçinin Fransız kaptana kefil olduğunu kabul eder. İhramların değerine itiraz ede bunun değer tespiti için Salamon'a süre verilir. Batista'nın kahve ve şekerin bedelini ödemesine hükmedilir⁴²⁴.

⁴²¹ İŞS 3. 17a/5. 25 Rebiülevvel 1027/ 22 Mart 1628.

⁴²² İRSS 80. 5b/2. 4 Rebiülevvel 1059/ 18 Mart 1649.

⁴²³ İBŞS 3: 70b/3. Recep 1077/ Ocak 1667.

⁴²⁴ İBŞS 3: 73b/2. 14 Şaban 1077/ 9 Şubat 1667.

Nikola adlı efrencînin Süleyman b. Musa'ya 300 filori borcu vardır. Borç üç eşit dilime bölünerek her dilimine bir zimmî kefil olur. Mastor Cevan v. Françesko, Balırsa b. Baryan, Basitan v. Malyorkin her biri 100 filoriye kefil olduklarını söylerler⁴²⁵.

5. Vekalet

Osmanlı hukukunda mahkemelerde vekil kullanılması sıkça başvurulmuş bir usuldü. Vekalet verme sebebiyle vekâlet hücceti mahkemeye tescil ettiriliyordu⁴²⁶. Modern manada avukatlık benzeri kurumsallaşmış bir vekalet kurumu olmasa da bazı vekillerin bu işlerle uğraştığına rastlanılmaktadır⁴²⁷. İslâm tarihinde erken dönemden itibaren kurumsallaşmış bir müessese olan vekalet istilâhî olarak “bir kimsenin kendisi de yapabileceği muamelâttan bir işini başkasına tefviz etmesi, onu kendi yerine ikame eylemesi” şeklinde tanımlanabilir⁴²⁸. Vekalet çift taraflı, caiz ve gayrilâzım bir akitir. İvazlı veya ivazsız olarak kararlaştırılabilir⁴²⁹. Hanefilere göre akdin unsurları icap ve kabul olmasına karşılık fakihlerin çoğunluğuna göre taraflar ve akdin konusu unsur sayılmıştır⁴³⁰. Sicillerde müste'menlern muamelelerinde sıkça vekil kullandıklarına rastlanılmaktadır.

Mehmed Ağa b. İskender'in Covan v. Yani adlı efrencî ile olan borç tescilinde Covan'a Benta v. Boci adlı efrencî vekil olur (tarîki's-sübût şer'an vekaleti sâbite olan Benta)⁴³¹

Françesko bir başka kayıta Françesko, halihazırdaki Fransız elçisi Covan v. Baronbar'a Galata'daki evini satacaktır. Françesko vekili tercüman Dominiko, Covan'ın vekili ise tercüman Ligor v. Dominok kadı önünde bu kimseleri temsil etmektedir. Her ikisinin vekaleti de iki müslüman şahit gözetiminde kaydedilmiştir. Dominiko, Françesko'nun Galata Sarayı'nın yanındaki evini Covan'a 600.000 akçeye sattığını ve

⁴²⁵ GŞS 40: 34a/3. Safer 1025/ Şubat 1016. Gedikli, Efrençiler Arası Ticaret, s. 118.

⁴²⁶ Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 16.

⁴²⁷ Ronald Jennings, 'The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts,' *Studio Islamica*, XLII (1975), 147-169

⁴²⁸ Bilmen, VI, s. 311.

⁴²⁹ Murteza Köse, İslam Hukukunda Temsil Kavramı ve Vekâlet-Temsil İlişkisi, EKEV Akademi Dergisi, c. 12, S. 34, (2008), s. 229. Vekâlet gayrilâzım bir akit olduğu için herhangi bir zaman sonlandırılabilir.

⁴³⁰ Bilal Aybakan, “Vekâlet”, *DİA*, c. 43, İstanbul 2013, s. 1. İcabi kural olarak müvekkil yapacaktır. Vekilin kabulü zimmî de olabilir. Hanefilere göre müvekkil için ücret belirlenmesi zorunlu değildir.

⁴³¹ GŞS 25: 48b/1 23 Cemaziyelahir 1013/ 16 Kasın 1604

Covan'ın ödemeyi yaptığını söyler. Covan'ın vekili Ligor bunu kabul eder ve kaydedilir⁴³². Burada her iki elçiyi de vekil temsil eder, Vekillerin her ikisi de tercümandır. Vekalet iki müslümanın şahitliğinde kaydedilmiştir.

Venedikli Ayobandid ile Atinalı Nikola ortak gemi almışlardır. Gemi İzmir İskelesinden yüklenmiş ancak yolda korsanlar basmış ve içindekilerle birlikte gasbetmişlerdir. İçindeki bazı aletler Galata'daki Memi Reis'in gemisinde rastlanılır. Nikola ile Ayobandid'in vekaletini üstlendiğini belirten tercüman Marko davacıdır. Marko, Venedik balyosunun Venedikli tüccarları temsil yetkisi olduğu için kendisine vekalet verdiğini söyler. Fakat kadı Marko'yu olağan usule tabi tutarak vekaletine şahit göstermemesi sebebiyle vekilliğini geçersiz sayarak taraf olarak dinlenmeyeceğine karar vermiştir. Dava Nikola ile devam etmiştir⁴³³.

“...mezbur balyos dahi bu davaya kendi tarafından beni tevkîl etmeğın nısf-ı şâyi'in mesfûr Ayobandid için taleb iderim mâdâm ki mezbûr balyosun sâlifü'z-zikr Ayobandid tarafından bu da'vâya vekâleti ve âharı tevkîle izni ve mezbûr balyos merkûm tercümânı mertebe-i sâbıkanın sübûtundan sonra tevkîli şühûd-ı 'udûl ile sâbit olmadıkça da'vâya istihkâkı olmayup bu mertebeleri isbâtta izhâr-ı 'aciz itmekle hasm-ı şer'î olmamağın da'vâ-yı mezkûreden men' olunup....”

Efrenk taifesinden Pavlo v. Anton ve Yaranimo v. Harmano, Bostancı Mehmed Ağa'dan 90.000 akçeye karamürsel türündeki geminin yarı hissesini almışlardır. Bu paranın 26.000 akçesini Pavlo, 64.000 akçesini se Yaranimo ödemiştir⁴³⁴. Pavlo, Yaranimo'yu kendi hissesini kullanma, isterse satma, satarsa parasını kendisine verme gibi hususlarda vekil tayin eder ve Yaranimo bu vekaleti kabul eder⁴³⁵.

⁴³² GŞS 27: 23b/4 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605. Bu yerin elçilerin kullandığı ev olması muhtemeldir. 600.000 akçe dönem için ciddi bir rakamdır.

⁴³³ GŞS 27: 83a/1 Safer 1014/ Temmuz 1605

⁴³⁴ GŞS 42: 53a/4. Cemaziyelahir 1026/ Haziran 1617.

⁴³⁵ GŞS 42: 53a/3. Cemaziyelahir 1026/ Haziran 1617. “... sefîne-i mezbûreden benim hisse-i şâyi'amı mezbûr Yaranimo tasarrud ve isti'mal eylesün ve dilerse bey' ve semenini kabza bana îsâle merkûm Yaranimo vekîl olsun didikte merkûm Yaranimo dahi vekâlet-i merkûmeyi kabûl ve umûr-ı lâzimesin itmâma kefil olmağın...”

Müste'menin vekil olduğu vakıalar da vardır. Boğdan voyvodası Gasir v. Garcıyan'ın şer'an vekili Mihal v. İşperçe⁴³⁶ adlı müste'men ile İngiliz elçisi Pavlo v. Pendar'ın şer'an vekili Dominiko v. Anton⁴³⁷ adlı zimmî ile mahkemededir. Gasir, Pavlo'dan 1000 sikke altına bir kürk ve bir hançer almıştır. Mihal, müvekkilinin borcunu 120 gün sonra ödeyeceğini ve kefil olduğunu söyler ve Dominiko bunu onaylar⁴³⁸. Bu kaydı takip eden diğer tescil ise yine Gasir'in temsilen müste'men Mihal ve İngiliz Pavlo'yu temsilen Dominiko mahkemededir. Gasir, 6.600 sikke altına 20 deste kürk satın alır. Mihal, Gasir'in borcunu 120 gün sonra ödeyeceğini ve kendisinin de kefil olduğunu beyan eder⁴³⁹

Avraham v. Mosi adlı yahudi ile İngiltere'de sakin Nort v. Nort'un şahitlerde sabit vekili olan kardeşi diğer Nort mahkemededir. Avraham'ın Nort'tan çuka almıştır ve 900 kuruş borcu vardır. Avraham mali durumunun borcu hemen ödemeye uygun olmadığını söyler. Vekil Nort ile borcun ertlenerek taksidde bağlanması konusunda anlaşılır. borcun 450 kuruşunu 360 gün sonunda diğer yarısını da sonraki 360 sonunda ödeyecektir. Avraham bir evini vekil Nort'a rehin olarak verir. Karısı Sinore bt. Sadka da kocasının borcuna kefil olur⁴⁴⁰. Kardeş Nort'un vekaleti iki müslüman şahidin kabulü ile tasdik edilmiştir. Bütün işlemleri kendi asına yürütür.

Akdeniz'de İnöz adası konsolosu Yako Beray v. Mosi'nin (müste'men) İstanbul'daki alacaklarını toplamaya vekili olduğunu iddia eden İstefan v. Petro, el-Hâc Mehmed b. Abdi'yi dava eder. İstefan, Mehmed'in konsolos Yako'ya deyn-i şer'îden 140 kuruş borcu olduğunu ifade eder. Mehmed'e sorulunca borcunu ikrar eder fakat İstefan'ın vekaletini kabul etmez. İstefan'dan beyyine istenir. İstanbul'un sair mahallelerinde oturan üç müslüman şahit konsolosun Mehmed'de olan alacağı ve İstanbul'daki diğer alacaklar hususunda İstefan'ı vekil kıldığını söylerler. Vekaletin sahih olduğu kabul edilince Mehmed, İstefan'a borcun tamamını öder⁴⁴¹.

Eski Musul valisi Kethüdâ Ahmed Paşa'nın vekili İbrahim b. Mahmud ile İngiliz tüccar Lenk b. Lenk kadı huzurundadır. İngiltere elçisinin baş tercümanlarından Antonaki de

⁴³⁶ Mihal v. İşperçe hâlen İstanbul'da Nemçe kralının kapı kethüdasıdır. Muhtemelen Avusturya tebasındandır.

⁴³⁷ Dominiko'nun vekaletine şahadet edenlerden biri de tercüman Abraham v. Yasef adlı bir yahudidir.

⁴³⁸ İŞS 4: 14a/2. 14 Rebiülevvel 1028/ 1 Mart 1619

⁴³⁹ İŞS 4: 14a/4 Rebiülevvel 1028/ 1 Mart 1619

⁴⁴⁰ GŞS 130: 70a/4. 26 Rebiülahir 1094/ 24 Nisan 1683.

⁴⁴¹ GŞS 145: 57b/ 4. 21 Şevval 1100/ 8 Ağustos 1689.

hazırdır. Vekil İbrahim'in ifadesine göre Ahmed Paşa'nın ellerinde bulunan hazîne temessükünde yazılı olduğu üzere devletten (taraf-ı mirîden) 25.150 kuruş alacakları vardır. Ahmed Paşa, Lenk'i devletten parayı almak üzere vekil tayin etmiş ve Lenk de vekaleti kabul etmiştir. İbrahim kadı mahkemede Ahmed Paşa'nın alacağını tahsil etmek üzere kendisine vekalet verdiği dair temessük sunar ve Lenk'ten alacağı ister. Lenk, İbrahim'in vekaletini kabul etmeyince İbrahim dört müslüman şahit ile ispat eder. Ardından borcun muhasebesi yapılır. Lenk, Ahmed Paşa için satın aldığı eşyaların bedelini, Paşa'da olan alacağını, devlete ödediği masrafları ve hizmetin karşılığı olan bedeli toplam paradan düşer. 6700 kuruşluk bir hesap yapılır ve Lenk bu parayı İbrahim'e devreder⁴⁴². Uzun, teferruatlı ve büyük bir dava bu kayıтта Paşa'nın taraf-ı mirîde olan alacağının tahsili konusunda niçin İngiliz müste'men Lenk'i vekil kıldığı bilinmemektedir.

Galata'sa sâkin Hollanda tüccarlarından Kaser v. Şaşla ve Abraham v. Bober İngiliz tüccarlarından Aleksandıra v. Yakop, Fransız tüccarlarından Kadro v. Goril ve Ribol v. Françesko adlı müste'menler mahkemeye başvururlar. Edirne'de vefat eden Bezirganbaşı Ahmed Ağa b. Abdullah'tan alacakları vardır. Ahmed Ağa'nın küçük oğlunun vasisi Mehmed Ağa b. Abdullah terekeyi elinde bulundurmaktadır. Söz konusu müste'men grubu parayı tahsil etmek üzere Fransız İstefan v. Kabin Peşine'yi vekil tayin ederler, bununla ilgili bir temessük verirler⁴⁴³.

İzmir'de yaşayan Portekizli yahudi tüccarlardan İzak Fernandes v. David ve ortağı Abraham Atiyes v. Musa adlı müste'menlerin şer'an vekaleti sabit olan vekilleri Fransız Koço v. Civan mahkemede İsak v. Yako ve Abraham v. David iki yahudi ortak karşısındadır.⁴⁴⁴

6. Hizmet Sözleşmesi

Hizmet sözleşmesi olarak bugün modern hukukta bulunan akdin İslâm hukukunda tam karşılığı yoktur. Fakat bir burada bugün anladığımız manadaki kira akdinden ayırt etmek için

⁴⁴² GŞS 145: 99b/2. 28 Muharrem 1101/ 11 Kasım 1689.

⁴⁴³ GŞS 145: 102a/5. 8 Safer 1101/ 21 Kasım 1689. "...mâru'z-zikr haklarımızı vasiy-i merkûmdan talep ve da'vâ ve ahz ve kabz ve bize îsâle ve umûr-i mekûra mütevakkıf olduğu cüme husûsa mezbûr İstefan'ı tarafımızdan vekîl ve naîb menâb nasb ve ta'yin olup..."

⁴⁴⁴ İŞS 22: 122b/1. Zilkade 1107/ Haziran 1696. Fransız Koço'nun vekaleti Fransız elçiliği baştercümanı Corvi v. Fonibtan ve tüccar Safabeta v. İlya şahadetleriyle sabit olmuştur.

icâre-i âdemi dediğimiz icâre çeşidini hizmet sözleşmesi kapsamında ele aldık. Ayrıca bazı iş görme çeşitlerini de bu kapsamda incelemeyi faydalı gördük. Müslümanın gayrimüslime (zimmî ve müste'mene) ücretle iş yapması caiz görülmüştür⁴⁴⁵.

Dimitri v. Petro, Fransız elçisi Kellaraga hakkında hizmet sözleşmesinden kaynaklanan alacak iddiasıyla davacıdır. Kellaraga'yı mahkemede şer'an vekaleti ispatlanan Kaptan Badiye v. Bortolmiyo temsil etmektedir. Dimitri, Kellaraga için yıllık 25 kuruşa 4 yıl çalıştığını 50 kuruş alacağı ve bir takım eşyasının kaldığını ifade eder. Vekil Badiye kendisine bu husus sorulunca reddeder ve müvekkili Kellaraga'nın toplam 110 kuruş ödeme yaptığını ve bu hususun daha önce çıktıkları bir mahkemede Dimitri tarafından şahitler huzurunda kabul edildiğini söyler. Badiye şahitleri çağırır, şahitler teyid eder. Davayı elçi Kellaraga kazanır⁴⁴⁶.

Varnalı olup bir süreliğine Unkapanı'nda yaşayan Andon v. Yani ile Fransız vatandaşı Baro v. Edeni mahkemededir. Hastalığa yakalanan Andon tabip olan Baro'nun kendisine 60 günlüğüne bakması, ilaç ve tedavi karşılığında 40 esedî kuruşa sözleşme yapar. Anlaşmaya göre Andon tedavi sürecinde ölürse varisleri dava açmayacaktır⁴⁴⁷.

Cebeci çorbacılarından Muharrem Ağa b. Hüseyin, Galata'da oturan Hollandalı (Felemenkli) Kornelis v. Peziş adlı müste'menle mahkemeye gelir. Yine cebeci çorbacılarından Recep Ağa b. Şaban, bir muharebe esnasında Venedik'e esir düşer ve Venedik'teki Nemçe elçisi elinde tutsaktır. Muharrem Ağa, Kornelis'e Recep Ağa'yı kurtarması ve İstanbul'a getirmesi karşılığında 500 esedî kuruş verir. Anlaşmaya göre Recep Ağa, vefat eder, kendi rızası ile başka bir İslam beldesine gider yahut buna dair bir ondan bir mektup getirirse Kornelis sorumlu olmayacaktır. Hollanda tercümanı Garalmo v. Covan, Kornelis'e kefil olur sicile kaydedilir⁴⁴⁸.

Kadı, Tophane iskelesindek Fransa gemisine varır, burada meclis kurulmuştur. Gemi kaptanı Cerad v. Cerad adlı Fransız ile Cebeciler kethüdası kadı huzurundadır. Tercüman Kasalin v. Kasalin hazırdır. Cerad, sefere çıkacak ordu için padişahın emriyle Hasan Ağa

⁴⁴⁵ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 525. Hatta ücret ile zimmînin şarabını taşımak, kiliseyi tamir etmek, evini, dükkanını kilise, havra, meyhane, kumarhane olarak kiraya vermek Ebû Hanîfe'ye göre caizdir.

⁴⁴⁶ GŞS 130: 17b/1. 15 Rebiülevvel 1094/ 14 Mart 1683.

⁴⁴⁷ GŞS 130: 57a/1. 24 Cemaziyelevvel 1094/ 21 Mayıs 1683.

⁴⁴⁸ GŞS 145: 65b/1. 2 Zilkade 1100/ 18 Ağustos 1689. Esir kurtarma sözleşmelerine İstanbul ve Galata sicillerinde çokça rastlamak mümkündür. Başka bir örnekte Gemici Yorgi v. Yorgo, Venediklilerin elin esir düşmüş bulunan Şekerpare Hatun bt. Abdullah'ı kurtarmak için 120 riyâli kuruşa anlaşma yapar. İŞŞ 12: 71b/6 . 26 Safer 1077/ 29 Eylül 1663.

tarafından satın alınan mühimmatın Eğriboz, Narda, İskenderiye ve Bar kalelerine ulaştırmak için Hasan Ağa'dan teslim alıp gemisine yüklediğini ve Hasan Ağa'ya teslimatı belgeleyen imzalı, mühürlü bir defter verdiğini söyler. Hasan Ağa Cerad'ın ifadelerini doğrular⁴⁴⁹.

Aynı gemide görülen diğer tescil ise bu kez Abdülkerim Ağa'nın padişah emriyle aldığı bir takım mühimmatı kalelere gönderilmek üzere kaptan Cerad'a teslim etmesidir. Cerad defteri Abdülkerim Ağa'da teslim aldığına dair kendisine bir defter teslim eder. Abdülkerim Ağa, Cerad'ı tasdik eder⁴⁵⁰. Top sevkiyatı gibi güvenliğe dair bir hususu yabancılarla yürütmek devlet için hayli enteresan bir meseledir.

Maltalı kaptan Andriye v. Gabril, Ahmet b. Abdullah'ı Malta'da esaretten kurtarmıştır. Ahmet seki sene evvel Maltalı kaptan Seranyoz Anton tarafından esir edilmiştir. Ahmet 352,5 kuruş karşılığın da Andriye'nin kendisini kurtardığını ve bunun borcu olduğunu mahkemede ikrar eder⁴⁵¹. Devamındaki kayıta Andriye, Ahmed b. Mehmed'i 202,5 kuruşa Maltalı kaptan Karlo esaretinden kurtarmıştır. Meblağ borç olarak tezcil edilir⁴⁵². Yine Andriye, Ahmed b. Abdullah'ı 352,5 kuruşa Maltalı Seranyoz kaptandan kurtarmıştır, borç oalarak kaydedilir⁴⁵³. Diğer kayıta ise Andriye, Burak Bey b. Mehmed'i 990 kuruşu Maltalı Fransız Mosilerin esaretinden kurtarır⁴⁵⁴.

Venedikli tüccar Canbetse v. Cevan, Yorgi Reis v.Vasıl ile mahkemededir. Yorgi Reis, Karadeniz'de Kili İskelesi'ne giderek Canbetse'nin satın aldığı morino balığını hher kantarını 25 akçeye bu iskeleden Galata'ya getirecektir. Ücret Galata'da ödenecektir. Yorgi Reis eğer Kili İskelesi'nde 15 günden fazla beklemek durumunda kalırsa Yorgi Reis bu hususta Kili'de mahkemeden belge alırsa Canbetse bu gidiş ve geliş masrafınının ecr-i misilini Yorgi'ye verecektir. Yorgi Reis, Canbetse'nin ifadelerini kabul eder. Tescil olunur⁴⁵⁵. Bu kayıta temessükün böylesine bir kullanımına ilk kez rastladık. Mahkemelerden tedarik edilen belgeler etkili bir biçimde kullanılıyor. Şuhûd arasında üç zimmî dikkat çekiyor.

⁴⁴⁹ İŞS 23: 35a/1. 25 Recep 1108/ 17 Şubat 1697.

⁴⁵⁰ İŞS 23: 41a/2. Şaban 1108/ Şubat 1697.

⁴⁵¹ GŞS 90: 10(2)a/1. 26 Şaban 1073/ 5 Nisan 1663.

⁴⁵² GŞS 90: 10(2)a/2. 26 Şaban 1073/ 5 Nisan 1663.

⁴⁵³ GŞS 90: 10(2)a/3. 26 Şaban 1073/ 5 Nisan 1663.

⁴⁵⁴ GŞS 90: 10(2)a/4. 26 Şaban 1073/ 5 Nisan 1663.

⁴⁵⁵ GŞS 49: 11/a. 27 Şaban 1028/ 9 Ağustos 1619. Gedikli, "Yabancıların Osmanlı Ülkesindeki Ticari Faaliyetleri", s.59.

7. Havale

Havale müste'menlerin kambiyo yoluyla kullandığı bir usuldü. Havale akdini içeren muamelelerin bir çoğunda poliçe de kullanılmıştır. Havale, borcun bir kimsenin zimmetinden başka bir kimsenin zimmetine naklini ifade eder⁴⁵⁶. Akdin unsurlarından taraflar klasik fıkıh literatüründe borcunu başkasına havale edene muhîl, alacaklıya muhâl veya muhâlün leh ve borç kendisine havâle edilene muhâlün aleyh şeklinde adlandırılmaktadır. Akdin tarafların rızası ile kurulmaktadır. Hanefî fakihlerin bir çoğuna göre bu akit muhîlin lehine olduğu için onun rızasına gerek yoktur. Mecelle'de de bu görüş benimsenmiştir. Akdin konusu ise borcun temlikidir⁴⁵⁷.

İslâm maliyesinde havâle ödeme emri manasında kullanılan bir terimi de ifade ediyordu. Bilhassa toplanan vergilerin merkeze naklinde emniyet ve gecikme sebebiyle havâle emir-nâmeleri niteliğinde "sak" ve "süftece" kağıtları kullanılmaktaydı. Osmanlı maliyesinde özellikle mukataalar için kullanılmaktaydı⁴⁵⁸.

Süftece, boçlunun alacaklısına muayyen miktarda parayı borçlanılan yerin dışındaki belli bir yerde bizzat ödeme taahhüdünü veya oradaki muhatabı olan üçüncü kişiye kayıtsız şartsız ödeme emrini içeren kıymetli evraka ve bizatihi işleme verilen addır⁴⁵⁹. Halil Sahillioğlu Bursa şer'iyeye sicillerinde yaptığı araştırmada "süftece" ve "kitâbü'l-kadı" adı verilen kambiyoaların pek çok kez havale aracı olarak kullanıldığını tespit etmiştir⁴⁶⁰.

İngiliz tüccarlarından Artor⁴⁶¹ Dede b. Bayram reis ile yirmi fiçî havyarı Selanik iskelesine dört bin akçe karşılığında taşıması için navlun sözleşmesi yapar. Ödemeyi Artor'un ortaklarından yine İngiliz tüccarları Meyamin v. Loka ve Kezerin veled-i Gararı mal teslim

⁴⁵⁶ Bilmen, VI, s. 286.

⁴⁵⁷ Ali Bardakoğlu, "Havâle", *DİA*, c. 16, İstanbul 1997, s. 507-512.

⁴⁵⁸ Halil İncalcık, "Havâle", *DİA*, c. 16, İstanbul 1997, s. 512-513.

⁴⁵⁹ Cengiz Kallek, "Süftece", *DİA*, c. 38, İstanbul 2010, s. 19-21.

⁴⁶⁰ Halil Sahillioğlu, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödeme Aracı Olarak "Kitâbü'l-Kadı" ve "Süfteceler", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler, Tartışmalar* (8-10 Haziran 1973) Ed. Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s. 103-140. Süftece bir çok fakih tarafından mekruh görülmüştür. Fakat güvenlik gerekçesiyle caiz kabul edenler de vardır.

⁴⁶¹ Burada "İngiliz tüccarından Artor v.? nâm zimmi" ibaresi geçmektedir.(Baba adı okunmuyor) Sicillerde bazen karşılaşılan bu durumun çeşitli sebepleri olabilir. Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan müste'menler Hıristiyan ve Yahudi olduğu için bu kimselere bazen zimmî denildiğine rastlanılmaktadır. Bir başka ihtimal ise bu İngiliz'in Galata'da daimi ikamet ediyor olmasıdır.

edilince Dede reise yapacaklardır. Dede reis bunu kabul eder ve Galata siciline tescil olunur⁴⁶². Burada Dede reis kadıdan aldığı hüccet ile alacağını Selanik'teki İngilizlerden alabilecektir. Poliçeler müste'menlerin kendi arasında kullanılmakla birlikte müslüman tüccarlar ispat vasıtası açısından hüccet almaya dikkat etmekteydi.

Kadıızâde Mehmed Ağa'nın şer'an vekili Hüseyin Bey b. Mehmed ile İngiliz Rabil v. Habat mahkemededir. Vekil Hüseyin, İzmir'de Hacı Hüseyin adından birinin 2000 esedî kuruşu Mehmed Ağa'ya ulaştırmak için poliçe düzenlediğini ve Rabil vasıtasıyla mektupla gönderdiğini ifade eder. Hüseyin Bey, poliçe belgesl gereği Rabil'in kendisine 2000 kuruşu eksiksiz verdiğini belirtir⁴⁶³.

İbrahim Ağa b. Mustafa, Halep'te kalan dört İngiliz'in vekili Kornilo v. Kornilo adlı müste'men karşısında mahkemededir. İbrahim'in dayısı Ömer Ağa b. el-Hâc Yusuf ölmüş mirası kız kardeşi olan annesine kalmıştır, annesi İbrahim'i şahitlerin delaletiyle vekil atamıştır. Felemenk elçisinin tercümanı Havlilmo v. Hayed adlı müste'men de hazırdir. Ömer Ağa hayatta iken ortağı Ahmed Çavuş'tan olan alacağını tahsil etmek üzere Ahmed Ağa'yı vekil atadığını ve parayı kendisine ulaştırması için Bekir Ağa'yı görevlendirdiğini söyler. Bekir Ağa, paranın 3000 kuruşunu yine Ömer Ağa'nın ortakları olan müste'menlere vermiş onlar da Bekir Ağa'ya poliçe vermişlerdir. İbrahim Bekir Ağa'daki poliçeyi vererek ilgili yabancılardan paranın tamamını alır.⁴⁶⁴ Kayıтта poliçe polisne şeklinde geçiyor. Bu bakımdan kişiler arasında kefalet ve havale ağı dikkat çekici boyuta ulaşmaktadır. Poliçelerin keşide ve kişilerce aktarımı ticari hatların güven üzere İmparatorluk coğrafyasında sağlıklı bir işleyişine işaret etmektedir. İngiliz temessükü poliçenin mahkemede itibar görmesi hukuksallaşmış yeni araçların oluştuğunu göstermektedir.

Tacir İvaz v. Piri, İngiliz Forenton v. Cani karşısında mahkemededir. İvaz, Venedik'te ticaret yapan Covan v. İston'a dokuzar dirhem ağırlığında 2600 riyâlî kuruş borç vermiştir. Covan bu parayı İngiliz Forenton ile İvaz'a havale etmiş ve İvaz'a borcu ile ilgili kendi el yazısı ile düzenlediği mührü bulunan poliçe vermiştir. İvaz poliçeyi Forenton'a ibraz ettiğinde Forenton havaleyi kabul etmiş ancak 260 kuruş ödeme yapmıştır. İvaz parasının geri kalanını

⁴⁶² GŞS 25: 11a/2 Rebî'ülâhîr 1013/ Eylül 1604. Sicillerde deniz ticareti ve ortaklıklarla alakalı kayıtlar dikkat çekmektedir

⁴⁶³ Galata 130: 9a/2: 21 Safer 1094/ 19 Şubat 1683.

⁴⁶⁴ GŞS 145: 100b/ 2. 28 Muharrem 1101/ 11 Kasım 1689.

istemektedir. Bu husus İngiliz Forenton'a sual edilir. Forenton iddiayı tamamen reddettikten sonra İngiliz aleyhinde Osmanlı topraklarında dava açılabilmesi için davacının elinde kadıdan onaylı hüccet olması gerektiğine dair ahidname ve şeyhüislâmdan alınmış fetvayı mahkemeye sunar:

“...İngiliz müste'menlerinin dâr-ı İslâm'da ettikleri mu'âmelâta müte'allika olan da'vâ ve nizâ'ları için mürâfa'a-i şer' olduklarında müdde'îlerin yedinde hüccet-i şer'iyeleri yok ise bilâ-hüccet da'vâları istimâ' olunmayıp üzerlerine şehâdet edenlerin şehâdetleri istimâ' olunmamak bâbında tuğrâ-yı garrâ-yı sultânî ile mücellâ ahidnâme ve şeyhüislâm hazretlerinden fetvâ-yı şerîfe olup...”

Ahidname ve fetva metni incelenir. İvaz'a elinde hüccet olup olmadığı sorulur. Olmadığını söylemesiyle İvaz'ın davası düşer. “Mu'ârazadan men' olunur.”⁴⁶⁵

8. Rehin

Bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve gerektiğinde bedelinden bu hakkı tahsil etmek üzere bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlayan akdi veya teminat işlevi gören malı ifade etmek üzere rehin kullanılır⁴⁶⁶. Akdin unsurlarından taraflar rehin verene râhin, rehin alana mürtehin şeklinde ifade edilir. Rehin verilene merhûn ya da rehîn denilir.

Eski Fransız elçisi Beyzâde lakabıyla meşhur Françesko v. Savarin boçlu olduğu küçük(sağır) Mustafa b. Abdullah'ın vasisi İsmihan bt. Abdullah'ın vekili Mehmed b. Mehmed karşısında mahkemededir. Françesko'nun Küçük Mustafa'ya olan 100.000 akçelik borcu (deyn-i şer'iden) vardır. Françesko, Galata'nın Lonca mahallesindeki arsası Medine-i Münevvere vakfına ait olan evini 40.000 akçeye vasî İsmihan'a sattığını söyler. Ve evin bedelini borcunun ilgili kısmıyla takas ettiklerini söyler. Vekil Mehmed, bu muameleyi tasdik eder. Kadı, evin fiyatının normale göre daha düşük olduğuna hükmederek bu muamelenin

⁴⁶⁵ İŞS 12: 131a/1. Fi gurre Cemaziyelahir 1074/ 1664. “...Poliçe ta'bir olunur havâle-i mezbûreyi mübeyyin ve nâtik ve hat ve hâtemini hâvî temessük verip...”

⁴⁶⁶ Halit Çalış-Hasan Hacak, “Rehin”, *DİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 538-542.

küçüğün lehine olduğu için hukuken geçerli olduğuna karar verir⁴⁶⁷. Sonraki kayıta ise Françesko, Galata'nın Tomtom mahallesindeki evini İsmihan'a satar ve borcundan takas eder. Vekil Mehmed işlemi doğrular. Kadı bu muamelenin de küçüğün lehine olduğuna karar verir⁴⁶⁸.

Havan v. İsmit adlı İngiliz ve Dovardo v. Esterye adlı zimmînin şer'an vekilleri olan Avraham v. Mosi ve oğulları Hayyim ve Yasef adlı yahudiler mahkemededir. Havan ve Dovardo'nun adı geçen Yahudilerden çuka bezi alışverişi sebebiyle 123.425 akçe alacağı vardır. Avraham ve oğulları, Havan'a 45.000 akçe değerinde bir sandık vermiştir. Havan yüksek bir fiyata satarsa borçtan düşecek alçak bir fiyata satarsa borcun ilgili kısmı tamamlanacaktır. Borçta geri kalan 78.425 akçe ise mahkemeden 240 gün sonra taksitlere bölünerek haftada 3265 akçe olarak ödenmeye başlanılacaktır. Sandığın satışına izin verilmekdikçe değerince borç kalmaya devam edecektir. Simon v. Mosi ve Avraham'ın oğlu David adlı yahudiler borçluların hem nefisine hem borçlarına kefil olurlar⁴⁶⁹.

9. Ticari Ortaklıklar

Şirket terim olarak iki veya daha çok kişinin sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği ortaklık yanında bir mal, hak veya menfaate müştereken mâlik olmasını ifade eder⁴⁷⁰. İslâm hukukunda şirket bugünkü ortaklıklardan bazı hususlar bakımından farklılık arz etmektedir. Fakihlerin ekserisi şirketi iki başlıkla ele alırlar: mülk şirketi ve akit şirketleri. Mecelle'de ayrıca şirket-i ibâha mevcuttur. Mülk ortaklığı; iki veya daha fazla kimsenin bir ayna veya alacağa, miras veya satın alma gibi mülk sebeplerinden biri ile cebrî veya ihtiyarî mâlik olmalarıdır⁴⁷¹ ve eşya hukukuna mütealliktir. İbâha şirketi ise kamu mallarının ortak kullanımını düzenlediği için idare hukukunun konusudur. Burada asıl inceleme konusu akit şirketleridir. Akit şirketleri sermaye yönünden üçer ayrılır emvâl(nakdî semaye şirketi), a'mâl (emek semayesi şirketi) ve vucûh(itibar sermayesi şirketi) olarak üçe

⁴⁶⁷ GŞS 27: 21b/2 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605

⁴⁶⁸ GŞS 27: 21b/3 18 Zilhice 1013/ 7 Mayıs 1605. Aynı kayıt Gedikli tarafından da incelenmiştir. Bkn. Gedikli, "Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri", s. 101.

⁴⁶⁹ İŞS 3: 17a/5. 25 Rebiülevvel 1026/ 22 Mart 1618

⁴⁷⁰ Beşir Gözübenli, "Şirket", *DİA*, c. 39, İstanbul 2010, s. 198-201.

⁴⁷¹ MAA md. 1060-1065.

ayrılır. Bunlara mudarebe (emek sermaye ortaklığı), muzâra‘a (tarım ortaklığı), ve müsâkat da ilave edilebilir. Şartları ve hükümleri bakımından şirketler mufâvada (tarafların eşit sermayeli ve yetkide olması-zorunlu kefalet ve vekalet yekisi-) ve inân (mufâvada olmayan her türlü şirket) şeklinde iki ye ayrılır. Gedikli İstanbul şer‘iyye sicilleri üzerine yaptığı araştırmalarda bilhassa Galata’da olmak üzere İstanbul’da müdarebe ortaklığının çokça rastlanıldığını ifade etmektedir⁴⁷². İnân şirketi üzerine araştırmasında ise çeşitli iş kollarında inân şirketinin yoğun bir şekilde kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır⁴⁷³. Gedikli müste‘menlerin (Frenk/efrenç) mudarebe ortağı oldukları neticesine ulaşırken⁴⁷⁴ inânda taraf olmalarına rastlanılmamıştır⁴⁷⁵.

İnalcık 15. yüzyıl Bursa sicillerinde yaptığı araştırmada Bursa’da bir çok İtalyan deniz cumhuriyeti vatandaşının geniş ticaret hacmine sahip olduğunu tespit etmiştir. Söz konusu müste‘menler hem başka müste‘menlerle hem de teb’a ile ortaklık kurmaktadır. Mahkemedeki talep ve iddialarından anlaşıldığı kadarıyla İslâm hukukunun en azından kendi haklarına müteallik kısmını bilmektedirler⁴⁷⁶.

Çizakça, İslâm dünyasında iş ortaklıkları üzerine yaptığı karşılaştırmalı araştırmasında 18. Yüzyıldaki bazı müste‘men ortaklıklarına dikkat çekmiştir. Zimmî Dimitri zeytinyağı ticareti yapmak üzere anlaştığı ortağı Venedikli Nikola’yı dava eder. Tercüman Giovanni huzurunda Konstantin “Ben Nikola ile fâide-i hâsıla münâsefe olmak üzere ortak iken” şeklinde ortaklığın kârın ortak paylaşılmasına dayandığını belirterek kendisine düşen 3000 kuruşu ödemesini talep eder. Nikola parayı Konstantin’in borçlu olduğu Süleyman’a ödediğini söyler ve ortaklar kadı huzurunda anlaşılır⁴⁷⁷.

Venedikli Ayobandid ile Atinalı Nikola ile münâsefe şirketi yoluyla bir gemi ortaklığı kurmuşlardır. İzmir İskelesinde ticarete başlamışlardır. Gemilerini korsanlar basmış ve daha

⁴⁷² Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 262-263.

⁴⁷³ Fethi Gedikli, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde İnân Şirketi*, Basılmamış Doçentlik Çalışması, İstanbul 1998, s. 143.

⁴⁷⁴ Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, s. 141-142.

⁴⁷⁵ Gedikli, *Osmanlı’da İnân Şirketi*, s. 26-29.

⁴⁷⁶ Halil İnalcık, “Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *TTK Belleten*, 24 (1960), s. 45-77. Çizakça, s. 75.

⁴⁷⁷ İKS:25/20-21 naklen Murat Çizakça, *İslâm Dünyası ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 70. Çizakça’nın nakline göre sicil kaydından ortaklığın müfâvaza mı inan şirketi mi olduğu anlaşılmamaktadır.

sonra Galata'da gemi aletlerini başka bir reisin gemisinde gördükleri için vekil aracılığı ile dava açılmıştır⁴⁷⁸.

Mikola v. Simon adlı Frenk, Miyorçoka v. Peter, Ligorde v. Anton ve Yaneşde v. Anton ile mahkemededir. Mikola, Miyorçoka, Ligorde ve Yaneşde ortaklara mudarebe ortaklığı için 14.000 akçe vermiştir. Ortaklık bitiminde verdiği sermayeyi geri alan dağıtılan kârdan hissesine Mikola hissesine 5.000 akçe düştüğü iddiasıyla daha evvel dava açmıştır. Davalılar bu iddiayı reddederler bunun üzerine Mikola ile 1.000 akçe kâr üzerine anlaşılır. Mikola parasını almıştır ve davasından ibra eder.

Efrenc taifesinden Pavlo v. Anton ve Yarnimo v. Harmano, Bostancı Mehmed Ağa'dan 90.000 akçeye karamürsel türündeki geminin yarı hissesini almışlardır. Bu paranın 26.000 akçesini Pavlo, 64.000 akçesini se Yaranimo ödemiştir⁴⁷⁹. Pavlo, Yaranimo'yu kendi hissesini kullanma, isterse satma, satarsa parasını kendisine verme gibi hususlarda vekil tayin eder ve Yaranimo bu vekaleti kabul eder⁴⁸⁰. Bu iki efrencî yarısını aldıkları bu gemiyi Mehmed Ağa ile birlikte işletmeye devam etmektedirler.

Mihal v. Korco adlı zimmî ile Zayosancli v. İstolmi mahkemededir. Mihal yarı hissesi kendisinde yarı hissesi Kerase adlı zimmîye kadında olan şayika türünde geminin kendisinde olan kısmını 12.000 akçeye Zayosancli'ye satar. Bu alacağını Zayosancli'ya olan 21.325 akçelik borcundan düşer, geriye 9325 akçe borcu kalmıştır. Zayosancli de bunu kabul eder⁴⁸¹.

Hollandalı tüccarlardan Galata'da Cami-i Kebir Mahallesi'nde sakin Fransisko v. Debros ölmüştür. Mirası Loyzo bt. Can Petro ile oğlu Françesko ve kızı Kalare'ye kalmıştır. Loyzo'nun vekili Todoraki v. Yorgi ile İngiliz tüccarlarından Aleksandro v. Petro mahkemededir. Müteveffa Fransisko'nun Çapeni Reis v. Yani ile yarı yarıya ortak gemileri vardır. Todoraki bu geminin yarı hissesini varisler adına İngiliz tüccar Aleksandro'ya 400 kuruşa satar. Aleksandro kabul eder ve kaydedilir⁴⁸².

Fransız kaptan Petrobor v. Cak adlı müste'men ile Mısır'dan müteferrika Musallî Ağa b. Abdullah arasında bir gemi kiralama ve devri sözleşmesi vuku bulmuştur. Musallî Ağa'nın

⁴⁷⁸ GŞS 27: 83a/1 Safer 1014/ Temmuz 1605

⁴⁷⁹ GŞS 42: 53a/4. Cemaziyelahir 1026/ Haziran 1617.

⁴⁸⁰ GŞS 42: 53a/3. Cemaziyelahir 1026/ Haziran 1617.

⁴⁸¹ GŞS 42: 56a/1. 19 Cemaziyelahir 1026/ 24 Haziran 1617.

⁴⁸² GŞS 130: 39a/3. 26 Rebiüleahir 1094/ 24 Nisan 1683.

vekili Davud b. Ali'dir. Anlaşmaya göre Petrobor kaptanın Galata Kurşunlu Mahzen iskelesine bağlı gemiciler tarafından "şibtiyye" adı verilen gemisini Mısır iskelelerinden Hor ve İskenderiye'ye vardığında 1000 kuruş altın karşılığında Musalli Ağa'ya kiralamış ve tasarrufunu da devretmiştir. Geminin güvertesi Petrobor'un tasarrufunda olmaya devam edecektir. Musallî Ağa gemi ile eğer ticari meta taşırса konsolosluk resmini kendi ödeyecektir⁴⁸³.

Sadece ortağı diyor. İzmir'de yaşayan Portekizli yahudi tüccarlardan İzak Fernandes v. David ve ortağı Abraham Atiyes v. Musa adlı müste'menlerin şer'an vekaleti sabit olan vekilleri Fransız Koço v. Civan mahkemede İsak v. Yako ve Abraham v. David iki yahudi ortak karşısındadır. Fransız vekil Koço, müvekkillerinin yahudi ortaklardan kumaş ve bazı ürün satımından kaynaklanan 6225 kuruş alacağının olduğunu ve ortakların birbirlerine kefil olduklarını söyler. Vekil Koço, borçlulardan Abraham'ın arsasını Hasan Paşa Vakfı'ndan kiraladığı başka bir yahudi ile ortak olduğu evini 800 kuruş karşılığında mütevellinin izniye devraldıklarını (ferâğ ve tefvîz) bunun takas ettikten sonra geri kalan 5425 kuruş için daha evvel daha açmakla birlikte netice alamadıklarını söyler. Şimdi ise muslihûnun araya girmesiyle bazı mücevherat ve kumaşları alarak sulh olurlar. Borçlular Koço'nun ifadesini tasdik ederler⁴⁸⁴.

İbrahim Ağa b. Mustafa, Halep'te kalan dört İngiliz'in vekili Kornilo v. Kornilo adlı müste'men karşısında mahkemededir. İbrahim'in dayısı Ömer Ağa b. el-Hâc Yusuf ölmüş mirası kız kardeşi olan annesine kalmıştır, annesi İbrahim'i şahitlerin delaletiyle vekil atamıştır. Felemenk elçisinin tercümanı Havlilmo v. Hayed adlı müste'men de hazırır. Ömer Ağa hayatta iken ortağı Ahmed Çavuş'tan olan alacağını tahsil etmek üzere Ahmed Ağa'yı vekil atadığını ve parayı kendisine ulaştırması için Bekir Ağa'yı görevlendirdiğini söyler. Bekir Ağa, paranın 3000 kuruşunu yine Ömer Ağa'nın ortakları olan müste'menlere vermiş onlar da Bekir Ağa'ya poliçe vermişlerdir. İbrahim Bekir Ağa'daki poliçeyi vererek ilgili yabancılardan paranın tamamını alır⁴⁸⁵.

⁴⁸³ GŞS 145: 7b/2. 12 Recep 1100/ 2 Mayıs 1689.

⁴⁸⁴ İŞS 22: 122b/1. Zilkade 1107/ Haziran 1696. Portekizli tüccar İzak Fernandes için "Portekiz keferesi" ifadesi kullanılıyor, diğer milletler için sicillerde pek rastlanılmayan bir ifade.

⁴⁸⁵ GŞS 145: 100b/ 2. 28 Muharrem 1101/ 11 Kasım 1689.

SONUÇ

Müste'menlerin Osmanlı İmparatorluğu topraklarında seyahatleri, ikametleri ve ticaretlerine dair kurallar ve uygulamalar İslâm hukukununa göre şekillenmekteydi. Müste'menin tebası olduğu ülkenin ahidnâmesi bulunması durumundaki buradaki özel şartlar ve imtiyazlar korunmaktaydı. Bu bakımdan İslâm hukukuyla birlikte ahidnâmeler de müste'menlerin statüsü ve uyuşmazlıkları konusunda en önemli kaynaktır. Çalışmada incelenen şer'iyye sicilleri ise müste'menlerin uyuşmazlıkları ve muamelelerinin nasıl çözüldüklerini gösteren temel kaynak durumundadır.

Müste'men tüccarların Osmanlı coğrafyasındaki uğrak yerleri başta Galata olmak üzere İzmir, Bursa, Edirne, Halep, Basra, Kıbrıs, Kahire, İskenderiye gibi şehirlerdi. İlerleyen dönemlerde ise çok daha geniş bir sahada tesirli olmaya başladılar. Şer'iyye sicillerinde müste'men kayıtlarına nadiren rastlanır. Bu bakımdan en yoğun kayıtlar Galata'ya ait olanlardır. İncelenen kadı sicilleri İstanbul, Rumeli, Bâb ve Galata mahkemelerine ait defterlerden oluşmaktadır. Müste'men tüccarların büyük bir çoğunluğu Galata'da ikamet ettiği için kayıtların buraya yansması olağandır. Ayrıca buranın kozmopolit yapısı, elçiliklerle teması, tercümanların bulunması bu konuda bir uzmanlığın bulunduğunu düşünmeye sebep olmaktadır. Müste'menlerle ilgili kayıtların yaklaşık %80'i hukuki muamelelerin tescili ile ilgilidir. Bir miktar idari başvuru diyebileceğimiz yerel memurlara karşı şikayet ve talep kayıtları da mevcuttur. Geri kalanları ise çeşitli dava konularından oluşmaktadır. Kayıtları incelerken taraflardan en az birinin müste'men olduğu muameleler esas alınmıştır.

İncelenen 17. yüzyıl boyunca Avrupalı devletler ahidnamelerini yenilediler ve artan haklara sahip oldular. Müste'menlerin hukuki statüsü bakımından İslâm hukukunun tanıdığı haklara ek olarak ahidnamenin sağladığı alan zamanla genişlemiştir. Ahidnâmeler her ne kadar iki taraflı (tarafeyn) olsa da ilgili durumun Avrupalı tüccarlar lehine daha çok uygulandığı açıktır. Ahidnâme metinlerinin en çok atıfta bulunduğu konu can ve mal güvenliği hususudur. Zaten eman müessesesi de temelde bunu düzenlemektedir. Çeşitli maddelerde ahidname sahibi ülkenin tebasınının alıkonulamayacağı, eziyete uğramaması gerektiği, başkasının borcundan mesul olmayacağı, zorla anlaşma vergiler ödetilemeyeceği ve ticaret serbestesi tanınarak işlerinin kolaylaştırılması gerektiği ifade edilmektedir.

Ahidnâmelerin en temel bahislerinden biri de resmi işlerin nasıl yürütüleceği konusudur. Çünkü bu husus hukuki güvenlik açısından özel bir öneme sahiptir. Müste'menlerin hangi işlemlerinin meşru sayılacağı ve korunacağı buradaki maddelere göre belirlenmektedir. Hem haklarını savunabilmeleri hem koruyabilmeleri için bazı evrak işleri konusunda hassas davranmaları gerekiyordu ve aslında bu kayıtlar örneklerde de görüleceği üzerine onların faydasına olan bir durumdur.

Osmanlı mahkemesinde müste'men kayıtlarının çoğunluğunu hukuki muamelelerin oluşturması bir zorunluluk sebebiyledir. Neredeyse bütün ahidnamelerde Osmanlı topraklarında yapacakları muamelelerin hukuki koruma altında olması için mahkemece kaydedilmesi zorunluluğu zikredilmektedir. Böylelikle müste'men tüccarlar kadıya alım-satım, borç verme, rehin, ödeme, ibra, vekalet, kefalet, havale, sulh, ticari ortaklık gibi muamelelerin tescili için geliyorlardı. Ayrıca bazı muamelelerin şahitle ispatı gerektiği için şahitlerin de mahkemede şهادetleri tescil edilmekteydi. Daha doğrusu çoğunlukla vekilleri onlar adına bu işlemleri hallediyordu. Kayıtlar arasında sayıca en fazla olan alım-satım (*bey ü şira*) sözleşmesidir. Levant'ta ticaret için gelen müste'menler genelde hammadde satın almaktadırlar ve çeşitli ürünlerini satmaktadırlar. Ticari metanın yelpazeasi çok geniştir. Bunlar kabaca gayrimenkul, menkul ve köle satışı şeklinde üçe ayrılabilir. Müste'menlerin Galata'da taşınmaz edindiklerine dair bir çok kayda rastlanılmıştır. İkamet için ev aldıkları gibi arazi aldıklarına da rastlanılmıştır. Bununla ilgili ahidnamelerde yasaklayıcı hüküm bulunmamaktadır. Klasik fıkıh doktrinine göre her ne kadar taşınmaz edinmek yerleşme niyetini ifade edip zimmî olma sonucu doğursa da kayıtlar buna izin verildiğini düşündürmektedir. Ahidnâmelere göre elçilerin kendi evlerini alması ve burada sürekli kalması mümkündür.

Alım-satımdan sonra en çok rastlanılan sözleşme kiralama (*icâre*). Kira akdine uygulamada taşınır, taşınmaz, gemi ve adam kiralaması (*icare-i ademî*) olarak rastlanılmaktadır. Gemi kiralaması sık kullanılan bir uygulamaydı. Bazen navlun ile geminin bir bölümü kiralandığı gibi bazen de tümü bir kaptana emanet ediliyordu. Gemi sahipleri ekseriyetle müste'mendi. Taşınmaz kiralamada yine dikkat çeken örneklerden biri vakıf malının kiralanması uygulanmasıdır, bu bakımdan müste'menlere yönelik bir sınırlamanın olmadığı anlaşılmaktadır. Bir başka önemli kayıt hizmet sözleşmesi diyebileceğimiz bir iş yapmaya dayanan muamelelerdir. Bunun en tipik örneği gayrimüslim devletlerin eline

düşmüş Müslüman veya zimmî esirin müste'men denizcilerce kurtarmasına ilişkin sözleşmedir.

Yine en çok karşılaşılan tescillerden biri de borç ilişkileridir. Bazen bir alım-satım ertesine dayanan borç tescillerinde kimi zaman sebep belirtilmiyordu. Fakat ekseriyetle borç ilişkileri karz ve deyn şeklinde tanımlanıyordu. Gizli faizli işlemler olarak nitelendirilen “çuka bahası”, “kürk semeni”, “ona on bir hesabı”, “ona on bir pul hesabı” “kazanç (rih), “muamele-i şer'iyye”, “devr-i şer'î” ve “murabaha” ifadeleri incelenen karz akitlerinin hiçbirinde kullanılmamıştır. Üstelik kayıtların çoğunda karz-ı şer'î ve deyn-i şer'î özellikle belirtilmektedir. Dolayısıyla müste'menlerin tefecilik yaptığına ve mahkemelerin bunu onayladığına dair iddiada bulunmak güçtür. Borç kadı huzurunda iki tarafın bazı kalıpları ikrar etmesiyle tescil edilirdi. Ödeme ile alacaklı bütün haklarından vazgeçer bu da kaydedilir ve ödeyene kaydın bir örneği verilmektedir. Kaydın bir diğer önemli tarafı ise müste'menler aleyhinde davacı olabilmek için ahidname gereğince mahkemeden alınmış temessük olması gerekmektedir. Bu durum da mahkemede yerli tüccarı elini zayıflatıyordu. Bazı örneklerde davacı olan Müslüman ve zimmînin temessükü olmadığı için davası usulden reddediliyordu.

Yine müste'men tüccarların sık kullandığı muamelelerden bir diğeri kefalettir. Birçok ahidnameye göre kefil olmadan bir müste'men başkasının borcundan sorumlu olmayacaktır. Kayıtlarda müste'menler hiçbir şahsa kefil olmamıştır yalnız alacakları sebebiyle tebadan bazı kimseleri kefaletleri sebebiyle hapsedtirdiklerine rastlanılmıştır. Mala kefalet ise rehin gibi alacağı tahsil etmek için sık kullanılan bir tehdit aracıdır. Müste'menler genelde kefil olarak yerli zimmî vekillerini tayin ve tescil ettirmişlerdir.

Vekalet akdinin uygulaması çok daha geniştir. Müste'menin bütün işleri için vekil tayini mümkün olduğu gibi bir iş için de görevlendirilebilirdi. Vekalet açısından en önemli konu ise vekilin şahitlerle tescil ettirilmesidir. İki şahit mahkemeye gelerek şahitlik ederler ve bu kayıt altına alınmaktadır. Dikkat çekici bir biçimde vekillerin ekseriyetle elçilik tercümanları olduğu görülmektedir.

Önemli muamelelerden biri de havaledir. Çünkü sözleşmeler neticesinde ödeme yapılırken çoğu zaman üçüncü bir kişi araya karışabiliyordu ya da gemi taşımacılığında olduğu üzere işin tamamlanmasının ardından teslimat makamı bedeli ödüyordu. Böylelikle de aslında Osmanlı hukukunda teorik olarak detaylı düzenlenmemiş olan poliçeler

müste'menler arasında yaygınlıkla kullanılıyordu. Üstelik bir Osmanlı makamı bu belgeyi henüz onaylamamış olsa dahi poliçe geçerli sayılabiliyordu. Kadılar poliçeyi delil kabul ederken tercümana metni tercüme ettiriyordu. Bu bakımdan poliçe benzeri uygulamalar olan süftece ve kitabü'l-kadılardan farklılık oluşturmaktadır.

Müste'menlerle ilgili kayıtlarda ticari ortaklıklara nadiren rastlanılmıştır. Gedikli ve Çizakça'nın çalışmalarında müste'menlerin ortak olduğu istisnai şirket örnekleri vardır. İnalıcık'a göre XV. yüzyılda Bursa'da İtalyanlar ipek ticareti için ortaklık kuruyordu. İncelediğimiz kayıtlarda ortaklıklar genelde ya mudarebe ya da adi ortaklık şeklinde görünmektedir.

Müste'menler, müslüman ya da zımmî tebadan birini dava ettiklerinde kadı davayı dinlemek zorundadır, müste'menlerin tebaya karşı davalarının büyük bir kısmı alacak sebebiyleydi. Tercüman hazır bulunarak dava başlar, tarafların kimlikleri ifade edilir olay özetlenir sorular sorulurdu. Burada ispat sorunu ortaya çıkmakta ve belgeye dayalı müste'men muameleleri davada ellerini güçlendirmekteydi. Temessük olmaması durumunda şahitler devreye giriyordu, davada Müslüman şahit kullanmaları da sık kullanılan bir yoldu. Müste'menlerin zımmiler karşısında davalı olmaları durumunda davada en çok öne sürdükleri defî ahidnamenin koruması altında olduklarına dair iddialardı. Borçlu oldukları iddiası öne sürüldüğü zaman ilk gündeme gelen kadıdan veya naibinden onaylı bir temessükün varlığıydı. Davada bir diğer avantaj sağlayan koruma, devrin şeyhülislâmı tarafından hazırlanmış, hüccetsiz dava dinlenmeyeceğine dair fetva idi. Bu fetvanın birçok benzeri sicillerde görülmektedir.

Müste'menlerin birbiriyle olan davaları konusunda ahidnâmenin konsolosluklara yetki vermesi sebebiyle bu tür kayıtlara nadiren kadı önüne yansımaktaydı. İnceleme konusu olan dönemde yalnızca bir kayda rastlanılmıştır. Galata'da görülen örnekte davanın neticesi bilinmemekle birlikte Osmanlı mahkemelerinin müste'men uyuşmazlıklarına açık olması bakımından önem teşkil etmektedir. Naima Tarihi'nde görülen enteresan örnekte ise İzmir'de bir İngiliz konsolosunun kadıyı yetkisiz görmesi ve peşisıra gelişen olaylara benzer vakıaların sicillerden takip edilmesi mümkün gözükmemektedir.

Müste'men tüccarların uyuşmazlıkları konusunda ilkin belirtilmesi gereken müste'menlerin kendi aralarındaki uyuşmazlıklarında konsolosa yetki tanınması önemli bir

otonomi sağlamaktadır. Ahidnameler aslında sadece kendi milleti için böyle bir hak tanısa da farklı milletlerin, en azından aynı bayrak altında ticaret yapan farklı milletlerin, kendi mahkemelerinde uyuşmazlığı çözdüğü bilinmektedir. Erken modern dönem açısından kurumsal bir konsolosluk mahkemesinden bahsetmek zordur. Bunun alternatifi olabilecek Osmanlı mahkemesine başvurmanın işlem maliyeti, kolaylığı ve etkililiğinin konsolosluk makamlarıyla mukayese şansı olmamakla birlikte tercih edilmesi sebebiyle çoğu zaman daha cazip olduğu düşünülebilir. Bazı araştırmacıların kadı mahkemesinin müste'menler için dezavantajlı bir merci olduğu yönündeki değerlendirmesi incelenen sicil kayıtları bakımından doğru bir iddia değildir. Hatta çoğu zaman müste'menlerin ahidnâmenin sağladığı imtiyazları mahkemede lehlerine kullandıkları gözlemlenmektedir. Ele alınan uyuşmazlık kayıtlarının yarısından fazlasında davayı müste'menler kazanmıştır. Aleyhlerine sonuçlanan davalarda kadıların câri usul haricinde hareket ettiklerini gösterecek emarelere rastlanılmamıştır.

Çalışmada incelenen 17. yüzyıl Osmanlı İstanbul'undaki kadı mahkemesi kayıtlarında müste'menlerin nadir de olsa mahkemeye başvurduğu, çoğu zaman tercümen aracılığı ve vekaleti ile temsil edildiği, ahidnâmede şart koşulan bir çok hukukî muameleyi pek çok kere güvenceden yararlanabilmek için tescil ettirdiği gözlemlenmiştir. Bu dönem açısından mahkemelerin işleyişinde olağan yargılama usulünden farklılık teşkil edebilecek hususlar sadece ahidnâmelerdeki bazı özel ayrıcalıklar sebebiyle olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Arslan, Taybe, 494 Numaralı Galata Şer'iyе Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi: Cilt I, Nevşehir Üniversitesi SBE, Nevşehir 2013.

Akyıldırım, Taylan, 259 Numaralı Şer'iyeye Sicili Defterine Göre Galata (metin ve değerlendirme), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, İstanbul 2011.

Birinci, Ali Mesut, *Galata Şer'iyе Mahkemesi Sicillerindeki Ferman, Berat ve Buyruldukların Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1996.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618), haz. Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676), haz. Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664), haz. Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686), haz. Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), haz. Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay ; Arapça

metin Mehmet Akman ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595), haz. Rasim Erol, Hüseyin Kılıç ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633), haz. Fuat Recep, Sabri Atay ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649), haz. Fuat Recep, Rasim Erol ; Arapça metin Mehmet Akman ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667) haz. Günalan ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686), haz. Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H. 1015 - 1016 / M. 1606 - 1607), haz. Mehmet Akman ; Osmanlıca metin Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil (H. 1051 - 1053 / M. 1641 - 1644), haz. Sabri Atay, Rasim Erol ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1024 - 1029 / M. 1615 - 1620), haz. Ayhan Işık, Esra Yıldız ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663), haz. Fuat Recep, Salih Kahriman ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1022 - 1024 / M. 1613 - 1615), haz. Rasim Erol, Yılmaz Karaca ; Arapça metin Mehmet Akman, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2012.

Kahya, Ozan, *11 Numaralı İstanbul Mahkemesi Defteri (H. 1073) Tahlil ve Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, İstanbul 2011.

Kuran, Timur (ed.), *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2010. (Galata Mahkemesi 24, 25, 27, 130 ve 145 ve İstanbul Mahkemesi 1, 2, 3, 4, 9, 16, 22, 23 numaralı defterlerden hükümler)

Yüksek, Alpaslan, *Galata Mahkemesine Ait 141 No'lu Şer'iyeye Sicilinin (H. 1098-1099) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi SBE, 2012.

Diğer Kaynaklar

Abel, Armand, "Dār al-Harb", *EP*, c. 2, E.J. Brill, Leiden 1991, s. 126.

_____, "Dār al-Islām" *EP*, c. 2, E.J. Brill, Leiden 1991, s. 128-129.

Akman, Mehmet, "Bir Ceza Yargılaması Aracı Olarak Kişiyeye Kefalet: Osmanlı Örneği", *75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı*, haz. Hakan Pekcanitez, Türkiye Barolar Birliği, Ankara 2004, s. 11-16.

Altınay, Ahmet Refik, *İstanbul hayatı : Hicri Onikinci Asırda : 1100-1200*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

_____, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

Apaydın, H. Yunus, “Karz”, *DİA*, c. 24, İstanbul 2001, s. 520-525.

_____, “Kefalet”, *DİA*, c. 25, İstanbul 2002, s. 168-177

Arı, Bülent, *The First Dutch Ambassador in Istanbul : Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi SBE Tarih Anabilimdalı, Ankara 2003.

Atalay, Ahmet Haluk, *Uluslararası Hukukun Oluşumu: İlk Küreselleşme Dönemi 1492-1642*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.

Atar, Fahreddin, *İslâm Adliyye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, DİB Yayınları, Ankara 1979.

_____, “Kaza”, *DİA*, c. 25, İstanbul 2002, s. 114-117.

Aydın, Mehmet Âkif, “Mahkeme”, *DİA*, c. 27, İstanbul 2003, s. 341-344

_____, *Türk Hukuk Tarihi*, 7. bsk., Beta Basım Yayım, İstanbul 2009.

Ayalon, A. , “Safir” in Diplomacy, *EP*, c. 8, E. J. Brill, Leiden, s. 812-815.

Aybakan, Bilal, “Vekâlet”, *DİA*, c. 43, İstanbul 2013, s. 1-6.

Bağış, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler: Kapitülasyonlar- Berath Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)* Turhan Kitabevi, Ankara 1983.

Balcı, İsrail, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara Okulu, Ankara 2006.

Balcı, Sezai, *Osmanlı Devletinde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006.

Bardakoğlu, Ali, “Bey”, *DİA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 13-19.

_____, “Havâle”, *DİA*, c. 16, İstanbul 1997, s. 507-512.

_____, “İcâre”, *DİA*, c. 21, İstanbul 2001, s. 379-388.

Bayındır, Abdulaziz, *İslâm Muhakeme Hukuku: Osmanlı Devri Uygulaması*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1986.

Baysun, M. Cavid, “Balyos”, *İA*, c. 2, İstanbul 1979, s. 293.

Bertelé, Tomasso, *Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri*, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. 3-6, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1978.

Boogert, Maurits H. Van Den, *The Capitulation and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th Century*, Brill Press, Leiden 2005. (Maurits H. van den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi : 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratları*, çev. Ali Coşkun Tuncer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014)

Bostan, İdris “İktisat ve Deniz Ticaret Tarihinde Doğu Akdeniz ve Mersin’e Nasıl Yaklaşmalı: Açılış Oturumu” *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu-III: Mersin ve Doğu Akdeniz Bildiriler Kitabı*, Mersin 2011, s. 19-23.

Bostancı, *İslâm Hukukunda Vatandaşlık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1992.

_____, *Kamu Hukuku Açısından Hazreti Peygamber’in Gayrimüslimlerle İlişkileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001.

Bosworth, C. E., “Tardjuman”, *EI²*, c. 10, E. J. Brill, Leiden 2000, s. 236-238.

Bozkurt, Gülnihal, “İslam Hukuku’nda Müste’menler”, *Prof. Dr. Fadıl H.Sur’un Anısına Armağan*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 361–379.

Bozkurt, Mahmud Esad, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine: Tarih ve Metinlerin Işığında Kapitülasyonların Hukuki Özellikleri*, çev. Ahmet Öztürk, Türk Hukuk Kurumu, Ankara 2008.

Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, c.11, İstanbul 1995, s. 75-77.

Bulunur, Kerim İlker, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluşundan Fatih*

Dönemine Kadar, Arasta Yayınları, İstanbul 2001, s.298-305.

Cehata, Chafik, “Dhimma”, *EF*, c. 2, E.J. Brill, Leiden 1991, s. 231.

Çalış, Halit ve Hacak, Hasan, “Rehin”, *DİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 538-542.

Çiçek, Kemal, Diplomat, Banker, Tüccar 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka’da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXI, (2001), s. 269-283.

_____, “Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları”, *Tarih ve Toplum*, c. 25, S.146, (1996), s. 17-23.

_____, “Osmanlı Adliye Teşkilatında Mahkeme Tercümanları” *Toplumsal Tarih*, c.5, S.30, (Haziran 1996), s. 47-52.

Çizakça, Murat "Kapitülasyonların Ekonomik Analizi", *Akademi: Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, c. 3, S. 2-3, Bursa, 1974, s. 319-341

Demir, Yıldız, *İslâm Hukukunda Gönderme(Atıf) Teorisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sülyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2007.

Düzenli, Pehlül (haz.), *Gayrimüslimlere Dair Fetvalar*, Klasik Yayınları, İstanbul 2015.

Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir Belazüri, *Fütuhu'l-Büldan : (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987.

Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Harâc*, Çev. Müderriszade M. Atullah Efendi, Sad. İsmail Karakaya, Akçağ Yayınevi, Ankara 1982.

Ekinci, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2006.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi-Türk Hukuk Tarihi-*, c. 3, S. 5, İstanbul 2005, s. 418-439.

_____, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2008.

Eldem, Edhem, “Kapitülasyonlar ve Avrupa Ticareti”, *Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, c.3, ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. bsk. Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

Eriş, İsmail, *The Dar al-Islam and the Dar al-harb : a Discourse on the Crafting of a Muslim State*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Texas, Austin, 2000.

Fayda, Mustafa, *H. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İFAV Yayınları, İstanbul 2006.

_____, “Ahidnâme”, -İslâm Tarihinde-, *DİA*, c. 1, İstanbul 1988, s. 535-536.

Fetâvâyı Hindiyeye, c.4, çev. Mustafa Efe, Akçağ Yayınları, Ankara 1985.

Fındık, Tahsin, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Fransız İlişkileri (1550-1600)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1998.

Fidan, Yusuf, *İslâm'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, Ensar Yayıncılık, Konya 2005

Gedikli, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

_____, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde İnân Şirketi*, Basılmamış Doçentlik Çalışması, İstanbul 1998.

_____, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy. 5 (2005), s. 187-213.

_____, “Galata Şer’iyye Sicillerinde Yabancıların Osmanlı Ülkesindeki Ticari Faaliyetleri” *Çerçeve Dergisi*, S. 12 (Kasım-Aralık 1994) s. 56-59.

_____, “Venedik Elçisinin Padişahıtan Dileği”, *Çerçeve Dergisi*, S. 14, (Mayıs-Temmuz 1995), s. 74-75.

_____, Galata’da “Efrenciler” Arası Ticaret/ Trade Amongst “Efrencis” in Galata the Early 17th. Century, *Çerçeve Dergisi*, S. 18, (Ağustos-Aralık 1996), s. 116-119.

_____, “17. Yüzyılda Osmanlı’da İngiliz Topları”, *Çerçeve Dergisi*, S. 19, (Ocak-Mart 1997), s. 123-125.

_____, “Osmanlı Devleti’ndeki Fransız Elçilerinin Akçalı İşleri”, *Çerçeve Dergisi*, S.

20, (Ekim 1997), s. 99-102.

_____, "On Yedinci Asırda Galata Tacilerinin Karşılaştıkları Hırsızlık Olayları", *Çerçeve Dergisi*, S. 22, (Nisan 1998), s. 132-134.

_____, "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı'da Tüccarın Müste'menleşmesi: Peksimadi Anton Örneği" *Çerçeve Dergisi*, S. 23, (Kasım 1998) s. 142-149.

_____, "1007 Tarihinde İstanbul'da Avrupa Tüccarı", *Çerçeve Dergisi*, S. 29 (Nisan 2003), s. 86-88.

_____, "Osmanlı Devletinde Şaraptan Alınan Vergiler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 7, (Bahar 2009), s. 7-19.

Glavina, Mladen, *17. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik Cumhuriyeti İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2009.

Goffman, Daniel, "Rönesans Devletleriyle Müzakere Etmek: Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Diplomasi", *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Ed. Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman, çev. Onur Güneş Ayaş, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Gönen, Yasemin Saner, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli İmtiyazları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998.

Gözübenli, Beşir, "Şirket", *DİA*, c. 39, İstanbul 2010, s. 198-201

Halil Cemaleddin/Hırand Asador, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye*, Dersaadet 1331.

Hallâf, Abdulvahhâb, *İslâm Teşri Tarihi*, çev. Talat Koçyiğit, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

_____, *İlk Dönem İslam Hukuku: Yasama, Yürütme, Yargı*, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993.

_____, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

_____, *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları*, Ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.

Hiroyuki, Yanagihashi, *The Concept of Territory in Islamic Law and Thought*, Kegan Paul International, London 2001.

El-Hudari, Muhammed, *İslam Hukuku Tarihi*, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul ty.

Ivanova, Svetlana, The Empire's "Own" Foreigners: Armenians and Acem Tüccar in Rumeli in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, *Oriente Moderno, The Ottoman Capitulation:Text and Context*, Ed. Maurits H. van den Boogert ve Kate Fleet, c. 22 (LXXXIII), part 3 (2003), Instituto per L'Orient, Roma, s. 681-703

İbn Âbidîn, *Redd'ül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Çev. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul 1983, c.4.

İnalçık, Halil ve Quataret, Donald (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi:1300-1600*, c.1, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

_____, “Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *TTK Belleten*, 24 (1960), s. 45-77.

_____, “İmtiyâzât”, *EP*, c. 3, E.J. Brill, Leiden 1971, s. 1179–1188.

_____, “İmtiyâzât”, *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 245-252.

_____, “Havale”, *DİA*, c. 16, İstanbul 1997, s. 512-513.

_____, “Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, *Doğu-Batı*, S. 24, (2003), s. 54-81.

_____, “Ottoman Galata, 1453-1553”, *Première rencontre Internationale sur l'Empire ottoman et la Turquie moderne*, Ed. Edhem Eldem, Isis Press, Istanbul-Paris 1991, s.17-116.

İnan, Kenan, “Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri”, *Tarih ve Toplum*, (Ekim 1996), S.154, s. 4-9.

İpşirli, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Eman Sistemi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yüzyıllık Süreç*, TTK, Ankara, 1999, s. 3-11.

- _____, "Elçi", *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 3-15.
- Jenninngs, Ronald, *Cristians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Meditarrenean World*, State University of New York, Albany 1993.
- _____, 'The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts,' *Studio Islamica*, XLII (1975), 147-169
- Kallek, Cengiz "Süftece", *DİA*, c. 38, İstanbul 2010, s. 19-21.
- Kal'acı, Muhammed Revvas, *Fıkıh Lügatı: Arapça- İngilizce-Türkçe*, Ocak Yayıncılık, çev. Ayhan Ak, İstanbul 2012.
- Karakoç, İrem, *Hukuk Tarihinde Vatandaşlık-Yabancılık Statüsü*, Yetkin Yayınları, İzmir 2012.
- Karaman, Hayrettin, "Fıkıh", *DİA*, c.13, İstanbul 1996, s. 1-14.
- _____, *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1989.
- _____, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.3, İz Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Kaya, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2007.
- Kenanoğlu, Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.
- Khadduri, Majid, *War and Peace in the Law of Islam*, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1955 (Macid Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000)
- _____, "Sulh", *EF*, c. 9, E.J. Brill, Leiden, s. 845- 846.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Kolodziejczyk, Dariusz, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Document*, Brill Press, Boston 2000.
- Konan, Belkıs, *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006.
- Köse, Metin Ziya, "Yeniçağ'da Akdeniz ve Avrupa Tarihi Kaynağı Olarak Galata

Şeriyye Sicilleri, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.*

_____, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler 1500-1600*, Giza Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Akdeniz'de Ticaret ve Rekabet Osmanlı-Venedik İlişkileri 1600-1630*, Giza Yayınları, İstanbul 2010.

_____, "Venedik-Mısır Deniz Ticareti: Venedikli Bir Tüccarın Mısır'da İflas"ı, *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu-III Bildiriler Kitabı 7-8 Nisan 2011*, Mersin 2011, s. 221-230.

_____, "Osmanlı Galatasında Tercüman Olmak: Bir Venedik Tercümanının Terekesi ve Borçları, *Turkish Studies*, c.6, S.3, s. 1065-1074.

_____, "Osmanlı Balkan'ında Kara Ticaretinde Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)", *II. İktisat Tarihi Kongresi*, 24-25 Haziran 2010 Elazığ.

_____, "Kadı Sicillerinde 'Öteki' ve Ticaret: Galata'da İngilizler (1600-1650)", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, 20-24 Eylül 2010 Ankara.

_____, "Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne: Yeniçağ'da Galata'da Müste'men Yahudilere Dair Kayıtlar", *Tarihin Peşinde –Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.10, 2003, s. 195-212.

Köse, Murteza İslam Hukukunda Temsil Kavramı ve Vekâlet-Temsil İlişkisi, *EKEV Akademi Dergisi*, c. 12, S. 34, (2008), s. 223-248.

Kurat, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi : (1553-1610)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1953.

Kurtaran, Uğur, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit : Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş, 2009.

Kütükoğlu, Mübahat, "Ahidnâme", *DİA*, c. 1, İstanbul 1988, s. 536-540.

_____, *Osmanlı - İngiliz İktisadi Münasebetleri I : (1580 - 1838)*, c. 1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974.

Mac Lean, Gerald, *Doğu'ya Bakış: 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009.

Macdonald, D. B, "Dār al-Sulh", *EP*, c.2, s. 918, E.J. Brill, 1987, s. 918.

Mansuroğlu, Mecdud, "Elçi", *İA*, c. 4, Ankara 1964, s. 231.

Lambton, A.K.S., "Imtiyazāt", *EP*, c. 3, E.J. Brill, Leiden 1971, s. 1189-1193.

Lewis, Bernard, “Elci”, *EI*², c. 2, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 694.

Melis, Nicola, “Osmanlı Aracılarının Doğudaki Hukuki Statüsü, 16. Yüzyıl”, *Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar*, ed. Dejanirah Couto, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 203-236.

el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *El-İhtiyâr li-Tal'lili'l-Muhtar*, çev. Mehmet Keskin, c. 4, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2005.

Mustafa Naima Efendi, *Tarih-i Naima : (Ravzatü'l-Hüseyn fi hulaseti ahbari'l-hafikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, c. 3, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s.1297-1298

Muâhedat Mecmûası: Derleyen: Ferik Mahmud Mesud Paşa, c. 1-4, Hakikat Matbaası; Ceride-i Askeriye Matbaası, h.1294–1298.

Nomer, Engin, *Teb'a İle Yabancıların Hukukî Müsavâtı*, Baha Matbaası, İstanbul 1962.

Okyar, Osman (ed.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler, Tartışmalar* (8-10 Haziran 1973), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975.

Orhonlu, Cengiz, “Tercüman”, *İA*, 2. bsk., c. 12/I, İstanbul 1979, s. 175-181.

İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA*, s. 24, İstanbul 2001, s. 69-73.

Özel, Ahmet, “Dârülharp”, *DİA*, c. 8 1993, s. 536-537.

_____, “Dârülişlâm”, *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 541-543

_____, *Dârülişlâm Dârulharb: İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, “Dârüssulh”, *DİA*, c.9, İstanbul 1994, s. 5-6.

_____, “Gayri Müslim”, *DİA*, c.13, İstanbul 1996, s.420-427.

_____, “Harbî” *DİA*, c. 16, İstanbul 1997, s. 112-114.

_____, “İslâm Hukuku ve Modern Devletler Hukukunda Mukabele Bilmisil” *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2005, s. 49-65.

_____, “Müste'men” , *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 140-143.

Özkul, Ali Efdal, The Consuls and Their Activities in Cyprus Under the Ottoman Administration (1571-1818), *Turkish Studies*, c. 8/2, (Kış 2013), s. 239-283.

Özsu, Umut “Ottoman Empire”, The Oxford Handbook of the History of International Law Ed. Bardo Fassbender ve diğerleri, Oxford Press, Oxford 2012, s. 429-448.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1-2, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1982.

Panaite, Viorel, İslâmî Gelenek ve Osmanlı Milletler Hukuku, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 10, ed. Kemal Yıldız ve Saim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 261-268.

_____, Peace Agreements in Ottoman Legal and Diplomatic View (15th-17th Century), *Pax Ottomana: Studies in memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek, SOTA & Yeni Türkiye, Haarlem & Ankara, s. 277.

_____, *The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute Payers*, Columbia University Press, New York 2000.

_____, "The Status of trade and merchants in the Ottoman-Polish ‘ahdnames, 1607-1699." *In Essays on Ottoman civilization: Proceedings of the XIIth congress of the Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes*, Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, Prag 1996, s. 275-298.

_____, "Western merchants and Ottoman law: The legal section of the Turkish manuscript no.130 from the Bibliotheque Nationale in Paris." *Revue des Études Sud-Est Européennes*, no. 45 (1-4) 2007:45-62.

Sahillioğlu, Halil, “Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödeme Aracı Olarak “Kitâbü’l-Kadı” ve “Süfteceler”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler, Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*, Ed. Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s. 103-140

Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964.

_____, “‘Ahd”, *EI²*, c. 1, E.J. Brill, Leiden 1986, s. 255.

_____, “Aman”, *EI²*, c.1, E.J. Brill, Leiden 1986, s. 429-430.

Serahsi, Şemsü’l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mebûsât*, Çev. Heyet, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2008.

_____, *Şerhu’s-siyeri’l-kebîr*, c.5, çev. İbrahim Sarmış; M. Sait Şimşek, Eğitaş Yayınları, Konya 2001.

Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, c. 1: Artin Asadoryan Matbaası, İstanbul 1307. c.3: Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1307.

Şakiroğlu, Mahmut H., “Balyos”, *DİA*, c. 5, İstanbul 1992, s. 45.

Şanda, Avni, “Hangi Tacirlere Müste'men Denirdi?”, *Reaya ve Köylü*, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul 1970.

Tekin, Rahmi, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı: 1520-1670*, Birleşik Yayınevi, İstanbul 2014.

Theunissen, Hans, “Ottoman-Venetian Diplomats : the Ahd-Names : The Historical Background and the Development of a Category of Political Commercial Instruments Together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents”, *Electronic Journal of Oriental Studies*, Utrecht, 1998, no. 2, s. 1-698.

Temel, Ali Rıza, *Harp mi Sulh mü? İslâm'da Dış Politika ve Diplomasi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1988

Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, MÜİFV, Haz. Mehmet Erkal, İstanbul 1984.

Türcan, Talip *Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri: İslâm ve Batı Düşüncesi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

_____, *İslâm Hukukunda Müslüman Bireylerin Gayr-i Müslim Devletlerin Vatandaşlığını İktisap Etmeleri Sorunu*", Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu, 17-19 Eylül 2001 Çanakkale, Ankara 2003, s. 345-352.

Vinci, Stefano, The Legal Status of Foreigners in Medieval Europe and Modern Ages, *Revista Aequitas*, S. 2, 2012, s. 45-54.

Udeh, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, c.1, çev. Ali Şafak, Rehber Yayınları, İstanbul 1990.

Ulusal, Şemsettin, *İslâm Hukukunda Uluslararası Andlaşmalar (Mukayeseli Andlaşmalar Hukuku)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2011.

Uğur, Yunus, “Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 1 (2003), s. 305-344.

Veinstein, Gilles, Osmanlılar ve Avrupa Kavramı", *Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar*, ed. Dejanirah Couto, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 47-55.

Vahapoğlu, Ayten Erol, *İslâm Devletler Hususî Hukukunda Yabancı Unsurlu İhtilaflar (Şahıs, Aile, Miras)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Anlara 2004.

Yaman, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, İstanbul 1998.

_____, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.

_____, "Sulh", *DİA*, c.37, İstanbul 2009, s. 485-489.

Yavuz, Cevdet, "Dava", *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 12-16.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, c. 1, Eser Neşriyat, İstanbul 1997.

Yeter, Hakan Serhat *İslam Hukukunda Müste'men (Yabancılar) Hukuku (Dört Halife Dönemi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2002.

Yıldız, Mehmet, "İslâm ve Osmanlı Uygulamasında 'Uluslararası İlişkiler' Kuramı Üzerine Bazı Tespitler" *Modernite ve Dünya Düzenleri*, Der. Mesut Özcan, Muzaffer Şenel, Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 123.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, çev. Beşir Eryarsoy, Risale Yayıncılık, İstanbul 1994.

_____, "Eman", *DİA*, c.11, İstanbul 1995, s. 79-81.